

İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

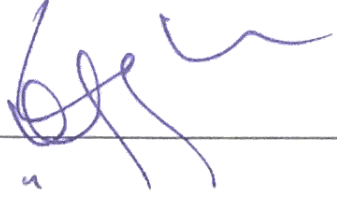
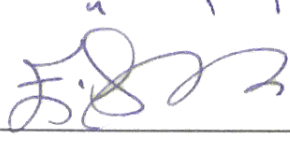

**OSMANLI DÖNEMİ TÜRK ANAYASALARINDA HÜKÛMET
SİSTEMİ VE YARGI ORGANININ DÜZENLENİŞİ**

EYÜP KAAN DEMİRKIRAN

TEMMUZ 2017

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Kamu Hukuku alanında Yüksek Lisans Derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri:

	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. M. Macit Kenanoğlu (Tez Danışmanı)	<u>Kabul</u>	
Prof. Dr. Ergun Özbudun	<u>Kabul</u>	
Yrd. Doç. Dr. Berke Özenç	<u>Kabul</u>	

Bu tezin İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Tarih

18.07.2017

Mühür/İmza

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada zgn olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Eyüp Kaan DEMİRKIRAN

İmza:

ÖZ

OSMANLI DÖNEMİ TÜRK ANAYASALARINDA HÜKÛMET SİSTEMİ VE YARGI ORGANININ DÜZENLENİŞİ

Demirkıran, Eyüp Kaan

Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Macit Kenanoğlu

Temmuz 2017, 169 sayfa

Kanun-i Esasi, anayasal tarihimiz açısından önemli bir belgedir ve ilk anayasamızdır. Bu Anayasa'nın hukuken yürürlükten kaldırılması ise 1924 Anayasası ile olmuştur. Yani, 1921 Anayasası'nın yapıldığı dönemde Kanun-i Esasi hukuken yürürlükten kaldırılmış değildir. Bu çalışmada Kanun-i Esasi'nin hükûmet sistemi belirlenmeye çalışılmış ve yasama ve yürütme organları karşısında Anayasa'nın yargı organını nasıl düzenlediği irdelenmiştir; ancak bu yakın ilgi gereği 1921 Anayasası da bu dönem içerisinde incelenmiştir. Bu çalışma ile anayasal kurumlarımızın çok eskilere dayandığı anlaşılmaktadır. Henüz 1876 senesinde ilk anayasanın yapılması ve anayasal kurumların hukuk sistemimize dahil olması dikkate değer bir gelişmedir. 1876 Anayasası'nın ilk hali için aynı şey denemese de 1909 senesinde Kanun-i Esasi'de parlamenter sisteme uygun bir hükûmet sisteminin oluşturulduğu görülmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Kanun-i Esasi'nin anayasacılığımızdaki yerini gösterebilmek amaçlanmış ve diğer Türk anayasalarının hükûmet sistemleri ve yargı organları, 1876 Kanun-i Esasi ile karşılaştırılmıştır. Türk hükûmet sistemlerinin anayasa tarihimizde nasıl bir seyir izlediği kısaca belirtilmiştir. Kavramların süreklilik içerisinde nasıl devam ettiği görülebilmektedir. İlk anayasamız olan Kanun-i Esasi üzerine yapılan incelemelerin genellikle birinci el Osmanlıca kaynaklara dayanmadığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Osmanlıca birinci el kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu anlamda ilgili dönemde yazılmış Osmanlıca ders kitapları, anayasa hukukunu ilgilendiren makaleler ve yazılar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kanun-i Esasi, hükûmet sistemleri, Meclis-i Umumi, 1876 Anayasası

ABSTRACT

IN OTTOMAN PERIOD TURK CONSTITUTIONS GOVERNMENT SYSTEM AND ORGANISING OF JUDICIAL BRANCH

Demirkıran, Eyüp Kaan

LLM in Public Law

Thesis Advisor: Prof. Macit Kenanoğlu

July 2017, 169 Pages

Kanun-i Esasi is a very important document for our constitutional history and is our first constitution. The abrogation of Kanun-i Esasi happened with the 1924 Constitution. At the period of making the 1921 Constitution, Kanun-i Esasi was not canceled. In this work, the government system of Kanun-i Esasi is tried to be determined and how Kanun-i Esasi organised judiciary branch against the legislative and executive branches is studied; but according to this close interest, the 1921 Constitution is also examined in this chapter. According to this study, it is understood that our constitutional institutions are dated to very old times. It is remarkable that the first constitution is made and constitutional institutions are added to law system. Although the same thing cannot be said for first text of the 1876 Constitution, in 1909 at Kanun-i Esasi a government system is built that is proper to parliamentary system. In the second chapter of the work, showing the importance of Kanun-i Esasi through our constitutional history is aimed and government systems and organising of judicial branches of other Turk constitutions are compared with the 1876 Constitution. How Turkish government systems through constitutional history follow such a course is indicated shortly. Furthermore, how concepts within the process continue can be seen. It is understood that studies which are about Kanun-i Esasi do not use first hand Ottoman Turkish sources. On this study, we used first hand Ottoman Turkish sources. In this sense, Ottoman turkish textbooks and articles regarding to constitutional law are examined.

Keywords: Kanun-i Esas, government system, Meclis-i Umumi, 1876 Constitution

İÇİNDEKİLER

Öz.....	iv
Abstract	vi
İçindekiler.....	vii
Kısaltmalar Listesi.....	xii
BÖLÜMLER	
1. GİRİŞ	1
2. OSMANLI ANAYASALARI	3
2.1. Kanun-i Esasi'de Hükûmeti Sistemi ve Yargı Organının Düzenlenişi	3
2.1.1. Anayasanın Hazırlanış Süreci ve Anayasadaki Düzenlemeler.....	3
2.1.2. Kanun-i Esasi'de Yasama Organı	6
2.1.2.1. Meclis-i Umumi'nin Kuruluşu	6
2.1.2.1.1. Heyet-i Ayan	7
2.1.2.1.2. Heyet-i Mebusan	7
2.1.2.3. Kanunların Yapılması	9
2.1.2.3.1. Kanun Yapım Usulü.....	9
2.1.2.3.2. Anayasa Değişikliği Kanunları	13
2.1.2.3.3. Bütçe Kanunları	14
2.1.2.3.3.1. Divan-ı Muhasebat ve Heyet-i Mebusan	15
2.1.2.4. Muvakkaten Kanun Çıkarma Yetkisi	16
2.1.2.5. Sorumsuzluk ve Dokunulmazlık	17
2.1.3. Kanun-i Esasi'de Yürütme Organı	20
2.1.3.1. Padişah	20
2.1.3.1.1. Padişah'ın Yetkileri	21
2.1.3.1.1.1. Vekillerin Atanması ve Görevden Alınması	21
2.1.3.1.1.2. Nizamname Hazırlama Yetkisi.....	21
2.1.3.1.1.3. Kanunların Tasdiki ve İlanı Yetkisi	22
2.1.3.1.1.4. Ahkâm-ı Şer'iyeye ve Kanuniyenin İcrası	22
2.1.3.1.1.5. Rütbe, Makam ve Nişan Verilmesi	22
2.1.3.1.1.6. Para Basılması ve Hutbelerde Namının Zikri.....	23
2.1.3.1.1.7. İmtiyazlı Eyaletler Hakkındaki Yetkisi	23

2.1.3.1.1.8. Uluslararası Andlaşma Akdi, Harp ve Sulh İlanı	23
2.1.3.1.1.9. Kara ve Deniz Kuvvetlerine Komuta Etme	26
2.1.3.1.1.10. Meclis'in Toplanması, Tatili ve Feshi	26
2.1.3.1.1.11. Cezaları Affetme veya Hafifletme Yetkisi	30
2.1.3.1.1.12. Sürgün Yetkisi.....	30
2.1.3.1.2. Padişah'ın Halife Sıfatı	31
2.1.3.1.3. Padişah'ın Sorumsuzluğu.....	32
2.1.3.1.4. Saltanat Ailesinin Hukuki Durumu.....	33
2.1.3.2. Meclis-i Vükela	33
2.1.3.2.1. Meclis-i Vükela'nın Oluşumu	34
2.1.3.2.2. Vekillerin Yetkileri ve Meclis-i Vükela'nın İşleyişi.....	34
2.1.3.2.3. Vekillerin Sorumluluğu	35
2.1.3.2.4. Kanun-i Esasi'de Gensoru	38
2.1.3.2.5. Vekillik ile Meclis-i Umumi Üyeliği	40
2.1.4. Kanun-i Esasi'de Yargının Düzenlenişi	40
2.1.4.1. Yargıya İlişkin Temel İlkeler.....	40
2.1.4.1.1. Hâkim Teminatları ve Mahkemelerin Bağımsızlığı	40
2.1.4.1.2. Hâkimlik Mesleği	41
2.1.4.1.3. Davaların Aleniyeti	41
2.1.4.1.4. Delil Serbestisi	41
2.1.4.1.5. Mahkemelerin Görevi Dahilindeki Davayı Görme Mecburiyeti ..	41
2.1.4.1.6. Doğal Yargıç İlkesi	42
2.1.4.1.7. Olağanüstü Mahkeme Yasağı	42
2.1.4.2. Adli Mahkemeler	43
2.1.4.3. İdari Mahkemeler	44
2.1.4.4. Yüksek Mahkemeler	44
2.1.4.4.1. Divan-ı Âli.....	44
2.1.4.4.2. Anayasa'da Belirtilen Diğer Yüksek Yargı Kuruluşları	45
2.1.5. Kanun-i Esasi'de Hükûmet Sistemi Hakkında Değerlendirme	46
2.1.5.1. 1876 Anayasası'nın İlk Hali	46
2.1.5.2. 1909 Değişiklikleri İle Ortaya Çıkan Durum.....	47
2.2. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Hükûmet Sistemi	48

2.2.1. Anayasa'nın Yapılışına Kadarki Vaziyet.....	48
2.2.2. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Yasama ve Yürütme Yetkilerinin Mecliste Toplanması.....	52
2.2.2.1. BMM 'nin Kuruluşu ve İşleyişi	53
2.2.2.2. BMM'nin Yetkileri.....	54
2.2.2.3. BMM Reisi	55
2.2.2.3.1. BMM Reisi'nin Seçimi	55
2.2.2.3.2. BMM Reisi'nin Görevleri.....	55
2.2.2.4. İcra Vekilleri Heyeti.....	55
2.2.2.4.1. İcra Vekilleri Heyeti'nin Oluşumu	55
2.2.2.4.2. İcra Vekilleri Heyeti'nin Görevleri ve Sorumluluğu	59
2.2.2.5. Reisicumhur.....	60
2.2.2.5.1. Reisicumhur'un Seçimi	60
2.2.2.5.2. Reisicumhur'un Görevleri.....	60
2.2.3. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Yargı.....	60
2.2.4. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Hükûmet Sistemi	62
2.2.5. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile Kanun-i Esasi Arasındaki İlişki	64
3. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ANAYASALARININ HÜKÛMET SİSTEMLERİ VE YARGI ORGANLARININ YAPISININ OSMANLI DÖNEMİ ANAYASALARI İLE MUKAYESESİ.....	67
3.1. Giriş.....	67
3.2. Hükûmet Sistemlerinin Karşılaştırılması.....	67
3.2.1. Yasama Organları	68
3.2.1.1. Meclislerin Kuruluşu.....	68
3.2.1.2. Meclislerin İşleyişi	70
3.2.1.3. Meclislerin Yetkileri	72
3.2.1.4. Kanunların Yapılması	74
3.2.1.4.1. Kanunların Yapım Usulleri	74
3.2.1.4.2. Anayasa Değişikliği Kanunları	76
3.2.1.4.3. Bütçe Kanunları	77
3.2.1.4.4. KHK Yetki Kanunları	77
3.2.1.4.5. Uluslararası Andlaşmaların Onay Kanunları	78
3.2.1.5. Sorumsuzluk ve Dokunulmazlık	79

3.2.2. Yürütme Organları	81
3.2.2.1. Cumhurbaşkanı	82
3.2.2.1.1. Cumhurbaşkanı'nın Seçimi	82
3.2.2.1.2. Cumhurbaşkanı'nın Yetkileri	84
3.2.2.1.3. Cumhurbaşkanı'nın Sorumsuzluğu ve Tarafsızlığı	91
3.2.2.1.4. Cumhurbaşkanı'na Vekalet	94
3.2.2.2. Bakanlar Kurulu	95
3.2.2.2.1. Bakanlar Kurulu'nun Oluşumu	95
3.2.2.2.2. Bakanlar Kurulu'nun Yetkileri	97
3.2.2.2.2.1. Tüzük Hazırlamak	97
3.2.2.2.2.2. Olağanüstü Yönetim Usulleri	99
3.2.2.2.3. Bakanlar Kurulu'nun Sorumluluğu	101
3.2.2.2.4. Bakanlara Vekalet	104
3.2.3. Hükûmet Sistemleri	105
3.3. Yargı Organlarının Düzenlenişlerinin Karşılaştırılması	108
3.3.1. Yargıya İlişkin Temel İlkeler	109
3.3.1.1. Hâkimlik Mesleği	109
3.3.1.2. Savcılık Mesleği	110
3.3.1.3. Hâkim Teminatları	110
3.3.1.4. Duruşmaların Açık ve Kararların Gerekçeli Olması	113
3.3.1.5. Doğal Yargıç İlkesi, Hâkimin Önüne Gelen Davaya Bakma Mecburiyeti ve Delil Serbestisi	114
3.3.1.6. Mahkemelerin Bağımsızlığı	116
3.3.1.7. İdarenin Yargısal Denetimi	117
3.3.2. Mahkemelerin Kuruluşu	118
3.3.3. Yüksek Mahkemeler	120
3.3.3.1. Anayasa Mahkemesi	120
3.3.3.2. Yargıtay	125
3.3.3.3. Danıştay	126
3.3.3.4. Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi	127
3.3.3.5. Uyuşmazlık Mahkemesi	128
4. SONUÇ	130

KAYNAKÇA	137
EKLER.....	148
A. KANUN-I ESASİ.....	148
B.KANUN-I ESASİ'DE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER	163

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBE	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AYM	Anayasa Mahkemesi
Bkz	Bakınız
BMM	Büyük Millet Meclisi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DDK	Devlet Denetleme Kurumu
der.	Derleyen
DEÜHFD	Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DHFM	Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası
dn.	Dipnot
HSK	Hâkimler ve Savcılar Kurulu
HSYK	Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
İÜHFM	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İÜMHAD	İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
m.	Madde
RG	Resmi Gazete
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
S.	Sayı
s.	Sayfa

SÜHFD	Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
TALİD	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TBB	Türkiye Barolar Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TEPAV	Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	Türk Tarih Kurumu
YAŞ	Yüksek Askeri Şura
YHK	Yüksek Hâkimler Kurulu
YL	Yüksek Lisans
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu
YSK	Yüksek Seçim Kurulu
Z.C.	Zabıt Ceridesi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İlk Anayasamız olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin incelendiği çalışmalar literatürümüzde çok sayıda bulunmakla beraber, bu çalışmaların kapsayıcı ve detaylı olduğunu söylemek güçtür. Bu çalışmanın ana amacı temelde ilk anayasamız olan 1876 Kanun-i Esasi'sinin kurduğu hükümet sistemini incelemek ve yargı organının yasama ve yürütme organları karşısında anayasada nasıl düzenlendiğini göstermektir.

Osmanlı anayasası olan 1876 Kanun-i Esasisi incelenirken özellikle birinci el Osmanlıca literatürden faydalanılmıştır. Bu sahada çalışmalar yapan hukukçuların çoğunun Osmanlıca literatürden faydalanmamış oldukları müşahade edilmektedir. Oysa bu dönemde yazılmış hukuk eserleri bu tip çalışmalar için öncelikli kaynak mahiyetindedir. İlgili dönemde yazılmış Osmanlıca anayasa hukuku kitapları, anayasa hukukunu ilgilendiren muhtelif makaleler ve yazılar incelenmiş ve tezin hazırlanmasında kullanılmıştır. Bu açıdan bu çalışmanın literatüre bu yönüyle bir katkı sağlaması umulmaktadır.

Çalışma iki bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde 1876 Kanun-i Esasi'sinin hükümet sistemi ve yargı organının düzenlenişi hususlarına değinilmiştir. Öncelikli olarak hükümet sisteminin tespitine çalışılmıştır. Bu anlamda Kanun-i Esasi'de yasama organının, ardından yürütme organının nasıl düzenlendiği ele alınarak bu ikisinin birbiriyle münasebetlerine değinilmiş ve hükümet sisteminin niteliği tespiti çalışılmıştır.

Ancak belirtmek gerekir ki literatürde sıklıkla 1909 tarihli anayasa değişiklikleri, değişikliklerin içeriğine atfedilen önem sebebiyle ayrı bir anayasa olarak anılmışsa da bu çalışmada, 1909 tarihli anayasa değişiklikleri 1876 Anayasası içinde irdelenmiştir. Zira, değişikliğin niteliği ne olursa olsun 1876 Anayasası'nın ilgili maddelerinde değişikliğe gidilmiş ve ayrı bir anayasa vücuda getirilmemiştir.

1876 Anayasası'nın hükûmet sistemi tespit edildikten sonra yasama ve yürütme organları karşısında yargının nasıl düzenlendiğini görmek için anayasada yargıyı düzenleyen hükümlerin incelenmesine geçilmiştir. 1876 Anayasası'ndan sonra 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun incelenmesini de bu başlık altına koymayı uygun bulduk.

Çalışmanın ikinci bölümü ise Kanun-i Esasi'nin anayasacılığımızdaki yerini gösterebilmeyi ve diğer Türk anayasaları ile karşılaştırmalar yapmayı hedeflemektedir. Burada temel hedefimiz her anayasanın ayrıntılı birer incelemesini yapmak değil; diğer anayasalarımızın hükûmet sistemlerini ve yargı organını nasıl düzenlenlediklerini ortaya koyduktan sonra Osmanlı anayasası ile devamlılığı bulunan hususları görebilmek ve karşılaştırmalara yer vermektir.

Önemle belirtmek gerekir ki çalışma boyunca anayasaların lafızları ve metinleri üzerinde durulmaya özen gösterilmiş ve uygulamada ortaya çıkan siyasi tartışma, çekişme ve polemikler çalışma dışı bırakılmıştır. Böylelikle siyasi panaroma ve anayasanın uygulamada kazandığı anlam üzerine odaklanılmamış, teknik bir anayasa hukuku çalışması vücuda getirilmeye çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI ANAYASALARI

2.1. Kanun-i Esasi'de Hükûmeti Sistemi ve Yargı Organının Düzenlenişi

2.1.1. Anayasanın Hazırlanış Süreci ve Anayasadaki Düzenlemeler

Giriş bölümünde söz ettiğimiz gibi bu tezdeki amacımız bir kamu hukuku incelemesi yapmak ve hukuksal metinler üzerinde çalışmak olduğundan çok gerekmedikçe yürürlüğe konulan metnin ne surette uygulandığı hususuna yer verilmemiştir. Ancak bu bölümde anayasanın yapılış süreci ve geçirdiği değişikliklerle ilgili kısa bir bilgi verilmesi uygun görülmüştür.

Kanun-i Esasi'den önce, Türk hukuk sisteminde karşımıza çıkan anayasal metinlere baktığımızda Sened-i İttifak'tan bu yana devam eden belirli bir süreç ve birikimin mevcut olduğu görülmektedir¹. Kanun-i Esasi için öncü olan en az 60-70 yıllık bu birikim belirli bir sürecin sonucu olarak anayasanın ilan edildiğini bize gösterir denebilir. Ancak, Kanun-i Esasi'nin arkasında güçlü bir toplumsal hareket ve talebin bulunmadığını söylemek gerekir². Bu anlamda ancak mahdut bir zümrenin, Genç Osmanlılar olarak bilinen sınırlı bir aydın grubunun fikri çabalarından bahsedebiliriz³. Bunlar arasında bugün en çok hatırlanan kişiler olarak Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Süavi gibi isimler sayılabilir⁴. Bu aydınlar Batıda tahsil görürken öğrendikleri fikirleri ve bilgileri yurda getirmişlerdir. Bunların 18. yüzyılın liberal ve demokratik felsefesinden etkilendikleri bilinmektedir⁵. Anayasanın yapımı süreci, Abdülaziz'in hal edilmesinden sonra meşrutiyete yakın olduğu bilinen Şehzade Murad'ın "V. Murad"

¹ Sened-i İttifak ile başlatılan bu süreç hakkında geniş bilgi için Bkz: Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 20. Baskı, 2011, s.41-121

² Soysal, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul, Gerçek Yayınları, 9. Baskı, 1992, s.29-30

³ Genç Osmanlılar hakkında geniş bilgi için Bkz: Mardin, Şerif, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Syracuse University Press, Syracuse New York, 2000. Ancak Genç Osmanlılar'ın da kendi içinde birliktelik gösteren bir fikri doktrini bulunduğunu söylemek güçtür Bkz: Okandan, Recai G., *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977, s.117-125; Koçak, Cemil, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C:1, 2011, İstanbul s. 72-73

⁴ Bu kişilerin fikirleri hakkında Bkz: Dere, Ahmet, *Sened-i İttifak'tan 1876 Kanun-i Esasi'sine Osmanlı Anayasal Gelişmeleri ve Tanzimat Edebiyatçılarının Kanun-i Esasi'nin Hazırlanmasına Katkıları*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, YL Tezi, 2014, s.112-164

⁵ Okandan, a.g.e. s.117

olarak tahta çıkarılmasından sonraya rastlar. Kısa süre sonra V. Murad'ın akli muvazenesinin yerinde olmadığına anlaşılması üzerine tahta onun yerine Anayasayı ilan edeceğini taahhüt eden Şehzade Abdülhamit, II. Abdülhamit olarak çıkarılmıştır⁶.

8 Ekim 1876'da Midhat Paşa başkanlığında⁷ anayasa çalışmaları için bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir⁸. Komisyon, on altısı mülkiyeden onu ulemadan, ikisi ferik rütbesinde asker yirmi sekiz üyeden müteşekkildir⁹. Komisyon üyeleri arasında Kanun-i Esasi hakkında görüş ayrılıklarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Komisyon çalışmalarına başladıktan sonra kararlaştırılan ilk konular Mebuslar Meclisinin nasıl ve kimlerden oluşacağı ve seçimlerin nasıl yapılacağı olmuştur¹⁰. Komisyon birtakım alt komisyonlar da oluşturarak çalışmalarına devam etmiştir. Hazırlanan ilk tasarı, padişah II. Abdülhamit'e takdim edilmiş; ancak padişah metin üzerinde bazı değişikliklerin yapılmasını istemiştir. Değişiklikler yapıp metin komisyona döndüğünde bu metin üzerinde Namık Kemal'in düzeltmeleri de göz önüne alınarak ikinci bir taslak meydana çıkmıştır. Bu taslak üzerinde dönemin Hariciye Nazırı Saffet Paşa düzeltmeler yapmış ve komisyonda son halini alan metin 1 Aralık 1876'da Sadaret'e sunulmuştur. Sadaret'te de bazı değişikliklerle beraber padişahın onayı alınarak nihai haliyle 23 Aralık 1876'da ilan edilmiştir^{11 12}. Kanun-i Esasi'nin son şekli görüşülürken Mehmet Rüştü Paşa sadrazamlıktan çekilmiş ve bu göreve 19 Aralık 1876'da Midhat Paşa getirilmiştir. Midhat Paşa'nın sadrazamlığa getirildiği dönem, Osmanlı İmparatorluğu için kritik bir dönem olmuştur. Balkanlar'daki karışıklıkların yanında olası bir Rus Savaşı

⁶ Çetinsaya, Gökhan ve Buzpınar, Tufan Ş. "Midhat Paşa" TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Linki için Bkz: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c30/c300008.pdf> (Erişim Tarihi: 29.04.17)

⁷ Komisyon başkanlığını kimin yaptığı kaynaklarda ihtilaf konusu olmuştur. Bkz: Okandan, a.g.e. s. 138

⁸ Bununla beraber padişahın iradesi ile bu tarihten önce bir başka komisyonun kurulduğu; ancak anlaşamayarak dağıldığı da bilinmektedir. Bu konuda Bkz: Kaya Kılıç, Selda, *1876 Kanun-i Esasi'sinin Hazırlanması ve Meclis-i Mebusan'ın Açılması*, AÜSBE, YL Tezi, 1991, s.102-106. Şu halde Okandan'ın komisyonun ilk toplantısı için 24 Eylül tarihini vermesi bu ilk komisyon için olmalıdır. Bkz: Okandan, a.g.e. s.138

⁹ Komisyona katılanların isimleri ve sayısı hakkında da kaynaklar ihtilaf etmektedir. Tartışma için Bkz: Kılıç, a.g.e. s.106-118

¹⁰ Kılıç, a.g.e. s.125

¹¹ Kılıç, Başbakanlık Arşivi'nde ilki Namık Kemal'in düzeltme ve eklerini ikincisi Saffet Paşa'nın düzeltmelerini içeren iki taslağın bulunduğunu ifade ediyor. Şu halde sürecin yukarıda bahsettiğimiz şekilde işlediğini anlıyoruz. Ancak yine Kılıç, komisyonun çalışmalarına katılanlar ve çalışma biçimi hakkında yeterli bilginin olmadığını aktarıyor. Bkz: Kılıç a.g.e. s. 126-128, 172-173

¹² Kanun-i Esasi'nin ilanı münasebetiyle II.Abdülhamit'in hatt-ı hümayununun tam metni için Bkz: Elöve, Mustafa, *Anayasa Hareketlerimiz Şeması*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1960, s.25-27, 53 dn.

da beklenmektedir. Balkanlarda yaşanan hareketlilik sebebiyle İngiltere'nin öncülüğünde İstanbul'da bir konferans tertiplenmesine karar verilir. Midhat Paşa, Balta Limanı Konferansı'na dek anayasa hazırlanırsa, eskiden beri birtakım yenilikler isteyen Batılı güçlere güvence verileceği için dış baskının hafifleyebileceğini düşünmüştür. Bu sebeple Kanun-i Esasi'nin konferansa yetiştirilmesi, üzerinde önemle durulan bir husus olmuştur.

Konferans sırasında top atışıyla Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği haber verilmiş ve artık konferansın devam etmesine gerek olmadığı belirtilmiştir¹³. Kanun-i Esasi ilan edildikten sonra, Meclis-i Umumi'nin açılışı 19 Mart 1877 tarihinde mümkün olmuştur. Bu tarihten sonra meclis çalışmalarına başlamıştır. 141 üyeden oluşan ilk Osmanlı Parlamentosu'nun 115'i mebus, 26'sı ayan ve mebusların altmış dokuzu müslüman kırk altısı gayri müslimdir.

24 Nisan 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması ve meclisin savaşın yönetimi hakkında padişahı ve vekilleri suçlayıcı davranışlarından sonra, II. Abdülhamit Kanun-i Esasi'nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak meclisi süresiz tatil etmiştir¹⁴. Meclis-i Umumi'nin tatil edilmesinden sonra 33 sene gibi bir süre meclis tekrar göreve başlayamamıştır. 1908 senesinde, artan iç muhalefetin sonucu II. Abdülhamit'in II. Meşrutiyet'i ilan etmesi ile bu durum değişmiştir. Meclis-i Mebusan'ın tekrar seçimine gidilmiş ve bu tarihten sonra Kanun-i Esasi'de çeşitli defalar değişiklik yapılmıştır.

Kanun-i Esasi'de toplam yedi kere değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikler şöyle sayılabilir¹⁵:

¹³ Elöve, a.g.e. s.25, Fendoğlu, Hasan Tahsin, *Anayasal Derinlik*, Ankara, Yetkin Yayınları, 2012 s.870

¹⁴ Küçük, Cevdet, *"Abdülhamid II"* TDV İslam Ansiklopedisi., Erişim Linki için Bkz: www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c01/c010272.pdf (Erişim Tarihi: 30.04.17)

¹⁵ Bkz: <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1876.aspx>, TBMM Başkanlığı Anayasalar Sitesi, (Erişim Tarihi: 25.04.2017) İlgili sitede verilen değişiklik tarihleri ve Düstur bilgileri diğer mevzuat kaynaklarının verdiği bilgilerle uyumlu değildir. Bu uyumsuzluklar Düstur kontrol edilerek giderilmiştir. Erişim Linki için Bkz: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/1154371> (Erişim Tarihi: 21.06.17). Tezde yararlanılan diğer kaynaklar için Bkz: Abdülhakimoğulları, Erdal (Editör), *Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı*, Ankara, Adalet Yayınevi Yayınevi, 2013; Gözler, Kemal, *Türk Anayasaları*, Bursa, Ekin Yayınevi, 1999 Erişim Linki: <http://www.anayasa.gen.tr/turkanayasalari.htm>, (Erişim Tarihi: 21.06.17)

- 1909 senesindeki 1. değişiklik (Düstur: 2.Tertip 1.Cilt 638. sayfa)
1914 senesindeki 2. değişiklik (Düstur: 2.Tertip 6.Cilt 749. sayfa)
1914 senesindeki 3. değişiklik (Düstur: 2.Tertip 7.Cilt 224. sayfa)
1916 senesindeki 4. değişiklik (Düstur: 2.Tertip 8.Cilt 483. sayfa)
1916 senesindeki 5. değişiklik (Düstur: 2.Tertip 8.Cilt 484. sayfa)
1916 senesindeki 6. değişiklik (Düstur: 2.Tertip 8.Cilt 754. sayfa)
1918 senesindeki 7. değişiklik (Düstur: 2.Tertip 10.Cilt 176. sayfa)

Kanun-i Esasi yukarıda görüldüğü gibi padişah tarafından atanmış bir heyet tarafından tanzim edilmiştir. Bir hatt-ı hümayun ile ilan edildiğinden padişahın bir ihsanı veya buyruğudur. Milli bir meclis tarafından tanzim edilmiş değildir. Bu sebeple gerçekten bir anayasa olup olmadığının literatürde tartışma konusu yapıldığını görmekteyiz. Okandan'a göre, Kanun-i Esasi'yi bu özelliğı sebebiyle gerçek bir anayasa saymak mümkün değildir¹⁶. Bu görüşü kabul etmenin mümkün olmadığı fikrindeyiz. Zira, Gözler'in dediğı gibi halk tarafından seçilmiş bir meclis tarafından hazırlanmamış olması, Kanun-i Esasi'nin bir anayasa olmadığı anlamına gelmez. Gerek maddi anlamda gerek şekli anlamda Kanun-i Esasi'yi anayasa saymamak için bir neden bulunmamaktadır¹⁷.

2.1.2. Kanun-i Esasi'de Yasama Organı

2.1.2.1. Meclis-i Umumi'nin Kuruluşu

Kanun-i Esasi metninde Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez bir yasama meclisi oluşturularak parlamentoya yer verilmiştir¹⁸. Bu parlamento çift meclisli olup Meclis-i Umumi adıyla anılmaktadır¹⁹. Meclis-i Umumi hakkındaki genel hükümler 1876 Anayasası'nın 42-59. maddeleri arasında yer almaktadır. Meclis-i Umumi, Heyet-i

¹⁶ Okandan, a.g.e s.146-147

¹⁷ Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa, Ekin Yayınevi, 2000, s.19-23

¹⁸ İmparatorluğun çeşitli yerlerinde parlamentoculuk deneyimi daha eskiye dayanmaktadır Bkz: Ortaylı, İlber, *"II. Abdülhamit Döneminde Anayasal Rejim Sorunu"*, Osmanlıda Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, İstanbul, 1. Baskı, 2008 s.243-286

¹⁹ Anayasanın kabul edildiğı dönemde İngiltere, Almanya, Fransa, Macaristan, Avusturya, Prusya, İsveç, Danimarka, Hollanda gibi pek çok ülkenin çift meclisli parlamento usulünü benimsediğı görülmektedir. Bkz: Arsel, İlhan, *"Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Tecrübesi"*, AÜHFD, C:10 S:1-4, s.194

Mebusan ve Heyet-i Ayan isimli iki meclisten meydana gelmektedir (m.42). Bir kimsenin iki meclise birden üyeliği yasaklanmıştır (m.50).

2.1.2.1.1. Heyet-i Ayan

Heyet-i Ayan, çift meclisli Osmanlı parlamentosunun bir kanadını oluşturur. İlgili meclis hakkında anayasada 60-64 arasındaki maddelerde düzenlemeler bulunmaktadır. Buna göre, Heyet-i Ayan'ın başkan ve üyeleri doğrudan padişah tarafından kayd-ı hayat şartı ile (ömür boyu) atanmaktadır²⁰. Meclisin üyeler ve başkanıyla beraber toplam sayısı Heyet-i Mebusan'ın sülüsünü (üçte birini) aşmayacaktır. Bu heyete üye olabilmek için 61. madde, eser ve filleri umumun güvenine ve itimadına layık, devlet işlerinde yararlı işler yapmış, bilinen kişilerden olmak ve kırk yaşından aşağı bulunmamak şartlarını aramaktadır. Padişah bu şartları taşıyan kişiler arasından seçim yapar. Heyet-i Ayan üzerinde üyelerinin tümünü atamak bakımından padişahın belirleyici rolü bulunmaktadır.

2.1.2.1.2. Heyet-i Mebusan

Heyet-i Mebusan ise parlamentonun seçimle gelen kısmıdır. Meclisin oluşumunda Osmanlı tebaasından her elli bin erkek nüfus için bir mebus seçilmesi formül olarak belirlenmiştir (m.65). Seçimlerin dört senede bir yapılması kararlaştırılmış ve mebusların tekrar seçilmesine izin verilmiştir²¹ (m.69). Anayasanın ilk haline göre mebuslar kendilerini seçen vilayetin ayrıca vekili olmayıp tüm Osmanlının vekili sayılmakla beraber seçmenler, mebusları mensup oldukları vilayet ahalisinden

²⁰ Babanzade 1325 (1909) anayasa değişikliklerinde Heyet-i Mebusan'ın Heyet-i Ayan'ın bu oluşum şeklini değiştirmek istediğini ancak Heyet-i Ayan'ın bu anayasa değişikliğine muvafakat etmediğini ifade ediyor. Bkz: Babanzade İsmail Hakkı, *Hukuk-ı Esasiye*, İstanbul, Müşterel-ül Menfaa Osmanlı Matbaası, İkinci Tab, 1329, s.342. Babanzade'nin bu eseri latin harflerine aktarılmıştır. Bkz: Balcıoğlu, Ayça Büşra ve Balcıoğlu, Fernaz, *Hukuk-ı Esasiye: Babanzade İsmail Hakkı*, Erguvani Yayınları, 2014. Heyet-i Mebusan'a sunulan encümen raporundan anlaşılana göre gerçekleşmeyen bu anayasa değişikliği, Heyet-i Ayan'ın 45 kişiden oluşmasını ve bunun üçte birinin padişah tarafından atanmasını, üçte ikisinin ise Heyet-i Mebusan tarafından seçilmesini önermiştir. Bkz: *Kanun-i Esasinintadil olunan mevaddı hakkında encümen tarafından kaleme alınan esbab-ı mucibe Layihası*, TBMM Kütüphanesi, s.23. Erişim Linki: <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876-1/1-meclisimebusanlayihasi.pdf> (Erişim Tarihi: 03.07.2017)

²¹ 21 Mart 1334 (1918) tarihli "Kanun-i Esasi'nin 69. Maddesini Muaddil Kanun" ile maddeye yeni bir fıkra eklenmiştir. Buna göre meclisin dördüncü senesi genel seferberliği gerektiren muharebeye denk gelirse her iki mecliste kabul edilecek bir kanun ile süre uzatılabilmektedir. Bu kanun için her iki mecliste üye tam sayısının üçte ikisi müzakere yeter sayısı ve üye tam sayısının yarısından bir fazlası karar yeter sayısı olarak tespit edilmiştir.

seçmek zorundadır (m.71-72). 20 Mart 1916 tarihli değişiklikle bu hüküm kaldırılmıştır. Yeni düzenlemede seçmenlerin aranan özelliklere sahip her Osmanlıyı seçebilecekleri kabul edilmiştir. Değişikliğin ikinci cümlesiyle de adayların üçten fazla seçim dairesinde aday olamayacakları belirtilmiştir. 66. maddeye göre seçimler gizli oy esasına göre yapılır. Uygulama şekli ise kanuna bırakılmıştır. 67. madde ayrıca Meclis-i Mebusan üyeliğiyle devlet memuriyetinin bağdaşmayacağını da kayıt altına almıştır. Ancak vekiller bundan ayrı tutulmuştur.

Meclis-i Mebusan'ın başkanlığının seçiminde de anayasanın ilk halinde ilginç bir düzenleme yapılmıştır. Başkanlık ve başkan vekilliği için meclis oy çokluğu ile üçer aday seçmekte, bu adaylar arasından padişah atama yapmaktadır (m.77). Böylelikle padişah Heyet-i Mebusan'ın başkanlığının seçiminde son kararı vermektedir. Bu düzenleme 1909 senesinde yapılan kapsamlı değişikliklerde²² önemli bir tadile uğramıştır. Yeni düzenlemede Heyet-i Mebusan'ın başkan ve birinci ve ikinci başkanları Heyet-i Mebusan'ın kendisi tarafından doğrudan seçilir ve yapılan seçim padişaha arz edilir. Bu şekilde meclisin kendi başkanını ve başkan vekillerini kendisi seçerek padişaha sadece arz etmesi usulü kabul edilmiştir.

2.1.2.2. Meclis-i Umumi'nin İşleyişi

Anayasada belirlenen usule göre iki meclisin aynı dönemde çalışması gerekmekte birinin toplantı halinde olmadığı dönemde diğerinin de çalışması mümkün olmamaktadır (m.43). Meclislerin müzakere dili de Türkçe olarak belirlenmiştir (m.57).

Meclislerin toplantı yeter sayısı üye tam sayısının yarısından bir fazlasıdır. Bu çoğunluk sağlanmadıkça iki mecliste de müzakerelere başlanamaz. Meclislerin karar yeter sayısı ise anayasada üçte iki çoğunluk şartı aranan haller dışında hazır bulunan üyelerin yarısından bir fazlasıdır. Oylar eşit çıkarsa başkanın oyu iki sayılacaktır. (m.51). Ayrıca iki

²² 16 Ağustos 1909 tarihli "7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin Bazı Mevadd-ı Muaddelesine Dair Kanun". 1908 senesinde II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeni toplanan meclis, anayasada esaslı değişiklikler yapmıştır. Değişikliklerin mahiyeti kimi yazarların yeni bir anayasa vücuda geldiğini öne sürmelerine sebep olmuştur. Ne var ki literatürde bu yönde ifadeler sık rastlansa da biz, niteliği ve niceliği ne olursa olsun neticede değişiklikler anayasanın anayasayı tadile imkan tanıyan maddesine istinaden yapıldığı için yeni bir anayasa oluşmayacağını öne süren aksi görüşü kabul ederek bu çalışmada değişiklikleri metnin ilk haliyle beraber inceledik.

mecliste de verilecek kararlarda oylar isim belirtilerek, işaret yolu veya gizli oy şeklinde kullanılır (m.58).

2.1.2.3. Kanunların Yapılması

2.1.2.3.1. Kanun Yapım Usulü

Kanun-i Esasi'de kanun yapım usulünün nasıl düzenlendiğine baktığımızda 53. maddede bu konunun açıklandığını görmekteyiz. 53. maddenin ilk hali, yasa önerme yetkisi hakkında yeni bir kanun yapılmasına veya mevcut kanunlardan birinin değiştirilmesine dair teklif yetkisinin vekillere (vükelaya) ait olduğu gibi Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'ın da "kendi vazife-i muayyeneleri dairesinde bulunan mevad için (kendi belirlenmiş vazifeleri dairesindeki maddeler için)" yeni bir kanun yapılmasına veya mevcut kanunlardan birinin değiştirilmesine dair teklif yetkisinin bulunduğunu belirtmektedir. Ancak bunun için önce Sadaret vasıtası ile Padişah'tan izin istenir (istizan olunur) ve padişah kabul ederse (irade-i seniye müteallik buyurulur ise) kanun taslağı (layihalar) Şura-yı Devlet'te hazırlanır. Madde, vekillerin yeni bir kanun yapılmasına veya mevcut kanunlardan birinin tadil edilmesine dair teklif yetkisinin bulunduğunu belirttikten sonra Meclis-i Umumi'nin de aynı yetkiye sahip olduğunu ifade etmekteyse de Meclis-i Umumi ile vekiller eşit tutulmamıştır; zira Meclis-i Umumi, kendi belirlenmiş vazifeleri dairesindeki maddelerle sınırlandırmıştır. Bu kayıttan ne anlaşılacağı belli değildir²³. Aldıkaçtı, bu ifadeden padişahın yetkilerini gösteren maddeler dışında kalanların anlaşılacağı kanısındadır²⁴. Vekiller için ise bir kayıt zikredilmemiştir. Yukarıda zikredilen prosedürün sonunda taslağın kanunlaşabilmesi için padişahın onayına ihtiyaç vardır.

Okandan, 53. maddede Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan için aynı hükümler ifade edildiği halde heyetlerin içtüzüklerinin bu konuyu açıklayan maddelerindeki ifade farklılıklarına dikkat çekmektedir. Heyet-i Ayan içtüzüğünün 13 ve 14. maddeleri ile Heyet-i Mebusan içtüzüğünün 27. maddesi karşılaştırıldığında Heyet-i Ayan'ın

²³ Başgil, A. Fuat, *Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri*, 1. Cilt 1. Fasikül, İstanbul, Baha Matbaası, 1957, s.86

²⁴ Aldıkaçtı Orhan, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı 1978, s.60

yapacağı teklif için layiha, layihanın kabulü halinde "iktizasının icrası için sadarete mazbata takdimi" ifadeleri kullanılırken; Heyet-i Mebusan'ın teklifi için istid'aname ve kabul olursa "iktiza eden layihanın tanzimi hususunun Şurayı Devlete havalesini müsted'i Makam-ı Sadarete bir mazbata takdim kılınacak" ifadelerinin yer aldığını belirtmektedir. Yazar bu hususun iki meclis arasında eşitlik olup olmadığı konusunda kuşku husule getirdiğini öne sürmektedir²⁵. 1305 (1889) tarihinde Mekteb-i Hukuk mezunu Hüseyin Galib'in yazdığı Kamus-ı Hukuk isimli kitapta İstida: "Talep olunan şeyi mübeyyin olarak (açıklayarak) müddei (iddia eden) tarafından merci-i resmisine takdim olunan varakaya denilir ki müverrah olmak (tarih belirtmek) ve isim ve şöhret ve sanat ve ikametgah yazılmak ve ziri (aşağısı) sahib-i istida tarafından imza veya temhir idilmek(mühürlenmek), ahkâm-ı kanuniye iktizasındadır." şeklinde ve aynı kitapta Layiha: "Müddei veya müddei aleyhine suret-i iddia ve müdafaasını ve delailini (delillerini) mübeyyin mahkemeye verdiği varakaya denir." şeklinde açıklanmaktadır²⁶. Dolayısıyla bu ifadeler arasında esaslı bir farklılık bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun haricinde yazarın durumu açıklarken kendisinin çelişkiye düştüğü de görülebilir. Zira, Heyet-i Mebusan'ın teklifi için istid'aname ifadesi kullanılıyorsa da cümlelerin devamında layiha denmektedir.

Padişah'tan izin alındıktan sonra taslağın hazırlanması Şura-yı Devlet isimli organa bırakılmaktadır. Şu halde maddenin ilk hali Meclis-i Umumi'ye kanun taslaklarını ilk elden kendi hazırlama yetkisini vermemiştir²⁷. Şura-yı Devlet'ten gelen layihaları önce Heyet-i Mebusan, sonra Heyet-i Ayan madde madde oylayarak kabul eder. Sonra, Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Ayan'ın tasarının tümünü görüşüp ekseriyet-i ârâ (çoğunluk oy) ile kabul etmesi gerekir (m.55- ilk hal). 64. maddeye göre Heyet-i Mebusan'dan gönderilen bir layihayı Heyet-i Ayan inceler. Bu incelemede taslakta din işleri ve padişahın zatının yüksek hukukuna, hürriyete, Kanun-i Esasi

²⁵ Okandan, a.g.e. s.157

²⁶ Hüseyin Galib, *Kamus-ı Hukuk*, Cemal Efendi Matbaası, 1305 (1889), s.27, s.200. Bu kelimelerin Osmanlı Kanunlarında ne surette kullanıldığı hakkında Dava Vekili Toma Andonyadis'in *Kamus-ı Kavanin* isimli kitabının 1. cildinin istidname için 67. sayfasına ve laiha için 506. Sayfasına bakılabilir. Burada da iki ifade arasında esaslı bir farklılığın bulunmadığı görülmektedir. Bkz: Toma Andonyadis, *Kamus-ı Kavanin*, C:1, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1894, s.67, s.506.

²⁷ Celaleddin Arif, *Hukuk-ı Esasiye İkinci Sınıf Dersleri*, İstanbul, Dersaadet Ahmed Saki Bey Matbaası 1325 (1909) s.190

hükümlerine²⁸devletin bütünlüğüne, memleketin emniyeti, vatanın savunma ve muhafaza sebeplerine ve genel âdâba zarar verir bir husus görürse görüşüyle beraber tasarımı tümünden reddeder yahut değiştirmek ve düzeltmek üzere Heyet-i Mebusan'a geri gönderir. Onayladığı tasarıları ise Sadarete yollar. Yani tüm bu aşamaları geçebilmiş bir metin hala kanun değildir. Son olarak padişah metni kabul etmelidir (m.54). Burada padişahın mutlak veto yetkisi bulunmaktadır. Padişahın iradesi, kanunun yapılması için zorunlu bir unsurdur, bir idari işlem değildir²⁹. Ayrıca padişahın kanunu onaylayıp onaylamaması ile ilgili kararını açıklaması için bir süre de anayasada zikredilmediğinden padişahın bunu dilediği kadar bekletmesi mümkündür³⁰. Yine 54. maddeye göre heyetlerden birinde tümünden reddedilen bir tasarının aynı sene içerisinde tekrar görüşülmesi söz konusu değildir³¹.

Kanun-i Esasi'de 1909 değişiklikleri sonrasında kanun yapım usulünün değiştiğini belirtmek gerekir. Yeni 53. madde birinci cümlesinde vekiller, Heyet-i Ayan üyeleri ve Heyet-i Mebusan üyelerinin her birinin yeni bir kanun yapılmasına veya mevcut kanunlardan birinin değiştirilmesine dair teklif yetkisine sahip olduğu ifade edilmektedir. İkinci cümlede, her iki meclisten birinde kaleme alınan tasarının diğer meclise gönderileceği belirtilmektedir. Tasarı burada da kabul olunduktan sonra padişaha arz edilir. Maddenin ilk halinde yeni kanun yapımı ya da mevcut bir kanunun değiştirilmesine dair teklif yetkisinin Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan için ancak "kendi vazife-i muayyeneleri dairesinde bulunan mevad" kaydı dahilinde geçerli olduğunu belirten ibarenin maddeden çıkarıldığı görülmektedir. İkinci olarak

²⁸Aldıkaçtı, Heyet-i Ayan'ın üstün bir denetim organı olduğunu ve kanunların anayasaya uygunluğunun siyasal denetiminin anayasa hukukumuzda böylelikle girdiğini ifade etmektedir. Aldıkaçtı, a.g.e. s.60 Kanunların anayasa uygunluğunun siyasal denetimi, bu denetim faaliyetlerini siyasal organların yapması anlamına gelmektedir. Bkz: Gönenç, Levent, *Yasaların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi ve Anayasa Yargısı*, TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri, 2010, s.3. Daha geniş bilgi için Bkz: Onar, Erdal, *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizdeki Öncüler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2003, s.23-48 ve tümü.

²⁹ Gözler, Kemal, *"Türkiye'de Bir Bilinmeyen: Isdar"*, Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan, Ankara, 2013, C:2 s.919 Erişim Linki: <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/856.pdf> (Erişim Tarihi: 30.04.17)

³⁰ Okandan, a.g.e s.159

³¹ Arsel, Heyet-i Ayan'a bu yetkinin padişahın menfaatine olabileceği düşüncesi ile verildiği kanaatindedir. Yazara göre, padişah iki meclis tarafından teklif edilen bir kanunu reddetmekle efkâr-ı umumiye (kamuoyu) üzerinde kötü bir etki meydana geleceğini düşünürse bu görevi tamamen padişah tarafından atanan Heyet-i Ayan yerine getirebilir. Bkz: Arsel İlhan, *a.g.m.* s.196 Ancak, Heyet-i Ayan'ın mutlaka padişahın arzusuna uygun davranacağını düşünmek mantıklı bir zorunluluk değildir.

maddenin ilk halinde önce padişahın izin alınması, sonra taslağın hazırlanmasının Şura-yı Devlet'e bırakılması yöntemi benimsenmişken maddenin yeni halinde bu da bulunmamaktadır. Artık hem Heyet-i Mebusan'ın hem Heyet-i Ayan'ın taslağı kendisinin kaleme alabilmesi mümkündür. İki mecliste kabul edilen taslak, onay için padişaha iletilmektedir. 1909 değişiklikleri ile padişahın yetkilerinden bahseden 7. madde de değiştirilmiş ve maddeye “*her nevi kavânîn teklifi*” ifadesi eklenmiştir. Şu halde padişahın da kanun teklif etme yetkisi anayasada yer almıştır. Bu değişiklik ile 7. maddeye ilk halinde yer almayan kanunların tasdiki ve yürürlüğünün ilanı yetkisi de eklenmiştir.

1909 değişiklikleri sonrasında 54. maddenin yeni halinde ise: Hazırlanan kanun taslaklarının Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan tarafından tetkik ve kabul edilmesinden sonra bunların onay ve hükümlerinin icrasına padişahın iradesi uygun düşer ise bu taslakların yürürlüğe gireceği belirtilmektedir. Arz edilen taslak iki ay süresinde ya kabul edilir ya da tekrar görüşülmek üzere meclise iade edilir. İade yetkisi bir kere kullanılabilir. İade edilen kanunların görüşülmesinde meclisin üçte iki çoğunluk ile kanunu kabul etmesi aranır. Aciliyetine karar verilen kanunlarda ise on gün süre içinde padişah kendisine sunulan kanun tasarısını ya kabul ya da iade etmelidir. Oysa, maddenin ilk halinde, padişahın mutlak bir veto yetkisi vardı. Başlangıçta padişahın izniyle başlayan yasama süreci yine padişahın onayı ile sona ermekteydi. Padişahın mutlak veto yetkisi bu madde ile beraber geciktirici veto kurumuna tahvil edilmiştir. Maddeye göre padişah iki ay içinde kanunu ya kabul edecek ya da iade edecektir³². İade yetkisini bir kere kullanabilmektedir. Meclis, üçte iki çoğunlukla aynı kanunu kabul ederek padişahın vetosunu aşabilmektedir. Bu durum, padişahın yasa yapımında evvelce gördüğümüz rolünü önemli bir biçimde değiştirmektedir. Meclis-i Mebusan'da, anayasa değişiklik teklifinin gerekçesinde, bu durumun eski maddede düzenlenmediği ve bu sebeple zorlukların ortaya çıkabileceği düşünülerek yukarıda zikredilen düzenlemeyle konuya açıklık getirildiği ifade edilmektedir³³. Ayrıca maddenin ilk halinde zikredilen meclislerin birinde reddedilen

³² Yürürlüğün ilanı için sürenin başlangıcı, kanunun son görüşüldüğü meclisin başkanının mezkur kanunu yürütmeye gönderdiği tarihten başlar. C. Arif, *a.g.e* s.25

³³ *Kanun-i Esasinin tadil olunan mevaddı hakkında encümen tarafından kaleme alınan esbab-ı mucibe*

taslağın o sene içinde tekrar gündeme getirilemeyeceği kaydı da kaldırılmıştır. Eski 54. madde, kanun tekliflerinin önce Meclis-i Mebusan'da sonra Meclis-i Ayan'da görüşüleceğini belirtmişti. Yeni 54. maddede ise “ba'dehâ (ondan sonra)” ifadesi kaldırılmıştır. Yukarıda gördüğümüz gibi yeni 53. maddede de her iki meclisten birinde kaleme alınan tasarının diğer meclise gönderileceği ve tasarı burada da kabul olunduktan sonra tasarının padişaha arz edileceği belirtilmektedir. Bu sebeple bir tasarının önce Meclis-i Ayan'da sonra Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi gibi bir durumun söz konusu olup olmayacağı düşünülebilir. Değiştirilmeyen 55. maddede bir kanun tasarısının önce Meclis-i Mebusan'da sonra Meclis-i Ayan'da görüşüleceği belirtilmektedir. Celaleddin Arif'e göre eğer iki meclisli parlamento yasama yetkisine sahip ise ikisi arasında birinin diğerine üstünlüğünden söz edilemez. Şayet edilecekse bu, Meclis-i Mebusan'ın Meclis-i Ayan'a üstünlüğü olmalıdır³⁴. 1909 değişiklikleri sonrasında Meclis-i Ayan üyelerinin önerileri öncelikle Meclis-i Ayan'da görüşülmüş ve daha sonra Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir³⁵.

2.1.2.3.2. Anayasa Değişikliği Kanunları

Anayasa değişikliği kanunları için 116. maddede ayrı bir kabul oranı aranmıştır. Maddeye göre, Kanun-i Esasi maddelerinde değişiklik yapılması zaruri ise anayasada değişiklik yapılabilir. Değişiklik teklifini önermeye Meclis-i Mebusan, Meclis-i Ayan ve Heyet-i Vükela yetkilidir.

Değişiklik önergesi öncelikle Meclis-i Mebusan'da görüşülür. Burada üye tam sayısının üçte iki çoğunluğuyla kabul edilmesi gerekir. Ardından Meclis-i Ayan'da görüşülür ve burada da aynı nisapla kabul edilir. Anayasa değişikliğinin tamamlanabilmesi için padişahın da onay vermesi gerekmektedir. 116. maddenin son cümlesi zikredilen bu prosedür nihayete erene kadar değişikliği istenen maddenin yürürlüğünün devam edeceğini vurgulamıştır.

Layihası, TBMM Kütüphanesi s.22 Komisyonun sunduğu taslakta kanunun geri gönderildiği takdirde hangi oy oranına göre kabul edileceği hususu yer almıyordu. C. Arif, değişikliğin henüz son halini almadığı bir dönemde yayınlanan eserinde bu noktaya işaret ederek adi bir çoğunluğun yeterli olabileceğini ifade ediyor ve 2/3'lük çoğunluk şartını eleştiriyor. Bkz: C. Arif, *a.g.e* s. 26

³⁴ C. Arif, *a.g.e* s.192

³⁵ Eroğul, Cem, “1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, Akşin, Sina, Balcı, Sarp, Ünlü, Barış (Editörler), 100. Yılında Jön Türk Devrimi, İstanbul, 2010, s.97 27. dn

2.1.2.3.3. Bütçe Kanunları

Bütçe kanunları, devletin bütçesi, gelirleri ve tahmini masraflarını beyan eden kanundur (m.97). Bütçe kanunları konusunda Meclis-i Mebusan'ın daha geniş bir yetkiye sahip olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Anayasanın 96-107. maddeleri mali hususlara hasredilmiştir. Bütçe kanununa muvazene-i umumiye kanunu denmektedir ve Meclis-i Mebusan'da madde madde tetkik ve kabul olunmaktadır.

Kanun-i Esasi'nin 64 ve 80. maddelerinde ilgili konu hakkında düzenlemeler vardır. 64. madde Meclis-i Ayan'ı ilgilendirmektedir. 80. madde ise Meclis-i Mebusan ile ilgilidir. 80. maddeye göre Heyet-i Mebusan, kendisine gönderilen kanun tasarılarını görüşür ve bunlardan mali işler ve Kanun-i Esasi'yi ilgilendiren maddeleri reddeder, kabul eder veya değiştirir. Bütçe yasasında (mesarif-i umumiye muvazene kanununda) gösterildiği şekilde Heyet-i Mebusan'da tafsilatıyla tetkik olunduktan sonra miktarına vekiller ile birlikte karar verilir³⁶. Masraflara karşılık gelecek gelirin keyfiyeti, miktarı, dağıtım şekli, tedariki vekiller ile birlikte tayin edilir. 64. maddede ise Heyet-i Ayan'ın Heyet-i Mebusan'dan gönderilen muvazene layihalarını maddede sayılan açılardan denetleyeceği ve eğer bunlardan birine aykırılık görürse mütalaasıyla beraber layihayı ya katiyen ret veya değiştirilmek üzere Heyet-i Mebusan'a iade edeceği ve kabul ettiklerini Sadarete arz eyleyeceği ifade edilmektedir. 64 ve 80. maddelere göre önce Meclis-i Mebusan'da sonra Meclis-i Ayan'da görüşme yapılmaktadır. Meclis-i Ayan düzeltme yapılmasına gerek görürse bunu kendisi doğrudan yapmayacak, sebeplerini açıklayarak Meclis-i Mebusan'a tasarımı yollayacaktır. Meclis-i Mebusan kendisine gönderilen tasarımı kabul edebilir veya değiştirebilir³⁷.

80. madde 1909 senesinde değiştirilmiştir ve maddenin başlangıcında Heyet-i Mebusan'ın kendisine gönderilen kanun layihalarını müzakere edip bunlardan Kanun-

³⁶ Mehmed Cavid, bu maddeyi açık olmamak yönünden eleştirmektedir. Bkz: Mehmed Cavid, "*Kanun-i Esasi'mizin Maliye Kanunu Hakkındaki Mevaddı*" Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, 10 Kanuni Evvel 1324 (23 Aralık 1908) C:1, S:1 s.26-27. Mehmed Cavid, 31 Mart Vakası'ndan sonra çeşitli defalar Maliye Nazırlığı'na getirilmiş İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu bir iktisatçıdır. Bkz: İlkin, Selim, "*Cavid Bey, Mehmet*" TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Linki: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c07/c070096.pdf> (Erişim Tarihi: 30.04.17)

³⁷ Mehmed Cavid, *a.g.m.* s.26-27

i Esasi ve mali işleri ilgilendiren maddeleri ret veya kabul edeceğini ya da değiştireceğini söyleyen kısım maddeden çıkarılmıştır. Maddedeki "... miktarına vükela ile beraber karar verilir" kısmı "... miktarına vükela hazır olduğu halde mebusanca karar verilir" şeklinde ve ikinci cümlelerin sonundaki "... buna karşılık olacak varidatın keyfiyet ve kemiyeti ve suret-i tevzi ve tedariki kezalik vükela ile birlikte tayin edilir" kısmı "... buna karşılık olacak varidatın keyfiyet ve kemiyeti ve suret-i tevzi ve tedariki vükela huzuru ile tayin edilir." şeklinde değiştirilmiştir.

Devlet mallarından belirtilen muvazene kanununa göre harcama yapılacaktır (m.100) ve kanununun müddeti bir yıldır (m.102/1). Ancak, 102. maddeye göre Meclis-i Mebusan kanun henüz görüşülmeden fesholursa hükmü bir seneyi aşmamak üzere bir kararname ile Vükela-yı Devlet, padişahın iradesiyle, önceki sene kanununun hükmünü Meclis-i Mebusan'ın gelecek toplanmasına kadar uzatır. 101. maddeye göre, Meclis-i Umumi'nin toplantı halinde bulunmadığı esnada olağanüstü zorlayıcı sebeplerden dolayı bütçe haricinde masraf yapılması hakkında güçlü lüzum ortaya çıkarsa sorumluluğu Heyet-i Vükela'ya ait olmak üzere Meclis-i Umumi'nin toplanması akabinde ilgili kanun tasarısı Meclis-i Umumi'ye verilmek üzere bu masraf için gerekli meblağ padişaha arz edilir ve onun izni ile tedarik sarf edilebilir. Bütçe yasaları o senenin başlamasında evvel hazırlanmaktaysa da sene içinde tahmin edilemeyen bazı masraflar olabilir. Bu durum meclislerin tatil olduğu bir döneme denk gelebilir³⁸. Madde bu durumu düzenlemektedir.

2.1.2.3.3.1. Divan-ı Muhasebat ve Heyet-i Mebusan

Divan-ı Muhasebat, mali denetimle görevli, anayasada düzenlenmiş bir kuruldur. Divan-ı Muhasebat ile Heyet-i Mebusan'ın ilişkisine burada değinmek gerekir. Bu konuda anayasanın 105, 106 ve 107. maddelerinde hükümler bulunmaktadır.

105. maddeye göre, Divan-ı Muhasebat, devlet mallarının tahsiline ve sarfına memur olanların muhasebelerini görür ve idarenin dairelerinin tanzim ettiği sal muhasebelerini tetkik ederek tetkiklerinin sonucunu ve mütalaasının neticesini her

³⁸ Mehmed Cavid, *a.g.m.* s.32

sene bir özel tahrir ile Heyet-i Mebusan'a arz eder. Böylelikle Heyet-i Mebusan, mali denetimden haberdar kılınmaktadır. 105. maddenin ikinci cümlesine göre ise Divan-ı Muhasebat her üç ayda bir kere olmak üzere, maliyenin içinde bulunduğu durumu içeren bir tahrir kaleme alır ve bu tahriri padişaha arz eder. Divan-ı Muhasebat üyeleri on iki kişiden oluşmaktadır. Üyeler, padişah tarafından kayd-ı hayat şartıyla atanmaktadır. Ancak, üyelerin Heyet-i Mebusan tarafından görevden alınabilmeleri mümkündür (m.106). Divan-ı Muhasebat azalarının vasıfları, görevleri, değişimleri, terfileri ve emeklilikleri gibi hususlar özel kanun ile belirlenecektir. Bu kanun, 19 Kasım 1879 tarihinde padişah tarafından, o tarihte meclis toplanmış bulunmadığı için "Divan-ı Muhasebat'ın Suret-i Teşkil ve Vezafine Dair Kararname" olarak yürürlüğe konmuş ve bazı değişikliklerle beraber 1934 yılına kadar yürürlükte kalmıştır³⁹.

Divan-ı Muhasebat hakkında o dönem yazılmış idare hukuku kitaplarında hayli kapsamlı malumat bulmak mümkündür. Örneğin Ahmed Şuayb'ın Darülfünun Hukuk Mektebi ikinci sınıflarına ders notu olarak hazırladığı ve 1911 senesinde basılmış kitapta zikrettiğimiz kararnameden bahsedilerek detaylı bilgi verilmektedir. Kurulun iç işleyişi, üyeleri ve vazifeleri detaylı olarak nakledilmektedir. Kurul, mali denetiminin yanında Muhasebe-i Katiye Kanunu'nun esaslarını hazırlamak ve her üç ayda bir maliyenin ıslahatı hakkında rapor düzenlemek ile de görevlendirilmiştir⁴⁰.

2.1.2.4. Muvakkaten Kanun Çıkarma Yetkisi

Kanun-i Esasi'nin 36. maddesinde Heyet-i Vükela'ya muvakkaten kanun çıkarma yetkisi verilmiştir. Maddeye göre Meclis-i Umumi toplanmış olmadığı bir zamanda devleti veya genel emniyeti zarar görmesinden korumak için kaçınılmaz bir zaruret ortaya çıkarsa ve bu konuda vaz edilmesi gereken kanunun görüşülmesi için meclisin çağrılmasına ve toplanmasına vakit müsait bulunmazsa Kanun-i Esasi hükümlerine aykırı olmamak üzere Heyet-i Vükela tarafından verilen kararlar padişahın onayından sonra Heyet-i Mebusan'ın toplanıp vereceği karara kadar muvakkaten (geçici olarak)

³⁹ Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sayıştay: Divanı Muhasebat*, 2012, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, s.114-116

⁴⁰ Ahmed Şuayb, *Hukuk-ı İdare: İkinci Sınıf Dersleri*, İstanbul, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1327 (1911) s.22-34. Dönemin başka bir ders kitabı, İbrahim Hakkı, *Hukuk-ı İdare*, 1. Cilt, İstanbul, 1307 (1891-1892) s.274-285

kanun hükmündedir. Devleti ve genel emniyeti zarar görmemesi adına korumak için kaçınılmaz bir zorunluluğun doğması hali bu maddenin yürürlüğe girme şartı olarak ifade edilmektedir. Fakat ilgili şartların yerine gelmesinin yanında Meclis-i Mebusan'ın çağırılması ve toplanmasına vakit olmaması hali de aranmaktadır. Bu durumda Heyet-i Vükela kararı padişahın onayıyla geçici olarak kanun hükmüne ulaşmaktadır. Ancak bu durum, Meclis-i Mebusan'ın tekrar toplanıp karar vereceği zamana kadar geçerli olmaktadır. Şayet Meclis-i Mebusan'ın onayından geçirilmezse, bu muvakkat kanun ne olacaktır? Maddede, meclisin kararını vermesine kadar ilgili Heyet-i Vükela kararının kanun hükmünde olacağı ifade edilmektedir. Burada bir bozucu şart (infisahi şart) söz konusu olduğu için meclis onaylamazsa kararname yürürlükten kalkacaktır⁴¹.

Maddedeki bu düzenleme 1909 senesinde değişikliğe uğramıştır. Değişiklik, maddenin son kısmıyla alakalıdır. İlk madde ile hemen hemen aynı olan bu maddede cümlelerin sonuna bu dönemde geçici kanun hükmü kazanan kararların Heyet-i Mebusan'a meclisin ilk oturumunda tevdi edilmesi zorunluluğu eklenmiştir. Görüldüğü gibi maddenin ilk halinde bu zorunluluk bulunmamaktaydı. Maddenin önemine binaen suistimalleri engellemek adına ilgili kaydın konduğu anlaşılmaktadır. Bu maddenin görüşülmesi esnasında komisyon adına konuşan sözcünün mezkur madde hakkında endişe edilecek bir durum bulunmadığını, mebusların gerekirse bir olağanüstü toplantı çağırısı yapabileceğini söylediğini görmekteyiz⁴².

2.1.2.5. Sorumsuzluk ve Dokunulmazlık

Sorumsuzluk ve dokunulmazlık, milletvekillerine görevlerini rahatça yerine getirebilmeleri için verilmiş bazı ayrıcalıklardır. Yasama sorumsuzluğu, milletvekillerinin meclis çalışmaları sırasındaki düşünce, oy ve söz özgürlüklerini korumayı; yasama dokunulmazlığı ise, milletvekillerinin asılsız suç isnatları ile görevlerinden alıkonmalarını engellemeyi amaçlar⁴³. Kanun-i Esasi'nin 47. Maddesine

⁴¹ Onar, Sıddık Sami, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, C:1, 3. Bası, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1960, s.398

⁴² Bu görüşü eleştiren C. Arif, tatil müddetinde mebusları toplamanın hayli güç olduğunu öne sürmektedir. C.Arif, *a.g.e.* s.178-179

⁴³ Özbudun, Ergun, *“Yasama Sorumsuzluğu ve Yasama Dokunulmazlığı: Hukuki Mahiyetleri ve Farkları”* TBB Dergisi, S:59, 2005, s.109

göre, Meclis-i Umumi üyeleri, oy ve görüş açıklama konusunda serbest olarak bunlardan hiçbiri hiçbir vaad ve korkutma ve talimat kaydı altına alınamaz. Hem verilen oylardan hem meclis görüşmeleri esnasında beyan edilen görüşlerden dolayı hiçbir şekilde itham edilemezler. Bu madde ile Heyet-i Mebusan üyeleri için sorumsuzluğun kabul edildiğini görmekteyiz. Bununla beraber aynı maddenin devamında meclisin nizamname-i dahiliye (içtüzük) hükümlerine aykırı hareket edenlere karşı içtüzük hükümleri gereğince muamele edileceği ifade edilmiştir.

Anayasanın 79. maddesine göre ise, Heyet-i Mebusan'ın bir seçim döneminde (müddet-i içtimaiyesinde) milletvekillerinden hiçbiri heyetçe suçlanmaya yeterli sebep olduğuna dair çoğunluk kararı verilmedikçe⁴⁴ veya bir "cünha veya cinayet" icra eder iken icrayı müteakip tutulmadıkça, tutuklanamaz ve muhakeme olunamaz. Bu madde ile anayasada dokunulmazlık da yer almıştır.

Osmanlı parlamentosu için sorumsuzluk ve dokunulmazlık gibi serbest tartışma ortamının sağlanması adına önemli olan hususların 1876 Anayasası'nda düzenlenmiş olması kayda değerdir. Bu güvenceler, mebusların kamu meselelerini rahat olarak tartışabilmesini sağlamaktadır⁴⁵. Osmanlıca literatürde sorumsuzluk ve dokunulmazlığın ikisinin birlikte, muafiyet-i kanuniye tabiri ile ifade edildiğini görmekteyiz. Milletvekili, bu ayrıcalıklardan feragat edemezse de hakkında bir suçlama olursa mahkeme karşısında kendini savunabilmek için meclisten talepte bulunabilir⁴⁶.

79. maddede yer alan imtiyazın sadece Heyet-i Mebusan'a tanınmış olduğuna dikkat etmek gerekir. 79. madde anayasada "Heyet-i Mebusan" üst başlığı altında yer almaktadır. Dolayısıyla dokunulmazlıktan Heyet-i Ayan'ın yararlanıp yararlanamayacağı sorusu akla gelecektir. Şayet bu arzu edilse idi bunun anayasada

⁴⁴ Mehmed Arif, bu konuda 1909 senesinde yazdığı makalede o dönemde geçerli olan usulün, önce Adliye Nezareti'ne konu hakkında yazı yazılması ve nezaretin meclise başvurması şeklinde cereyan ettiğini söylüyor. Bkz: Mehmed Arif, "Meclis-i Milli Azasının Muafiyet-i Kanuniyesi-3", İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, Birinci Sene İkinci Cild, İstanbul, 1325, s.413.

⁴⁵ Erdoğan, Mustafa, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara, Liberte Yayınları, 2012, s.38

⁴⁶ Mehmed Arif, "Meclis-i Milli Azasının Muafiyet-i Kanuniyesi-1", İlm-i Hukuk ve Mukayeli Kavanin Mecmuası Sayı:10, 31 Kanuni Evvel 1325, s.255

Meclis-i Umumi veya Heyet-i Ayan ile ilgili bölümlerden birine mutlaka yazılacağı öne sürülebilir. Bu durumda anayasada hüküm bulunmuyor olması, ilgili muafiyetten Heyet-i Ayan üyelerinin yararlanamayacağı anlamına gelmelidir. Bu istisnai bir durumdur ve dar yorum yapmak gerekecektir. Düzenlemenin bu şekilde yapılması, Heyet-i Ayan üyelerinden birinin zikredilen tarzda bir suç işleyeceğinin hatıra getirilmemesinden kaynaklanıyor olabilir⁴⁷. 79. maddedeki Heyet-i Mebusan ifadesinin Meclis-i Umumi şeklinde değiştirilmesinin 1909 yılındaki anayasa değişiklikleri sırasında Heyet-i Mebusan'a önerildiğini encümenin düzenlediği rapordan görmekteyiz⁴⁸. Ancak ilgili değişiklik gerçekleşmemiştir.

47. madde söz ve oylarından dolayı milletvekillerinin suçlanamayacaklarını beyan ediyor. Meclis çalışmaları esnasından söylenen sözlerin, tanzim edilen evrakların çeşitli yönlerden suç sayılması gündeme gelebilirse de oy verme fiilinin nasıl suç sayılacağı sorusu sorulabilir⁴⁹. Yine 47. maddedeki “*bir gûna (hiçbir) vaad-ü vaid (vaad ve korkutma) ve talimat kaydı altında bulunamaz*” ibaresi ilginçtir. Mehmed Arif, dönemin anayasalarında böyle bir kayda rastlanmadığını, bunun bize özgü bir ibare olduğunu belirtmektedir. Yazara göre bunun sebebi, özellikle geçmiş dönemlerde memurların vaad ve korkutma ile iş görmeye alışmış olmaları karşısında bu durumun açıkça men edilmek istenmesidir. Şayet aksi olsa, cümle ilgili kaydı içermeden önce kesilmek gerekirdi⁵⁰.

Kanun-i Esasi'de bu güvenceler yer almışsa da milletvekillerinin yemin metnine de değinmek gerekir. 46. maddeye göre Meclis-i Umumi üyeliğine seçilen veya tayin edilen kişiler, padişaha sadakat yemini etmektedir⁵¹. Meclisin açılış günü sadrazam

⁴⁷ M. Arif, “*Meclis-i Milli Azasının Muafiyet-i Kanuniyesi-1*”, s.279-280

⁴⁸ *Kanun-i Esasi'nin Tadil Olunan Mevaddı Hakkında Encümen Tarafından Kaleme Alınan Esbab-ı Mucibe Layihası*, s.25 Mehmed Arif de konu hakkında yazdığı makalesinde anayasa değişikliklerinden sonra muafiyetin iki meclise de tanınacağını belirtiyor. Burada, bu değişiklik önerisinden bahsettiği anlaşılmaktadır. Ne var ki değişiklik gerçekleşmemiştir. Bkz: Mehmed Arif, “*Meclis-i Milli Azasının Muafiyet-i Kanuniyesi-2*”, İlm-i Hukuk ve Mukayeli Kavanin Mecmuası Sayı:10, 31 Kanuni Evvel 1325, s.341 2.dn

⁴⁹ M. Arif'e göre neticesi itibarıyla bir cürüm oluşuyorsa öncesiyle beraber reyin cezalandırılması söz konusu olabilir; Bkz: M. Arif, “*Meclis-i Milli Azasının Muafiyet-i Kanuniyesi-1*”, s.264

⁵⁰ M. Arif, “*Meclis-i Milli Azasının Muafiyet-i Kanuniyesi-1*”, s.266

⁵¹ Tanör, *a.g.e* s.139

huzurunda, padişaha ve vatana sadakate, Kanun-i Esasi hükümlerine ve verilen vazifeleri usulüne uygun olarak yerine getireceklerine yemin ederler. Hazır bulunmayanlar ise mensup olduğu heyet toplandığı zaman başkanları huzurunda yemin eder. Görüldüğü gibi Meclis-i Umumi üyeliğine seçilen veya tayin edilen derken Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan arasındaki farka dikkat çekilmiştir. Ancak yeminleri farklı değildir. Zira 46. madde, her iki meclisin üyelerini kapsamaktadır.

Kanun-i Esasi'nin 48. maddesinde milletvekilliği sıfatının nasıl düşeceği açıklanmaktadır. Buna göre milletvekili mensup olduğu meclis tarafından, hıyanet, Kanun-i Esasi'yi nakız ve ilgaya tasaddi (bozma ve ilga etmeye teşebbüs) ve irtikap suçlamalarından biriyle itham edilirse veyahut kanunen hapis ve sürgünü gerektiren bir ceza ile mahkum olursa milletvekilliği sıfatı düşer.

2.1.3. Kanun-i Esasi'de Yürütme Organı

Kanun-i Esasi'de yürütmeden bahsederken padişah ve Meclis-i Vükela şeklinde ikili bir ayırım yapılmıştır. Anayasa'nın terminolojisinde geçirdiği tadillerle beraber bazı farklılıklar olmuştur. Anayasanın ilk halinde birkaç yer dışında (m.36, m.101, m.116) Heyet-i Vükela ifadesi kullanılmamıştır. Bunun yerine Meclis-i Vükela ve Vükela ifadeleri yer almıştır. 1909 değişikliği sonrasında kimi maddelerdeki ifadeler değiştirilerek Heyet-i Vükela ifadesi kullanılmaya başlanmışken (m.29, m.30, m.35, m.38) Meclis-i Vükela, Vükela ve Vükela-yı Devlet ifadelerinin de kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Bu terminolojik farklılığa burada işaret etmek istiyoruz.

2.1.3.1. Padişah

Saltanat, Osmanlı ailesinden büyük erkek evlada aittir. Padişahın seçilme usulü olarak, Kanun-i Esasi'nin 3. maddesinin 1. cümlesinde belirtildiği üzere, I. Ahmet'ten beri uygulanmakta olan ve "ekber ve erşed sistemi" olarak anılan Osmanlı sülalesinden büyük erkek evladın saltanat makamına geçmesi usulünün⁵² kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber Kanun-i Esasi'nin 3. maddesi saltanatın veraseti,

⁵² İlgürel, Mücteba, "Ahmed I", İslam Ansiklopedisi Erişim Linki: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c02/c020017.pdf> (Erişim Tarihi: 30.04.17)

saltanat vekilliği ve inhilal (makamdan ayrılma) halleri hakkında ayrıntılı bir düzenleme yapmamış ve bu konularda ilgili maddedeki düzenleme ile yetinmiş görünmektedir⁵³.

2.1.3.1.1. Padişah'ın Yetkileri

2.1.3.1.1.1. Vekillerin Atanması ve Görevden Alınması

Vekillerin atanması ve görevden alınması konusunda padişah tek başına yetkili kılınmaktadır. Kanun-i Esasi'nin ilk halinde yedinci maddede bu yetki padişaha verilmiştir. 1909 senesinde maddedeki vükelanın göreve tayin edilmesi ve görevden alınması yetkisinde değişiklik yapılmıştır. Maddedenin yeni halinde ilgili kısım, sadrazam ve şeyhülislamın seçilmesi ve atanması, sadrazamın teşkil ve arz edeceği vekilleri onaylama memuriyeti, gerektiğinde vükelanın usulüne uygun olarak azli ve değiştirilmesi halini almıştır.

Gerek maddenin ilk halinde gerek 1909 senesindeki değişik halinde Heyet-i Vükela ifadesi kullanılmamakta vekillerden bahsedilmektedir. 1909 değişiklikleri ile beraber padişahın vekilleri ve sadrazamı istediği gibi atayıp azletmesi usulü değişmiştir. Maddede her ne kadar sadrazamın atanması ve azlinin padişaha ait yetkiler arasında sayıldığı görülseyse de 1909 değişiklikleri ile siyaseten gerektiğinde Meclis-i Mebusan'ın nazırları ve hükûmeti görevden düşürebileceği için artık padişah bu yetkisini metnin ilk halindeki gibi serbestçe kullanamaz. Mutlaka Meclisi Mebusan'da ekseriyeti sağlayabilecek bir kişiyi sadrazam ataması gerekmektedir. Aksi halde kabine rahatlıkla görevden düşürülebilir⁵⁴.

2.1.3.1.1.2. Nizamname Hazırlama Yetkisi

Kamu idareleri dairelerinin muameleleriyle ilgili nizamname hazırlama yetkisi padişaha verilmiştir. Nazırlar, kendi daireleri ile ilgili işlerde, kendi maiyetlerindeki memurlar için geçerli olmak üzere özel talimatname, emir ve karar tanzim

⁵³ Saltıkçı, Veli, *Hukuk-ı Esasiye: Kısım-ı Sani (İkinci Kısım)*, Dersaadet (İstanbul), Nefaset Matbaası 1336 (1920), s.11. Bu kitabın ders notu olmak üzere talebeye mahsus basıldığı, iç kapakta not olarak düşünülmüştür.

⁵⁴ Ahmed Şuayb, *Hukuk-ı İdare*, Birinci Kısım, İstanbul, Dersaadet Hürriyet Matbaası, 1326-1328, s.129

edebilirler⁵⁵. Maddenin ilk halinde nizamnamelerin tanzimi yetkisi, “devair-i idarenin muamelatına müteallik nizamnamelerin tanzimi” şeklinde belirtilmişken 1909 değişiklikleri sonrasında ifade “devair-i hükümetin muamelâtına ve kavaninin suver-i icraiyesine müteallik nizamnameler tanzimi” şeklinde değiştirilmiştir.

2.1.3.1.1.3. Kanunların Tasdiki ve İlanı Yetkisi

Kanunların tasdiki ve yürürlüğünün ilanı yetkisi, anayasanın ilk metninde padişahın yetkilerini açıklayan yedinci maddede yer almıyordu. 1909 değişiklikleri ile bu yetki, 7. maddeye eklenmiştir. Kanunların yapılması ile ilgili bahiste bu konuya değinmiştik. Ancak belirtmek gerekir ki Padişahın onayı, kanun için varlık şartıdır. Dolayısıyla bu onay bir idari işlem değildir⁵⁶.

2.1.3.1.1.4. Ahkâm-ı Şer'iyeye ve Kanuniyenin İcrası

Şeri hükümlerin ve kanunların icrası yetkisinin doğrudan padişaha ait olduğu Kanun-i Esasi'nin yedinci maddesinde belirtilmektedir. 1909 yılındaki tadillerde ahkâm-ı şeriyeye ve kanuniyenin icrası yetkisi, ahkâm-ı şeriyeye ve kanuniyenin icrası ve muhafazası şeklinde değiştirilmiştir.

2.1.3.1.1.5. Rütbe, Makam ve Nişan Verilmesi

Padişah rütbe, menasıb (makam) ve nişan verilmesi yetkilerine de sahiptir. Rütbe ve makam verilmesi yetkisinin maddeye göre mutlak olarak padişaha verildiği düşünülebilir. Rütbeden anlaşılacak olan askeri, mülki ve ilmi rütbelerdir. Nişan ise üstün hizmetleri bulunan kişilere devlet tarafından verilir⁵⁷. Menasıb kelimesinden vekiller hariç padişahın iradesi ile atanması icap eden tüm memuriyetler anlaşılır⁵⁸. 1909 değişikliklerinde rütbe ve menasıb tevcihi yetkisinin önüne özel kanununa uygun olarak ibaresi eklenmiştir. Maddenin ilk halinde mutlak bir hakkın padişaha verildiği düşünülebilirse de 1909 değişikliği ile cümleye özel kanuna uygun olarak ibaresinin

⁵⁵ İbrahim Hakkı, *a.g.e.* s.21

⁵⁶ Gözler, *Türkiye'de Bir Bilinmeyen: İsdar*, s.96. Gözler bu işlemi “krali onay” olarak ifade ediyor.

⁵⁷ Acar, İbrahim H. “Nişan” TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Linki: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c33/c330112.pdf> (Erişim Tarihi: 30.04.17)

⁵⁸ İbnü'r-Refet Mehmed Memduh, *Hukuk-ı Esasiye ve Şerh-i Kanun-i Esasi-i Osmani*, Dersaadet (İstanbul), 1910, s.24

eklenmesi önemli bir kısıtlamadır. Bu değişiklikle alakalı Meclis-i Mebusan'a sunulan komisyon raporuna göre maddede sadece askeri rütbelerin yer alması önerilmiştir. Diğer mülki ve ilmi rütbeler maddeden çıkarılmıştır. C. Arif'e göre komisyonun bu şekilde bir düzenleme yapmasının sebebi rütbe verilmesi hususunda yaşanan suistimallerin önlenmesi olabilir. Yazarın kendisi de bu görüşü paylaşmaktadır⁵⁹. Nişanlar için de aynı şey söylenebilir.

2.1.3.1.1.6. Para Basılması ve Hutbelerde Namının Zikri

Para basılması yetkisi anayasanın yedinci maddesinde padişaha ait olarak ifade edilmektedir. Para basılması bir ülkenin bağımsızlığını ifade ettiği için önemli görülmektedir⁶⁰. Yine yedinci maddede padişahın hutbelerde namının zikri hakkı hususu da zikredilmektedir.

2.1.3.1.1.7. İmtiyazlı Eyaletler Hakkındaki Yetkisi

İmtiyazlı eyaletlerin imtiyaz şartlarına uygun olarak tevcihat yapmak da padişahın yetkilerinden sayılmıştır (m.7). “Eyalet-i mümtaze” Osmanlı'da bir idari yönetim şeklidir. Kimi bölgeler, imtiyaz şartlarına göre bazı imtiyazlara malik bulunmaktadır⁶¹. Güzinzade Hasan Rıza, 1326 (1910) senesinde yayınlanan Kanun-i Esasi şerhinde imtiyazlı eyaletler hakkında “*Eyalet-i mümtaze Hicaz ve Mısır ve Tunus ve Girit ve Cebel-i Lübnan ve Sisam ve Rum ili şarkı ve Bulgaristan gibi yerlerdir.*” demektedir. Bölgelerin imtiyazlarının şartları verilmiş olan fermanlar ve ahitnamelerde yer almaktadır⁶².

2.1.3.1.1.8. Uluslararası Andlaşma Akdi, Harp ve Sulh İlanı

Uluslararası andlaşma akdetme yetkisi Kanun-i Esasi'de “muahedat akdi” ifadesi ile geçmektedir. Muahede kelimesi, devletler arasındaki anlaşmayı ifade etmektedir⁶³.

⁵⁹ C.Arif, *a.g.e* s.38

⁶⁰ C. Arif, *a.g.e* s.11-12, Muslihiddin Adil, *Mukayeseli Hukuk-ı İdare Dersleri*, Birinci Kitap, Selanik, Rum İli Matbaası, 1911, s.87

⁶¹ Konu hakkında Bkz: Ceylan, Ayhan, *Osmanlı Taşra İdari Tarzı Olarak Eyalet-i Mümtaze ve Mısır Uygulaması*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2014, s.89

⁶² Güzinzade Hasan Rıza bin Mehmed, *Şerh-i Kanuni Esasi*, Dersaadet (İstanbul), Dar-ül Hilafet-ül Aliyye 1326 (1910), s.11

⁶³ Hüseyin Galip, *a.g.e.* s.230

Muahedat akdi, harp ve sulh ilanı konularında padişah yetkili kılınmıştır. 7. maddenin ilk halinde uluslararası andlaşma akdetme yetkisi, “düvel-i ecnebiye ile muahedat akdi” şeklinde geçmekte ve bu yetkinin padişaha mutlak olarak verildiği anlaşılmaktadır⁶⁴.

1909 değişiklikleri sonrasında, uluslararası andlaşmalardan sulhe, ticarete, araziye terk ve ilhaka, Osmanlı tebaasının asli ve şahsi hukukuna ilişkin olanlar ve devletçe masraf gerektiren andlaşmalar Meclis-i Umumi'nin onayına bağlanmıştır. 1909 değişiklikleri sonrasında uluslararası andlaşma akdetme yetkisi yine padişahla bulunmakla beraber artık maddede sayılan konuları kapsar andlaşmaların yürürlüğü ancak Meclis-i Umumi'nin onayına bağlı kılınmaktadır. Fakat bunun haricinde kalan uluslararası andlaşmalar için aynı şartı aramak gerekmemektedir. Bu konuda bazı örnekler olarak Mehmed Cemil, ittifak, dostluk (muahadenet), yardım (muzaheret), teminat, himaye, daimi veya silahlanmış tarafsızlık (mesellah bitaraflık), konsolosluk, suçluların iadesi (iade-i mücrimin) andlaşmalarını vermektedir. Bununla beraber şu noktaya da değinmek gerekir ki bir kanunda değişiklik meydana getiren herhangi bir andlaşma söz konusu ise yasama organının müdahalesi gerekir⁶⁵.

1909 senesi anayasa değişikliği hakkında Meclis-i Mebusan'a sunulan encümen raporuna baktığımızda, eski maddedeki düzenlemenin açıklıktan yoksun olduğundan ve eski düzenlemenin padişaha mutlak bir hak bahşederek milli hakimiyetle çeliştiğinden bahisle ilgili değişikliğin yapıldığı ifade edilmektedir⁶⁶. Mehmed Cemil'e göre bu değişiklik hissi bir şekilde, hakimiyet-i milliye hassasiyeti altında yapılmış; padişahın her tür uluslararası andlaşmayı yapmaya yetkili olmakla her vatandaşı yükümlülük altına sokabilmek gibi büyük bir yetkisi bulunduğundan konu önemli görülmüştür⁶⁷. Maddede yer alan “müsalaha akdi” ibaresi, maddenin ilk halinde sulh ilanı şeklinde bulunuyordu. Burada da müsalaha akdi, harp ilanından hemen sonra

⁶⁴ Mehmed Cemil, “*Kanun-i Esasi'mize Göre Muahedat Akdi*”, DHFM, C:II, S.11, Eylül 1338, s.8 Yazar, o dönem için bundan ilerisine gitmenin zaten mümkün olmadığını ifade ediyor.

⁶⁵ Mehmed Cemil, a.g.m. s.18-19

⁶⁶ *Kanun-i Esasi'nin Tadil Olunan Mevaddı Hakkında Encümen Tarafından Kaleme Alınan Esbab-ı Mucibe Layihası*, s.12

⁶⁷ Mehmed Cemil, a.g.m. s.9

ifade edilmiştir. Akit yapılmadan sulh olmayacağı için ifadenin bu hale konması bir kısıtlama anlamına gelmeyecektir. Ayrıca sulhe ilişkin akitlerin de 7. maddede belirtilen “alelumum muahedat” ibaresinin içinde yer aldıkları düşünülebilir. Değişen madde açıkça sulhe ilişkin alınacak kararın Meclis-i Umumi'nin onayına bağlı olduğunu da zikretmektedir⁶⁸.

Darülfünun Hukuk Mektebi Düvel-i Hukuk dersi hocalarından Mehmed Cemil, yazdığı kitabında bir muahedenin yapılmasının müzakere, tanzim, tahrir (yazıya geçirme) ve tasdik şeklinde dört merhalede oluştuğunu ifade etmektedir. Yetkili kişilerce imza edilen muahedeler devlet tarafından kati surette kabul edilmedikçe bağlayıcılık kazanmazlar⁶⁹. Madde metninde açıkça Meclis-i Umumi'nin tasdiki ibaresi yer almakla beraber Mehmed Cemil, konu hakkında fakültenin dergisine yazdığı makalesinde bu ibareden tasvip ifadesinin anlaşılması gerektiği fikrindedir. Yazar tasdik ile tasvip ifadeleri arasında bir fark anlıyor görülmektedir. Şöyle ki, yazar tasdikin bir uluslararası andlaşmanın devlet tarafından kati olarak kabul edildiğini gösteren bir aşama olduğunu belirtmektedir. Uluslararası andlaşmaları tasdike yetkili yine padişah olmalıdır. Ancak sayılan konulara münhasır uluslararası andlaşmalarda Meclis-i Umumi, padişahın tasdiki için onay verir. Avrupa'daki diğer anayasalardan örnekler vererek de yorumunu desteklemektedir.

Aksi yorum kabul edilirse bu durum Anayasanın 54. maddesine de uygun olmayacaktır. Zira 54. madde, kanun tasarılarının Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da görüşülüp kabul edildikten sonra padişaha gönderilmesini öngörmektedir⁷⁰. Meclisin onayının arandığı konularda padişahın doğrudan andlaşma akdetmesi halinde bu andlaşmanın geçersizliğine hükmetmek gerekecektir. Mehmed Cemil'in makalesinde bu konuyu uzunca işlediği görülmektedir. Yazara göre mahkemeler, böyle bir işleme dayanılarak ileri sürülen iddiaları, anayasaya açık aykırılık sebebiyle reddetmelidir. Yazar Amerika'dan örnek getirmektedir. Osmanlıda anayasaya

⁶⁸ Mehmed Cemil, *a.g.m.* s.9-13

⁶⁹ Mehmed Cemil, *Sulhte ve Harbte Hukuk-ı Düvel*, İstanbul, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası 1339 (1923) s.61-64

⁷⁰ Mehmed Cemil, *a.g.m.* s.10-11 Yazar, Hukuk-ı Düvel hakkında yazdığı genel kitapta da anayasanın bu ibaresini eleştirmektedir. Bkz: Mehmed Cemil, *a.g.e* s.64

aykırılığın hukuki denetimi hakkında bir gelişmeye rastlanmamasına karşın, özellikle Amerika'yı örnek göstererek Mehmed Cemil'in bu görüşü açıklaması çok dikkat çekicidir⁷¹.

2.1.3.1.1.9. Kara ve Deniz Kuvvetlerine Komuta Etme

Kara ve Deniz kuvvetlerinin kumandası yetkisi 7. maddede padişaha verilmiştir. Kara ve deniz kuvvetlerinin kumanda yetkisinden orduların bilfiil başında bulunup kumanda etmek anlaşılmamalıdır⁷². 1909 değişiklikleri sonrasında maddenin ilk halinde yer alan deniz ve kara kuvvetlerinin kumanda yetkisi değiştirilmeden kalmış; hareket-ı askeriye kısmı maddeden çıkarılmıştır.

2.1.3.1.1.10. Meclis'in Toplanması, Tatili ve Feshi

Yedinci maddenin ilk halinde meclisin toplanması, tatili ve gerektiğinde tekrar seçilmek üzere feshi yetkileri padişaha verilmiştir. Anayasanın 44. maddesinde ise Meclis-i Umumi'nin "devletçe görülecek lüzum üzerine padişah tarafından"⁷³ vaktinden önce açılabilceği gibi çalışma zamanının kısaltılabileceği veya uzatılabileceği yer almıştır. Kanun-i Esasi'nin 35. maddesine göre de bir maddenin kabulünde vükela ısrar edip Meclis-i Mebusan bunu oy çokluğu ile gerekçesini bildirerek, kati olarak reddederse padişah, ya vükelayı görevden alacak ya da seçimlerin yenilenmesi şartıyla Meclis-i Mebusan'ı feshedecektir (m.35).

Fesih, yedinci maddedeki tatil yetkisi ile kıyaslanırsa tatil yetkisinde hiçbir kayıt yer almıyorken fesih yetkisinde seçimlerin yenilenmesinin şart koşulduğu görülebilir. 73. madde, 7. madde ile padişaha tevdi edilen gerektiğinde tekrar seçim yapılmak kaydıyla Heyet-i Mebusan'ın feshi yetkisine açıklık getirerek nihayet altı ayda Meclis-i Umumi'nin toplanması için seçimlere başlanacağı ifade etmektedir. Yani altı ayın sonunda meclis toplanacak ve seçimler bundan evvel bitirilecektir.

⁷¹ Mehmed Cemil, *a.g.m.* s.26

⁷² C. Arif, *a.g.e.* s.43-44

⁷³ İbnü'r-Refet Mehmed Memduh bu ifadeden diğer devletlerden biriyle harbe sebep olacak bir anlaşmazlık, önemli bir iç mesele gibi olağanüstü bir durumun anlaşılacağını ifade ediyor. Bkz: İbnü'r-Refet Mehmed Memduh *a.g.e.* s.36-37

Yedinci maddenin 1909 senesinde değiştirilmesinde sonra ilgili yetkiler, Meclis-i Umumi'nin duyurulan zamanda toplanması, tatili⁷⁴, olağanüstü durumlarda vaktinden evvel toplanmak için çağırılması, 35. madde gereği üç ay içinde Meclis-i Mebusan'ın seçilip toplanması ve Meclis-i Ayan'ın muvafakati şartıyla gerektiği takdirde feshi şeklinde değiştirilmiştir.

44. maddenin yeni halinde de tenkis ifadesi kaldırılmıştır. Ayrıca milletvekillerinin parlamentonun vaktinden evvel açılmasını ve süresinin uzatılmasını padişah'tan talep edebilmelerine imkan tanınmıştır. 43 ve 44. maddeler beraber düşünüldüğünde, meclisin her sene toplanmasının garanti altına alındığı ve padişahın belirlenmiş toplantı süresini kısaltma yetkisinin kaldırıldığı görülmektedir. 35. Madde de 1909 senesinde değişikliğe uğramıştır. Yeni düzenleme ile Heyet-i Vükela ile Meclis-i Mebusan arasındaki ihtilafa Heyet-i Vükela reyinde ısrar edip Meclis-i Mebusan bunu tekraren ve kati olarak reddederse vekiller ya Meclis-i Mebusan'ın reyini kabul ya da istifa edeceklerdir. Vekiller istifa edip yeni gelen heyet de aynı fikirde ısrar eder ve Meclis-i Mebusan bu sefer gerekçesini gösteren layiha ile bu görüşü reddederse değişmiş yedinci madde gereğince padişah Meclis-i Mebusan'ı yeniden seçilmek üzere feshedebilir. Bu sefer de yeni gelen Meclis-i Mebusan eski meclisin fikrinde ısrarcı olursa artık Meclis-i Mebusan'ın dediğini kabul etmek mecburi tutulmuştur. Böylelikle ihtilafın çözümü konusunda daha karmaşık; ancak Meclis-i Mebusan'ı güçlendiren ve nihai noktada sözü ona bırakan bir düzenleme getirilmiştir. Değişiklikle, padişahın fesih hakkının ancak Heyet-i Vükela ile Meclis-i Mebusan arasındaki bir ihtilaf ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Babanzade İsmail Hakkı, bu sınırlamayı, sınırlanması mümkün olmayan diğer pek çok fesih sebeplerini görmezden geldiği için eleştirmektedir. Ayrıca Babanzade, Said Paşa kabinesinin ilgili maddeyi değiştirmek için teklifte bulunduğunu ancak Meclis-i Mebusan'ın bunu kabul etmediğini aktarıyor⁷⁵. Said Paşa, Küçük Said Paşa namıyla bilinen eski Osmanlı sadrazamlarındandır⁷⁶. 35. maddenin değiştirilmesi teklifi İttihatçılar tarafından

⁷⁴ İbnü'r-Refet Mehmed Memduh, Meclisi Mebusan azası arasında bir önemli konu hakkında ihtilaf olmasını başlıca tatil sebebi olarak gösteriyor. Yazara göre 44. maddedeki padişahın meclisin süresini kısaltması maddesi de bu cümleden olabilir. Bkz: İbnü'r-Refet Mehmed Memduh, *a.g.e.* s.37

⁷⁵ Babanzade İsmail Hakkı, *a.g.e.* s.375

⁷⁶ Kurşun, Zekeriya "Said Paşa, Küçük" TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Linki:

ortaya atılmıştır. 7. madde gereği fesih ancak Meclis-i Ayan'ın onayıyla mümkün olduğundan bu kaydın kaldırılması istenmiştir. Maddenin değişimi ancak 1914 senesinde mümkün olmuştur⁷⁷.

Yedinci madde 1914 yılında ikinci defa değiştirilmiştir. Buna göre 35. madde gereğince Heyet-i Mebusan'ın gerektiğinde feshi ve tecil ve tatil müddetlerinin tamamı senenin toplantı müddetinin yarısını aşmamak ve o toplantı senesinde müddetini tamamlamak üzere tecil ve tatili yetkileri maddeye eklenerek madde değiştirilmiştir. Maddenin 1909 değişikliğinde aldığı halle bu değişikliğin kıyaslanması sonucu şunları görmekteyiz. Meclisin feshi durumunda üç ay zarfında tekrar seçilmek ve toplanmak ile Heyeti Ayan'ın onayı şartlarının kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca padişaha meclisi tatil ve tecil yani erteleme hakları tanınmaktadır. Ne var ki padişah bu haklarını belirli kısıtlamalar dahilinde kullanacaktır. Yani, tecil ve tatillerin toplamının senenin toplantı müddetinin yarısını aşmaması gerekir ve o toplantı senesinde müddeti tamamlanacaktır.

Anayasa'nın 43. maddesi 1914 senesinde ikinci kez değiştirilmiştir. Buna göre, Meclis-i Umumi'nin her iki heyeti her sene Kasım ayı başında ve eğer tecil varsa tecil süresinin sonunda davet edilmeksizin toplanır ve padişahın iradesi ile açılır. Maddede yapılan değişikliğe göre toplantı süresi ise dört aya indirilmiştir. Eski düzenlemede meclisin Kasım ayı başında açılması ve Mayıs ayı başında kapanması öngörülmüştü ki bu altı aya tekabül etmektedir.

1914 yılında 7. maddede üçüncü kez değişikliğe gidilmiştir. Buna göre, Meclis-i Umumi'nin vaktinde açılıp kapatılması, gerek vaktinden önce ve gerek fevkalade surette toplanmaya daveti, müddetinin uzatılması, üç ayı aşmamak ve tekrar etmemek üzere ertelenmesi ve toplantı senesi zarfında müddetini tamamlamak üzere meclisin belirli bir zaman için tatili, 35. madde gereğince Heyet-i Mebusan'ın

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c35/c350397.pdf> (Erişim Tarihi: 01.05.17)

⁷⁷ Akyıldız, Ali, "Meclis-i A'yân", TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Linki: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=280243&idno2=c280138#4> (Erişim Tarihi: 08.05.17)

gerektiğinde feshi yetkileri maddeye eklenerek madde değiştirilmiştir. Değişiklikten anladığımızı göre, Meclis-i Umumi'nin fevkalade olarak toplanmaya daveti ibaresine vaktinden evvel içtimaya daveti de eklenmiştir. Meclis-i Umumi'nin toplantı süresinin uzatılması yetkisinin padişahın yetkilerine eklenmesinin yanında önceki değişiklikle maddeye eklenen meclisin tatili ve ertelenmesi yetkilerinin koşullarında da değişikliğe gidildiğini görmekteyiz. Buna göre üç ayı aşmayacak ve tekrar etmeyecek şekilde meclisin toplanma tarihinin ertelenmesi ve aynı sene içinde tamamlanma koşulu ile belirli bir zaman için tatili bu yetkilerin koşulları olarak düzenlenmiştir.

1914 yılında anayasada 35. madde ikinci kez değiştirilmiştir. Yeni düzenleme ile vükela ile Meclis-i Mebusan'ın arasında ihtilaf olunan bir maddenin kabulünde vükela tarafından ısrarcı olunması ve Meclis-i Mebusan'ın oy çoğunluğu ve tekraren maddeyi reddetmesi durumunda vükelanın görevine son vermek ya da Meclis-i Mebusan'ı feshetmek yetkisi padişaha bırakılmaktadır. Meclis-i Mebusan feshedilirse dört ay sonunda yeniden seçilip toplanmış olması gerekir. Maddenin son cümlesine göre ise padişah fesih yetkisini kullansa dahi 1909 değişikliğinde olduğu gibi yeni seçilecek Meclis-i Mebusan eski meclisle aynı görüşte olursa bu görüş artık kabul edilmek zorunludur. 73. Madde ise 1914 senesindeki anayasada yapılan ilk değişiklikler kapsamında anayasadan kaldırılmıştır. 73. madde meclis eğer feshedilirse hangi süre sonunda yeni meclisin toplanacağını belirtmekteydi. Ancak 35. maddedeki değişiklikle bu süre ifade edildiğinden 73. maddedeki düzenlemeye gerek kalmamıştır.

43. madde, 1914 senesinde üçüncü kez değiştirilmiştir. Buna göre, maddede yine meclisin Kasım ayı başında açılacağı ancak tecil var ise tecilin bitiminde açılışın gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Meclis yine açılmak için davet beklemeyecektir. Ancak açılış yine padişah iradesi ile olur. Toplantı süresi altı ay olacaktır. Madde, meclisin feshi durumunda yeni oluşacak meclisin görev süresi ile ilgili de bir düzenlemeye gitmiş görünmektedir. Buna göre fesih durumunda dört ay sonra açılacak olan meclis fevkalade toplantı süresi dahilinde sayılarak iki ay müddetle çalışacaktır. Bu iki ay uzatılabilir olup tecil edilemez. Dört senelik meclisin çalışma süresi ise olağan olarak Kasım ayı başında başlayacaktır.

Konu hakkında 7. maddede son değişiklik 1916 senesinde yapılmıştır. Maddede yapılan değişiklik, Heyet-i Mebusan'ın feshi yetkisi ile ilgili kısımdır. Buna göre, dört ay zarfında seçilip toplanmak üzere gerektiğinde Heyet-i Mebusan'ın feshi yetkisi maddeye eklenerek madde değiştirilmiştir. Böylelikle meclisin feshinin yeni koşulları belirlenmiştir. 35. madde de nihayet 1916 değişiklikleri kapsamında kaldırılmıştır.

2.1.3.1.1.11. Cezaları Affetme veya Hafifletme Yetkisi

Cezaların affedilmesi veya hafifletilmesi yetkisi, anayasanın 7. maddesinde kayıt konmaksızın padişahın yetkileri arasında sayılmıştır⁷⁸. Kanun-i Esasi'nin 7. maddesinde “*mücazaat-ı kanuniyenin tahfifi ve affı* (kanuni cezaların hafifletilmesi ve affedilmesi)” şeklinde ifade edilen bu yetki yedinci maddenin yaşadığı değişikliklerden etkilenmemiştir.

Burada değinilmesi gereken bir başka husus da padişahın Meclis-i Mebusan tarafından itham edilen ve Divan-ı Âli'ye sevk edilip mahkum olan bir nazırı affedip edemeyeceği hususudur. Anayasada herhangi bir kayıt konmadığı için padişahın bu kişileri de affetmeye yetkili olduğu söylenebilir⁷⁹.

2.1.3.1.1.12. Sürgün Yetkisi

Padişahın yetkileri bahsinde sözü edilmesi gereken çok önemli bir husus da Kanun-i Esasi'nin 113. maddesinde padişaha tevdi edilen sürgün yetkisidir. Maddenin ikinci cümlesine göre, hükûmetin emniyetini ihlal ettikleri polis tahkikatı neticesinde sabit olanlar Osmanlı ülkesinden uzaklaştırılabilir. Bu yetki münhasıran padişaha aittir. İlgili madde doktrinde ağır şekilde eleştirilmiştir. Padişahın bu yetkisi ile bir anayasa yapmakla güdülen iktidarı sınırlama isteğinin sonuçsuz kaldığı⁸⁰, hatta Anayasada sağlanan tüm güvencelerin bu madde ile sifıra indiği dahi öne sürülmüştür⁸¹. Bu madde, kanunsuz suç ve ceza olmayacağı, yargılanmadan kimseye ceza

⁷⁸ Mumcu, Ahmet, “Osmanlı Devletinde 1876 Anayasası'na Değin Temel Hak ve Özgürlükler ile 1876 Anayasası'nın Temel Yapısı”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976), Ankara, Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayii, 1976, s.38

⁷⁹ Saltıkçı, a.g.e. s.45

⁸⁰ Rumpf, Christian, *Türk Anayasa Hukukuna Giriş* (çev. Burak Oder), Ankara, Friedrick-Naumann Vakfı, 1995, s.13 Elöve, a.g.e. s.31

⁸¹ Kapani Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1993, s.103-104 Mumcu, a.g.m. s.38.

verilemeyeceği ilkelerine de aykırı olmakla ve bu yönden Tanzimat Fermanı'nın dahi gerisinde kalmakla itham edilmiştir⁸².

Padişahın 113. maddedeki yetkisini kullanarak sürgüne gönderdiği ilk kişi anayasanın ilanının sağlanmasında önemli bir pay sahibi olan Midhat Paşa olmuştur. Midhat Paşa, sadrazamlığının 49. günü, 5 Şubat 1877'de 113. maddeye dayanılarak padişah tarafından sürgüne gönderilmiştir⁸³.

1909 değişiklikleri içerisinde en önemlilerinden birisi de bu maddede yapılan değişikliktir. 113. maddenin bazı şartlar altında idare-i örfiye (sıkıyönetim) tesisine izin veren ve sıkıyönetim halini açıklayıp bu halde yönetimin özel nizam ile düzenleneceğini bildiren birinci ve ikinci cümleleri aynen korunmuştur. Yukarıda zikredilen üçüncü cümle ise kaldırılmıştır.

2.1.3.1.2. Padişah'ın Halife Sıfatı

Kanun-i Esasi, padişahın aynı zamanda halife olduğunu beyan etmektedir (m.3 ve 4). Anayasanın 4. maddesine göre padişah, halife olarak İslam dininin koruyucusudur.

Osmanlı saltanatının hilafeti ne zaman üstlendikleri konusu tartışmalıdır. 1517'de Kutsal Belde'lerin Osmanlı yönetimine geçmesinden önce de Osmanlı sultanlarının halife sıfatını kullandıkları bilinmektedir. Burada hilafet, bir hükümlürlük ifadesi olarak kullanılmış, hakka ve adalete riayet eden sultanların ülkelerinde halife sıfatını kullanabileceği şeklinde yorum yapılmıştır⁸⁴. Tüm müslümanların halifesi anlamında ilk kullanımın ne zaman olduğu belirli değildir⁸⁵.

⁸² Mumcu, *a.g.m.* s.38; Mumcu, Ahmet, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2012, s.169-170

⁸³ Çetinsaya ve Buzpınar, *"Midhat Paşa"* TDV İslam Ansiklopedisi. Midhat Paşa'nın Kanun-i Esasi'nin mimarı veya Kanun-i Esasi'nin Midhat Paşa'nın eseri olduğu yolunda ifadeler rastlanabilir. Mesela, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinin tanınmış bir gazetecisi ve aynı zamanda Mekteb-i Hukuk mezunu Celal Nuri (İleri) İctihad'da yazdığı bir makalesinde bunu dile getiriyor. Kanun-i Esasi'yi tamamen Midhat Paşa'nı bir girişimi ve eseri olarak yansıtmakla beraber onun başarısızlığını da tamamen Midhat Paşa'ya yüklüyor. Biz bu tip yorumları isabetli bulmuyoruz. Bkz: Celal Nuri, *"Havaic-i Kanuniyyemiz: Kavanin-i Esasiyyemiz"*, İctihad, 11 Nisan, 1329, C:4, S:61, s.1329-1330 Ayrıca Bkz: Duymaz, Recep, *"Celal Nuri İleri"*, TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Linki: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c07/c070147.pdf> (Erişim Tarihi: 02.05.17)

⁸⁴ Özcan, Azmi, *"Hilafet"*, TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Linki: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c17/c170254.pdf> (Erişim Tarihi: 29.04.17)

⁸⁵ Buzpınar, Turfan Ş. *"Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi"* TALİD, C:2 S:1, 2004,

2.1.3.1.3. Padişah'ın Sorumsuzluğu

Anayasa padişahın sorumsuz olduğunu belirtmektedir. Beşinci madde padişahın "*nefs-i hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür*" diyerek devlet başkanının sorumsuzluğu ilkesini içermektedir. Padişahın Kanun-i Esasi'nin ilk halindeki yetkileri dikkate alındığında, yetkili ancak sorumsuz bir konumda bulunduğu söylenebilir. Padişah, 1876 Anayasası'nın ilk halinde anayasaya bağlılık yemini dahi etmemektedir⁸⁶. Oysa 37 yıl önce ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Abdülmecid verdiği söze yemin etmekteydi⁸⁷. 1909 değişiklikleri ile padişahın yetkilerinde değişikliğe gidildiği gibi muaddel 30. maddede padişahın yetkilerini sadrazam ve ilgili vekilin imzası ile birlikte ve yazılı surette kullanacağı kabul edilmiştir. Şu halde sadrazam ve bir nazırın imzası mutlaka aranacaktır ve imzası aranan sadrazam ve nazır ise Meclis-i Mebusan'a karşı daima sorumluluk yüklenen taraf olacaktır⁸⁸. Şu halde anayasada karşı-imza kuralı olarak bilinen kuralın kabul edilmiş olduğu ifade edilebilir. Bu surette padişah siyasi çekişmelerin üzerinde bir makama dönüşmüştür⁸⁹.

Anayasa'nın 3. maddesi 1909 senesinde değişikliğe uğramış ve maddeye ikinci cümle olarak padişahın tahta çıktığında Meclis-i Umumi'de ve meclis toplanmış değilse ilk toplantısında şer'-i şerif ve Kanun-i Esasi hükümlerine uyacağına ve vatan ve millete sadakat edeceğine dair yemin edeceği eklenmiştir. Anayasanın ilk halinde yer almayan bu hüküm ile padişaha yemin etmek yükümlülüğü getirilmiş bulunmaktadır.

Yukarıdaki bağlamda 7. maddedeki padişahın kutsal hakları deyimini ve ayrıca padişahın mukaddes olduğuna dair ifadeyi açıklamak gerekmektedir. Mukaddes kelimesi, Arapça kutsal anlamına gelmektedir. Literatürde sık sık padişahın kutsal ve dokunulmaz olduğuna yönelik açıklamalara tesadüf edilmektedir. Hatta bu görüşe araştırmamız sırasında yazarı Diyarbakirli Mehmed Faik ismini taşıyan Medar-ı Kanuni

s.113

⁸⁶ Babanzade İsmail Hakkı, *a.g.e.* s.46-47

⁸⁷ Tanör, *a.g.e.* s.143

⁸⁸ C. Arif, *a.g.e.* s.20-21; Saltıkçı, *a.g.e.* s.18 ve Muslihiddin Adil, *a.g.e.* s.85-86

⁸⁹ Saltıkçı, *a.g.e.* s.21-22

Esasi isimli kitapta dahi rastladık⁹⁰. Yani Osmanlıca literatürde de bu görüşe tesadüf edilebilir. Ne var ki biz burada farklı olarak mukaddes kelimesinden maksadın ihtiram etmek saygı göstermek olduğunu düşünmekteyiz⁹¹.

2.1.3.1.4. Saltanat Ailesinin Hukuki Durumu

Anayasada saltanat ailesinin malları, emlakları, ölene dek kendilerine ayrılan mali tahsisatları gibi hukuki durumlarının ayrıca düzenlendiğini görmekteyiz. Anayasanın 6. maddesine göre Osmanoğulları sülalesinin hürriyet hakları (hukuk-ı hürriye), malları ve emlakı, ölene dek kendilerine ayrılan mal ve para, kamunun sorumluluğu altındadır. Anayasanın 9,10 ve 21. maddeleri gereği her Osmanlının kişi ve mal güvenliği sağlandığından Osmanlı sülalesinin de zaten aynı haklardan faydalanacağı da söylenebilir⁹².

Anayasanın bu maddesi 1909 yılında değişikliğe uğramış, eski maddeden farklı olarak, "mâ-deme'l-hayat tahsisat-ı maliyeleri" kısmının önüne "... ve kanun-i mahsus mucibince (özel kanun gereğince)" kısmı eklenmiştir. Böylelikle padişah ve saltanat ailesine ömür boyu verilecek mali tahsisat meselesinin özel bir kanun ile belirlenmesi kabul edilmiştir. Tahsisat konusunda özel bir kanun yapılacağı için meclisin kararı ve padişahın onayı aranacaktır⁹³.

2.1.3.2. Meclis-i Vükela

Padişahı bahsettikten sonra bu bölümde vekillerden bahsedilecektir. Ancak ifade ettiğimiz gibi Anayasanın vekiller ile ilgili terminolojisinde zaman içerisinde çeşitli değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Vükela, Heyet-i Vükela, Meclis-i Vükela gibi farklı ifadeler kullanılmıştır. Bu kullanım farklılıklarının hükümet sisteminin belirlenmesinde önemli olduğunu düşünmekteyiz. Bu sebeple inceleme yaparken maddelerde ifade edilen kullanımlara sadık kalınmıştır.

⁹⁰ Mehmed Faik, *Medar-ı Kanun-i Esasi*, Kahire, Osmanlı Matbaası, 1324 (1908) s.44-45

⁹¹ Kelimenin kullanılışı hakkında aynı yönde; Bkz: Haral, Günay, "Kutsiyet", TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Linki: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c26/c260320.pdf> (Erişim Tarihi: 29.04.17)

⁹² İbnü'r-Refet Mehmed Memduh, *a.g.e.* s.20

⁹³ İbnü'r-Refet Mehmed Memduh, *a.g.e.* s.21

2.1.3.2.1. Meclis-i Vükela'nın Oluşumu

Anayasanın 27-38. maddeleri Vükela-yı Devlet (Devlet Vekilleri) başlığı ile düzenlemelerde bulunmaktadır. 27. maddenin ilk hali “mesned-i sadaret” (başvekillik makamı) ve “meşihat-ı İslamiye'nin” (Şeyhülislam) padişah tarafından güvenilir kişilere verileceğini ve ayrıca diğer vekillerin de padişahça atanacağını belirtmektedir. 28. maddeye göre, Meclis-i Vükela, sadrazamın başkanlığında toplanır. Görüldüğü gibi maddede Heyet-i Vükela ifadesi yer almamaktadır. Meclis-i Vükela ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz. Meclis-i Vükela, Kanun-i Esasi'den de önce II. Mahmud döneminde kurulmuştur. Bu meclis belgelerinde Meclis-i Meşveret, Meclis-i Âli-i Vükela, Meclis-i Has gibi farklı ifadelerle yer almaktadır⁹⁴. 1909 değişiklikleri ile 27. madde değiştirilmiştir. Yeni 27. maddeye göre “*Mesned-i sadaret ve Meşihat-ı Islâmiye*” padişah tarafından güvenilir kişilere verildiği gibi ayrıca vekillerin seçilmesini sadrazam yapar. Sadrazamın uygun gördükleri padişaha arz edilir ve padişahın iradesi ile atanırlar. Şu halde artık vekiller heyetini sadrazam seçmektedir. Sadrazamın seçtiği heyet padişaha arz edilmektedir. Padişahın onayı ile vekiller göreve başlamaktadır. Sadrazamın seçimi de padişaha aittir.

2.1.3.2.2. Vekillerin Yetkileri ve Meclis-i Vükela'nın İşleyişi

28. maddeye göre Meclis-i Vükela, dahili ve harici önemli işlerin merciidir. Maddenin ilk haline göre Meclis-i Vükela'nın müzakerelerinde padişahın izin alınması gereken meselelerin kararları padişahın onayıyla icra olur. Maddede, “Müzakeratından muhtac-ı istizan ...” olanlarından bahsedilmektedir. İstizan kelimesi, izin istemek manasına gelmektedir. Şu halde izin alınması gereken konular öncelikle padişaha arz edilmekte ve izin alınmaktadır. Görüşülmeye izin verildikten sonra çıkacak karar da yine padişahın onayına tabi kılınmıştır. 28. madde kurulun görüşmelerinde padişahın önce iznini gerektiren ve gerektirmeyen işler şeklinde bir ayırım yapmış görünmektedir⁹⁵.

⁹⁴ Akyıldız, Ali “*Meclis-i Vükela*” TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Linki: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c28/c280143.pdf> (Erişim Tarihi: 01.05.17)

⁹⁵ Karakoç İrem, *1876 Tarihli Kanuni Esasi'de Yürütme Organı*, DEÜHFD, C:8 S:2 2006, s.131-132; Tanör, a.g.e s.138

29. maddenin ilk haline göre vekillerin görev alanlarına giren işleri usule uygun olarak icra edecekleri ve icrasına mezun olmadıklarını ise sadrazama bildirecekleri ifade edilmektedir. Maddenin ikinci cümlesine göre sadrazam o çeşit işlerden müzakereye muhtaç olmayanların gereğini icra veyahut padişahın izin alarak ve müzakereye muhtaç bulunanları Meclis-i Vükela'nın müzakeresine arz ederek padişahın iradesi gereğince ifa edecektir. Şu halde vekil, mezun olmadığı bir işi sadrazama havale ettiğinde sadrazam, müzakereye muhtaç olmayan işleri doğrudan icra edecek ya da padişahın izin alarak müzakere etmeyi gerektiren işleri Meclis-i Vükela'ya getirecektir. Meclis-i Vükela'nın kararı padişaha bildirilecek ve padişahın iradesi gereğince hareket edilecektir. Üçüncü cümle ise bu işlerin çeşitleri ve derecelerinin özel kanun ile tayin edileceğini ifade etmektedir. 1909 senesindeki değişikliklerle 28. maddenin ilk halinde ikinci cümlede "Müzakeratından muhtacı istizan olan kararlar" şeklinde belirtilen ifade "Müzakeratından muhtacı tasdik olanlar" biçiminde değiştirilmiştir. 1909 değişikliklerinde 29. madde de tadile uğramıştır. 29. Maddenin ilk metninde, vekillerin icrası yetkisi dahilinde olmayan işleri sadrazama bildirmesi, sadrazamın da bunlardan müzakere etmeyi gerektirmeyenleri ya doğrudan icra etmesi veya padişahın izin istemesi kabul edilmişti. Değişiklikle padişahın izin istemek kısmı kaldırılmıştır. İlk metinde müzakereyi gerektiren meseleler hakkında ise "... Meclis-i Vükela'nın müzakeresine arz eyliyerek müteallik buyurulacak irade-i seniye mucibince iktizasını ifa eyler." demektedir. Yeni değişiklikle önce Heyet-i Vükela'da görüşülmesi, sonra onaya muhtaç hususların padişaha sunulması kararlaştırılmıştır. Maddenin ilk metninde yer almamasına karşılık 1909 değişiklikleri ile maddede Heyet-i Vükela ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

2.1.3.2.3. Vekillerin Sorumluluğu

30. maddenin ilk halinde "*Vükelâ-yı Devlet, memuriyetine müteallik (görev alanına dahil) ahval ve icraattan mesuldür.*" demektedir. Fakat bu sorumluluğun kime karşı ve ne çeşit bir sorumluluk olduğu maddede açık değildir. 31. maddede Heyet-i Mebusan'da Vükela-yı Devlet'ten bir kişinin itham edilerek padişahın onayı ile Divan-ı Âli'ye sevki düzenlenmiştir. Maddenin başlangıcında Heyet-i Mebusan üyelerinden biri veya birkaçının Heyet-i Mebusan'ın görev alanına giren hallerden dolayı Vükela-yı Devlet'ten bir kişi hakkında mesuliyeti gerektiren bir şikayet beyan etmesinden

bahsetmektedir. Burada şikayetin Heyet-i Mebusan'ın görev alanına giren hallerle ilgili ve vekilin sorumluluğunu gerektiren bir şikayet olması gerektiğini görmekteyiz.

Maddenin devamına göre, öncelikle Heyet-i Mebusan'ın içtüzüğü gereğince ve benzer işlerin heyete havalesinin lazım olup olmadığını görüşmeye memur olan şubede tetkik edilmek üzere bildirilen şikayet Heyet-i Mebusan başkanına verilir. Şikayet başkan tarafından nihayet üç gün zarfında şubeye iletilir. Şube tarafından gerekli tahkikat yapılır ve şikayet edilen zattan yeterli açıklama alındıktan sonra şikayetin görüşülmeye değer olduğuna dair çoğunlukla hazırlanacak kararname Heyet-i Mebusan'da okunarak gerekirse şikayet olunan zat davet edilir ve şikayet olunan kişinin bizzat veya bilvasita açıklaması dinlenir. Eğer mevcut üyelerin üçte ikilik mutlak çoğunluğu ile mecliste kabul olunur ise bu durumda yargılama talebini ifade eden kararname sadaret makamına arz edilir ve ilgili padişah iradesi üzerine durum Divan-ı Âli'ye bildirilir. Görüldüğü gibi şayet Heyet-i Mebusan'dan kabul kararı çıkarsa konu padişahın onayına gönderilmektedir. Padişah onayladığı takdirde ancak vekil Divan-ı Âli'ye sevk edilmektedir.

Meclisin vekilleri Divan-ı Âli'ye sevk edebileceğini gördük. Anayasanın 34. maddesine göre ise Divan-ı Âli'nin Daire-i İttiham kanadı tarafından itham edilmesine karar verilenlerin vekilliği, vekil beraat edinceye kadar düşmektedir. Bununla beraber vekillerin görevleri haricinde kendileri ile ilgili her tür davada diğer Osmanlı tebaasından farkı yoktur (m.33) ve bu davalar ait olduğu genel mahkemelerce görülürler.

Burada söz konusu olanın, vekillerin siyasi sorumluluğu olduğu söylenebilir mi ? Anayasanın ilk halinde Meclis-i Mebusan'ın vekillerin siyasi sorumluluğuna giderek onları görevden almasını sağlayan bir mekanizma mevcut değildir⁹⁶. Vekilleri görevden alma ve atama yetkisi münhasıran padişahındır. Dolayısıyla vekillerin siyasi sorumluluğu da padişaha karşı olmaktadır. Bir vekil, Meclis-i Umumi'nin güvenine sahip olsa dahi görevden alınabilir. 1876 Kanuni Esasi'sinin ilk metninde vekillerin

⁹⁶ Okandan, *a.g.e.* s.153

meclise karşı siyasi sorumluluğu yer almamıştır. Okandan, Ahmet Vefik Paşa'nın girişimiyle, kendisinin sadarete atandığı 1 Safer 1295 (4 Şubat 1878) tarihli Hatt-ı Hümayun'da vekillerin "memuriyetlerine müteallik masalihte münferiden ve masalih-i umumiyede müctemian mes'ul" buldukları ifadesinin eklendiğini herhangi bir kaynağa atıf yapmadan ifade ediyor⁹⁷. Mir'ât-ı Hakikat'e göre, meclisin tatil edilmesini düşünen II. Abdülhamit, böyle önemli ve nazik bir konu için vekiller arasından Maarif nazırı ve eski Meclis-i Mebusan başkanı Ahmed Vefik Paşa'yı sadrazam yapmaya karar vermiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın sadrazamlığı kabul etmek için öne sürdüğü şartlardan ikisi "sadaret adının başvekalet olarak değiştirilmesi" ve "vükela mesuliyeti usulünün konulması" olmuştur. Mahmud Celaleddin Paşa, Mir'ât-ı Hakikat'te bu şekilde aktarmaktadır. Ahmed Vefik Paşa'nın istekleri kabul edilmiştir⁹⁸. İbnülemin Mahmut Kemal de Son Sadrazamlar isimli eserinde bu olayı nakletmekte ve Mir'ât-ı Hakikat'e atıf yapmaktadır. İbnülemin eserinde ilgili hatt-ı hümayunun suretini bulmak mümkündür. Bu hatt-ı hümayunda şöyle denmektedir:

... kanunumuz iktizasınca vükelâmızın memuriyetlerine müteallik mesalihde münferiden mesalih-i umumiyede müctemian mes'uliyetleri tabîi ve işbu kaide-i mes'uliyet hükmünce vükelânın mes'uliyet-i münferideleri tahtında cereyan eden mevad-ı bilmukabele tarafımızdan tasdik olunmak üzere arz etmeleri muktazi olduğundan anın haricinde olan yeni Meclis-i Vükela'da hey'etce tezekkür kılınan hususatın kararnamelerini ve Meclis-i Mebusan'ın tanzim ve Meclis-i Ayan'ın tasdik edeceği kanunları huzurumuza takdime vesatet ve Meclis-i Vükela'ya riyate etmek üzere hizmet-i sadaretin bilicab lağviyle ana bedel riyaset-i vükela memuriyetinin ihdas ve tesisi tasvib kılınmış olduğundan liyakat ve ehliyet ve istikametiniz cihetiyle başvekillik, Dahiliye Nezareti inzimamiyle uhdenize havale kılınmış olduğu gibi vükelâlık memuriyetleri, Başvekaletle birleşdirilen...⁹⁹

Ne var ki bu durum anladığımız şekilde vekillerin meclise karşı siyasi sorumluluğuna dönüşmemiştir. Ahmed Vefik Paşa göreve geldikten sonra 13 Şubat 1878'de padişah meclisi tatil etmiştir¹⁰⁰. Okandan, bu konuda, devam eden süreçte sadrazam Tunuslu

⁹⁷ Okandan, *a.g.e.* s.153-154 5. dn Meclis-i Umumi, 13 Şubat 1878'de padişahça tatil edilmiş ve bir daha toplantıya çağırılmamıştır. Ancak Kanun-i Esasi hukuken yürürlükte kalmaya devam etmiş, devlet salnamalarında devamlı olarak yayınlanmıştır. Vükela da görevini sürdürmüştür. Bahsettiğimiz teşebbüslerin ilki, meclisin tatil edilmesinden hemen önceye tekabül etmektedir.

⁹⁸ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, (Hazırlayan: İsmet Miroğlu), C:1-2-3, İstanbul, Berekat Yayınevi, 1983, s.548

⁹⁹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C:2, İstanbul, Dergah Yayınları, 3. Baskı, 1982, s.670-671

¹⁰⁰ Akün, Ömer Faruk "Ahmed Vefik Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi Erişim Linki: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c02/c020138.pdf> (Erişim Tarihi: 01.05.17)

Hayreddin Paşa'nın ve Mehmet Kamil Paşa'nın sadaret ile vekillerin yetkisini arttırmak maksatlı teşebbüslerinden ve bunların kendilerinin azliyle son bulduğundan da bahsediyor¹⁰¹. Buna göre Tunuslu Hayreddin Paşa "Mes'uliyet-i Vükelâ Lâhiyası"nı padişaha sunmuş; ancak bu kabul görmemiştir. Nitekim Mehmet Kamil Paşa'nın aynı sonucu hedefleyen 23 Teşrin-i Evvel 1311 (4 Kasım 1895) tarihli arzı da nihayete varamamıştır.

1909 senesinde 30. madde değiştirilmiştir. Yeni maddeye göre, vekiller hükûmetin genel siyasetinden birlikte ve kendi bakanlıklarına ait muamelelerden dolayı bireysel olarak Meclis-i Mebusan'a karşı mesuldürler. Padişah tarafından tasdiki gereken kararların yürürlüğe girmesi için sadrazam ile dairesi alakalı nazır tarafından kararnamelerin imzalanması gerekir. Böylelikle kararın mesuliyetini üzerlerine alırlar. Onların imzasının yukarısına ise padişah da imza atmalıdır. Heyet-i Vükela tarafından kabul olunan kararlar bütün vekillerin imzalarını taşımalıdır ve bu imzaların yukarısına eğer tasdiğe muhtaç ise aynı şekilde padişah da imza atacaktır. Eski 30. madde tek cümle ile "Vükelâ-yı Devlet memuriyetine müteallik ahvâl ve icraattan mesuldür." demektedir. Ancak bu sorumluluğun kime karşı olduğu yer almıyordu. Yeni düzenleme ile hükûmetin genel siyasetinden vekillerin müşterek ve kendi alanlarında bireysel olarak Heyet-i Mebusan'a karşı sorumlulukları açıkça ifade edilmiştir. Madde metninde Heyet-i Vükela'nın meclise karşı sorumlu olduğu şeklinde bir ifadenin tercih edilmediği görülmektedir. Ancak vekillerin birlikte meclise karşı sorumlu olduğu ise açıkça yer almaktadır.

2.1.3.2.4. Kanun-i Esasi'de Gensoru

Kanun-i Esasi'nin ilk metninde Meclis-i Mebusan'ın vekillere soru sorma yetkisi bulunmaktadır. Vekiller dilerlerse iki mecliste de bulunabilirler veya emrindeki amirlerden birini vekil olarak gönderebilirler. Konuşma hakkında üyelerin önüne geçebilirler (m.37). Bir maddenin istizahı (açıklanması) için vekil, Meclis-i Mebusan tarafından çağırılır ise vekil ya bizzat ya emrindeki amirlerden birini göndererek

¹⁰¹ Okandan, *a.g.e.* s.153-154 5. dn Bu iki teşebbüs, meclisin tatil edilmesinden II. Meşrutiyet'in ilanına kadarki ara döneme tekabül etmektedir.

yöneltilen suallere cevap verecektir. Eğer kendi lüzum görürse mesuliyetini üstlenerek cevap vermeyi erteleyebilmektedir (m.38).

1909 değişiklikleri ile 38. madde değiştirilmiştir. Yeni maddeye göre, bir maddenin açıklanması için vekillerden biri Meclis-i Mebusan'da çoğunlukla karar verilerek davet olunabilir. Bu durumda vekil ya bizzat kendi gelerek ya da emrindeki amirlerden birini göndererek sorulacak sorulara cevap verir. Lüzum görürse sorumluluğu üstlenerek cevabın ertelenmesini talep etmek hakkı vardır. Açıklamanın sonunda Heyet-i Mebusan, çoğunluk oyu ile vekil hakkında güvensizliğini açıklayabilir. Maddenin ifadesi ile "reis-i vükela" hakkında güvensizlik oyu verilir ise "Heyet-i Vükela" hep birden görevden düşer.

Maddenin ilk halinde 2. cümle bulunmamaktadır. İkinci cümle, güvensizlik oyu ile Heyet-i Mebusan'ın vekili görevden düşürmesi veya "reis-i vükela" hakkında güvensizlik oyu vererek heyetin tümünün görevini sonlandırmasına imkan vermektedir. Bu da Heyet-i Mebusan'a karşı vekillerin mesul olduğunu ifade eden değişiklikle bütünleşmektedir.

Maddeye eklenen cümlede Heyet-i Vükela ifadesinin yer aldığını görmekteyiz. Sadrazam ise "reis-i vükela" olarak anılmaktadır. Reis-i vükela hakkında güvensizlik oyu verildiği takdirde Heyet-i Vükela'nın tümünden görevden düşeceği düzenlenmiş olması önemlidir. Madde metninde istizah kelimesi ile bahsedilen bu durum hakkında literatürde hakk-ı istizah¹⁰² ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz. İstizahın içeriği ile ilgili maddede bir kayıt yer almamaktadır.

Kanun-i Esasi'de, Meclisin hükümeti denetleme araçlarından olan meclis araştırması, meclis soruşturması, soru ve gensoru hakkında düzenlemelerin bulunup bulunmadığına bakacak olursak; bildiğimiz gibi meclis soruşturması, neticesinde bakanların cezai sorumluluğunu doğuruyordu ki nazırların Divanı Âli'ye sevki bunun

¹⁰² Mehmed Arif, "Hakkı İstizah- Hakkı Sual", İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, İkinci Sene Birinci Cild, İstanbul 1326, s.414-426

mukabili sayılabilir. Hakk-ı istizah ve hakk-ı sual olarak belirtilen yetki de neticede bakanın siyasi sorumluluğunu doğurabildiğinden gensoruya benzetilebilir. Kanun-i Esasi'de meclis araştırması hakkında bir hükme ise rastlamamaktayız. Osmanlıca literatürde bundan “tahkikat-ı teşriyye” isminde bahsedildiğini görmekteyiz. Bu konuda müstakil bir makale yazan Mehmed Arif, bu konunun anayasada düzenlenmediğini tekrar etmekle beraber bu hakkın her meclisin tabii hakkı olduğunu zikretmektedir¹⁰³.

2.1.3.2.5. Vekillik ile Meclis-i Umumi Üyeliği

Anayasanın 67. maddesi, hükûmet memuriyeti ile Heyet-i Mebusan üyeliğinin bağdaşmayacağını ifade etmektedir. Fakat aynı madde, Heyet-i Vükela'dan seçilenleri bunun dışında tutmuştur.

62. maddenin ikinci fıkrası da Heyet-i Ayan üyelerinden kendi talepleri ile başka bir memuriyete tayin edilenlerin üyeliklerinin düşeceğini düzenlemektedir. Şu halde, Kanun-i Esasi'de Heyet-i Vükela üyelerinin Heyeti Mebusan içerisinde atanması mümkünse de şart değildir.

2.1.4. Kanun-i Esasi'de Yargının Düzenlenişi

Kanun-i Esasi'de yargı ile ilgili hükümler “Mehakim” başlığı altında toplanmıştır. Anayasanın 81-95. maddeleri arasında yargı ile ilgili hükümleri bulmaktayız. 81-91. maddeler arasında yargıya ilişkin temel ilkeler düzenlenmiştir. 91-95. maddeler arasında Divan-ı Âli'nin düzenlendiği görülmektedir.

2.1.4.1. Yargıya İlişkin Temel İlkeler

2.1.4.1.1. Hâkim Teminatları ve Mahkemelerin Bağımsızlığı

Yargının bağımsızlığını temin etmek adına, 81. maddede hâkim güvencelerinden bahsedilmiştir. Maddede konu ile ilgili özel kanuna uygun olarak devlet tarafından atanan ve ellerine “berat-ı şerif” verilen hâkimlerin azledilemez oldukları ifade edilmektedir. Hâkimlerin böylece kanunla atanacağı, azledilemeyeceği ancak istifa

¹⁰³ Mehmed Arif, “*Tahkikat-ı Teşriyye*”, İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, İkinci Sene Birinci Cild, İstanbul, 1326 s.577

edebilecekleri hüküm altına alınmıştır. Anayasanın 86. maddesine göre mahkemeler her türlü müdahaleden azade tutulmuştur. Bu şekilde mahkemelerin bağımsızlığı ilkesi anayasada kuvvetli bir şekilde vurgulanmıştır.

2.1.4.1.2. Hâkimlik Mesleği

81. maddeye göre hâkimlerin meslekleri, mesleklerinde ilerlemeleri, meslek değiştirmeleri, emeklilikleri, bir cürüm sebebiyle mahkum olarak azledilmeleri, hâkimlerin ve mahkeme memurlarının vasıfları konularının hususi kanunla düzenlenmesi kabul edilmiştir.

Anayasada mahkemelerin sınıf ve vazifeleri, yetkilerinin dereceleri ve bölümleri ve hâkimlerin sahip olması gereken vasıfların kanunla düzenleneceği ifade edilmektedir (m.88). Hâkimlik görevi ile başka bir memurluğun birleşmemesi ilkesi de 90. maddede de yer almıştır¹⁰⁴.

2.1.4.1.3. Davaların Aleniyeti

82. madde davaların açık olarak görüleceğini ve kararların yayımlanmasına izin verildiğini beyan etmektedir. Maddenin ikinci cümlesi "*Ancak kanunda musarrah* (açıklanmış) *esbaba mebni* (sebeplere göre) *mahkeme muhakemeyi hafi* (gizli) *tutabilir*" diyerek aleniyet ilkesinin istisnasını beyan etmektedir.

2.1.4.1.4. Delil Serbestisi

Davalarda delil serbestliği 83. maddede yer almaktadır. Buna göre herkes, mahkeme huzurunda hukukunu korumak için lüzum gördüğü meşru vasıtaları kullanabilir.

2.1.4.1.5. Mahkemelerin Görevi Dahilindeki Davayı Görme Mecburiyeti

Mahkemelerin görevi dahilindeki davaya bakma zorunluluğu anayasanın 84. maddesinde zikredilmektedir. Ayrıca madde "*... ve bir kere rüiyetine veyahut rüiyeti için iktiza eden tahkikat-ı evveliyeye başlandıktan sonra tatil veya taviki dahi caiz*

¹⁰⁴ 86. madde ile mahkemelerin bağımsızlığı kurumsal olarak, 90. madde ile de hâkimlerin bağımsızlığı bireysel olarak sağlanmış olmaktadır. Türker, Cihan, *Kanun-i Esasi'de Yargı Fonksiyonu*, Marmara Üniversitesi SBE Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, YL Tezi, s.87-88

olmaz." diyerek davayı görmeye ya da davayı görmek için gereken araştırmaya başladıktan sonra davanın ertelemesinin ya da ilerlemesine engel olunmasının mümkün olmayacağını beyan etmektedir. Ne var ki bunun istisnası olarak ikinci cümle "*Meğer ki keffiyed etmiş (el çekmiş) ola.*" demektedir. Bu durumda dahi son fıkra, "*Şu kadar ki cezaya müteallik deavide (cezaıyla ilgili davalarda) hükümete ait olan hukuk nizamı vechile yine icra olunur.*" diyerek hükümetin hukukunun ortadan kalkmayacağını söylemektedir. Bu madde 83. maddedeki delil serbestisinin gerçekleşmesi için bir teminat teşkil eder¹⁰⁵.

2.1.4.1.6. Doğal Yargıç İlkesi

Doğal yargıç ilkesi anayasanın 85. maddesinde yer almaktadır. 85. maddeye göre her dava ait olduğu mahkemede görülecektir. Aynı maddenin ikinci cümlesine göre ise şahıslar ile hükümet arasındaki davalar da genel mahkemelerin görev alanına dahil edilmiştir

2.1.4.1.7. Olağanüstü Mahkeme Yasağı

Kanun-i Esasi olağanüstü mahkemeleri kesin bir şekilde yasaklamaktadır. 89. maddeye göre her ne nam ile olursa olsun olağan mahkemeler haricinde olağanüstü bir mahkeme veya hüküm vermeye yetkili bir komisyon teşkili asla mümkün değildir. Madde bu yasağı kuvvetli şekilde vurgulamaktadır. Ancak maddenin ikinci cümlesine göre kanunen belirli olduğu üzere "tayin-i müvella"¹⁰⁶ ve "tahkim" caizdir. Böylelikle ayrıca ikinci cümle ile tahkim de anayasal bir dayanak kazanmaktadır¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Kuzu, Burhan, *1876 Kanun-i Esasi'sinde Suç Muhakemesine İlişkin Hükümlerin Sonraki Anayasalarımızla Karşılaştırmalı Olarak Açıklanması*, İstanbul, Bayrak Matbaacılık, 1988, s.46

¹⁰⁶ Müvella kelimesi, Kamus-ı Türki'de "Canib-i şer-i şerifden bir iş tahkik ve rüyetine memur." şeklinde açıklanmaktadır Bkz: Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul, Kapı Yayınları, 5. basım, Eylül 2011. Aynı kelime için Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat'te iki anlam verilmiştir. Birincisi; "Bir iş takibi için şeriatçe vazifelendirilen memur." İkincisi: " (hukukta) Bir kazada vakı bazı muayyen davaları o kaza hâkiminin görmesinde mahzur veya mani bulunduğu surette yalnız mezkur davaları istima ve fasletmek üzere tayin olunan hâkim (yargıç)" Bkz: Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 7. ofset baskı, 1986, s.944-945

¹⁰⁷ Tahkim kurumunun kanunlaşması Tanzimat dönemine gitmektedir. İlk kez 1850'de Fransız Ticaret Kanunu'ndan uyarlanan Kanunname-i Ticaret ile tahkim kanunlaşmıştır. Mecelle'de de tahkime ilişkin bir bölüm bulunmakta idi. Anayasada da yer almış olan tahkimin Osmanlı'da uygulamaları da olmuştur. Bkz: Yeşilirmak, Ali, *Doğrudan Görüşme, Arabuluculuk, Hakem-Bilirkişilik ve Tahkim*, İstanbul, 12 Levha Yayınevi, 2011, s.60-61

2.1.4.2. Adli Mahkemeler

Kanun-i Esasi'de yargı ile ilgili konular Mehakim (mahkemeler) başlığı altında, anayasanın 81-91. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Anayasanın 87. maddesi "*Deavii şer'iyeye (şer'i davalar) mehakim-i şer'iyede (şer'i mahkemelerde) ve deavii nizamiye (nizami davalar) mehakim-i nizamiyede (nizamiye mahkemelerinde) rüyet olunur. (görülür)*" diyerek mahkemelerin teşkilinde Şer'i Mahkemeler ve Nizamiye Mahkemeleri şeklinde ikili bir ayrıma gitmiştir. Bu ayrımın tarihsel temelleri Tanzimat'a kadar inmektedir¹⁰⁸.

Şer'i Mahkemeler Osmanlıda genel yargı mercii hüviyetini uzun süre muhafaza etmiştir. Ancak zaman içerisinde Tanzimat sonrasında beliren düalist (ikili) yapı Şer'i Mahkemeler aleyhine yetki daralması şeklinde ilerlemiştir. Nizamiye Mahkemelerinin görev sahası zaman içerisinde giderek genişlemiş ve bu mahkemeler genel yargı mercii olmuştur¹⁰⁹.

Şer'i Mahkemeler ile Nizamiye Mahkemeleri arasındaki görev taksimi konusu pek çok ihtilafa sebep olmuştur. Gerek Kanun-i Esasi'den önce gerek sonra görev ihtilaflarını önlemeye yönelik düzenlemeler yapılmıştır. 29 Şubat 1888 tarihli iradede iki mahkeme arasındaki görev taksimi şu şekilde gösterilmiştir: Şer'i Mahkemeler, talak, nikah, nafaka, hidane, hürriyet, rakabe, kısas, diyet, erş, gurre, hükümet-i adl, kasame, gaib, mefkud, vasiyet ve miras davalarını; Nizamiye Mahkemeleri, ticaret, ceza, güzeşte ve nizamen görülmesi gereken zarar ziyan ve iltizam bedelleri, konturato davalarını görür. Bunların dışında kalanlar ise taraflar razı ise Şer'i Mahkemelerde değilse Nizamiye Mahkemelerinde görülecektir¹¹⁰. 3 Haziran 1909 tarihli irade ile Nizamiye Mahkemelerinde görülen ve hükmü verilen hukuk-i şahsiye davalarına Şer'i

¹⁰⁸ 19. yy.dan itibaren bazı davalara bakma yetkisi davanın türü, önemi ve davacının sıfatına göre bazı meclislere veya kurulan özel komisyonlara tevdi edilmiştir. Ceza ve ticaret davalarına bakmak için kurulan meclisler, nizamiye mahkemesi işlevi görmüştür; ancak resmi olarak nizamiye mahkemelerinin aslı, çekirdeği olarak ceza davalarına bakan Meclis-i Tahkikiler gösterilmektedir. Kenanoğlu, M. Macit, "*Nizamiye Mahkemeleri*" TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Linki: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c33/c330133.pdf> (Erişim Tarihi: 30.04.17)

¹⁰⁹ Ekinci, E. Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2004, s.267-270

¹¹⁰ Kenanoğlu, "*Nizamiye Mahkemeleri*", TDV İslam Ansiklopedisi

Mahkemelerin bakması yasak edilmiştir¹¹¹. 13 Ekim 1914 tarihli bir başka nizamnamede de iki mahkeme arasındaki görev taksimi gösterilmiştir¹¹².

Ceza davalarına bakmak Nizamiye Mahkemesinin görev alanına girmekteyse de burada kısas ve diyete giren durumlarda, şayet mağdurun yakınları şahsi hak talebinde bulunurlarsa ve Şer'i Mahkemelere giderlerse Şer'i Mahkemede kısasa hükmedilebilir. Keza mağdur diyete razı olur veya af yolunu seçerse Nizamiye Mahkemesi gerek görmesi halinde sanığa tazir cezası olarak kürek, dayak, hapis, sürgün ve hatta ölüme varan bir ceza takdir edebilir. Bu usul, Tanzimat'ın başından Osmanlının sonuna dek varlığını korumuştur¹¹³.

2.1.4.3. İdari Mahkemeler

Anayasada Mehakim üst başlığı altındaki düzenlemelerde idari mahkemelere ilişkin bir düzenlemeye tesadüf edilmez. Anayasanın 85. maddesinde "*Her dava ait olduğu mahkemede rüyet olunur (görülür). Eşhas (şahıslar) ile hükûmet beynindeki (arasındaki) davalar dahi mehakim-i umumiyye (genel mahkemelere) aittir.*" demektedir¹¹⁴. Şu halde taraflardan birinin idare olduğu uyuşmazlıkların görülmesi 1876 Anayasası'nda genel mahkemelere bırakılmıştır.

2.1.4.4. Yüksek Mahkemeler

2.1.4.4.1. Divan-ı Âli

Kanuni Esasi'de Divan-ı Âli başlığı altında bir yüksek mahkeme kurulmaktadır. 92. madde, on tanesi Heyet-i Ayan'dan, on tanesi Şura-yı Devlet'ten ve onu da Mahkeme-i Temyiz ve İstinaf başkanları ve üyelerinden kura yoluyla seçilecek otuz üyeli bir Divan-ı Âli'den bahsetmektedir. Bu kurul padişahın iradesiyle lüzum görülünce Heyet-i Ayan'ın dairesinde toplanacaktır. Divan-ı Âli'nin görevi vükela ile Mahkeme-i Temyiz başkanları ve üyelerini ve padişahın zatı ve hukuku aleyhinde harekete ve devletin bir zarar görmesine teşebbüs edenlerin muhakemesini yapmaktır (m.92/2. cümle).

¹¹¹ Ekinci, *a.g.e.* s.269

¹¹² Kenanoğlu, "*Nizamiye Mahkemeleri*", TDV İslam Ansiklopedisi

¹¹³ Ekinci, *a.g.e.* s.268-269

¹¹⁴ Osmanlı'da idari yargı hakkındaki tartışmalar için Bkz: Karahanoğulları, Onur, *Türkiye'de İdari Yargı Tarihi*, İnternet Paylaşımı, Ankara, 2005, s.170 s.61-189

Divan-ı Âli, Divan-ı İttihamiye ve Divan-ı Hüküm isminde iki kısımdan oluşmaktadır. Divan-ı İttihamiye dokuz üyeden müteşekkil olup üçü Heyet-i Ayan üçü Divan-ı Temyiz ve İstinaf, üçü de Şura-yı Devlet üyeleri arasından kura ile seçilmektedir (m.93).

Divan-ı İttihamiye'nin görevi, şikayet edilen kişilerin itham edilip edilmeyeceğine karar vermektir; Divan bu kararını üçte iki çoğunlukla alır (m.94). Yukarıda gördüğümüz gibi vekillerin Divan-ı Âli'ye sevkinde zaten Meclis-i Mebusan görüşerek karar vermekte idi. Burada Divan-ı İttihamiye şahsın suçlanmasına tekrar karar vermektedir. Ne var ki bu durum Divan-ı Âli'nin görev sahasından sadece vekillerle ilgili kısım için geçerli olup Mahkeme-i Temyiz başkan ve üyeleri için geçerli değildir¹¹⁵.

Divan-ı Hüküm ise yirmi bir üyeden oluşmaktadır. Bu yirmi bir üyenin yedisi Heyet-i Ayan'dan yedisi Şura-yı Devlet başkan ve üyelerinden ve diğer yedisi de Divan-ı Temyiz ve İstinaf'tan seçilir. Divan-ı Hüküm, Divan-ı İttihamiye tarafından muhakemesi gerektiğine karar verilmiş davalar hakkında, üçte iki çoğunlukla, istinaf ve temyizi mümkün olmayacak şekilde ve konuyla ilgili kanuna uygun olarak karar verir (m.95). Anayasadaki düzenlemede Divan-ı Âli'nin padişahın iradesi üzerine toplanacağı ifade edilmekle beraber her bir görülecek dava için ayrıca padişahın iradesinin gerekip gerekmediği hususu açık değildir¹¹⁶.

2.1.4.4.2. Anayasa'da Belirtilen Diğer Yüksek Yargı Kuruluşları

Kanun-i Esasi'nin yargı teşkilatına münhasır maddeleri burada son bulmakla beraber, yüksek yargı organlarının Divan-ı Âli'den ibaret olmadığı görülmektedir. Anayasa doğrudan bahsetmese de Divan-ı Âli ile ilgili 92, 93, 95. maddeler ve ayrıca 117. maddede Divan-ı Temyiz ve İstinaf'tan söz edilmektedir¹¹⁷. Divan-ı Âli'nin görevlerinden biri de Mahkeme-i Temyiz başkanı ve üyelerinin muhakemesini

¹¹⁵ Kuzu, *a.g.e.* s.48

¹¹⁶ Kuzu, *a.g.e.* s.44

¹¹⁷ Batılı anlamda istinaf ve temyizin hukukumuzda girmesi, Tanzimattan sonra olmuştur. Tanzimattan sonra taşra meclisleri ilk derece ve istinaf şeklinde çalışmaya başlamışken Meclis-i Vâlâ da bunların kararları için gidilebilecek temyiz makamı olmuştur. Daha sonra taşra meclisleri mahkemeye çevrilmiş, bidayet ve istinaf olarak iki basamak kurulmuş ve Meclis-i Vâlâ'dan ayrılan Divan-ı Ahkam-ı Adliye de temyiz mahkemesi olmuştur. Bkz: Ekinci, *a.g.e.* s.92

yapmaktır. Ayrıca Anayasa'nın 117. maddesinde bir kanun maddesinin yorumlanması şayet kanun adli işlerle ilgili ise yine bu kurula tevdi edilmektedir.

2.1.5. Kanun-i Esasi'de Hükûmet Sistemi Hakkında Değerlendirme

Yasama ve yürütme arasındaki ilişkiler hükûmet sistemini belirlemektedir. Kanun-i Esasi'de yasama ve yürütmenin nasıl düzenlendiğini ve birbiriyle olan münasebetlerini yukarıda açıkladık. Kanun-i Esasi, müteaddit değişiklikler geçirmiş bir metindir.

1909 Anayasa değişikliklerinin düzenlemelerin kapsamı itibariyle anayasada hükûmet sistemi üzerinde önemli bir değişiklik meydana getirdiğini teslim etmek gerekir. Bu sebeple incelememizi yaparken 1909 değişiklikleri öncesi ve sonrasına göre iki ayrı inceleme yapmaya mecburuz.

2.1.5.1. 1876 Anayasası'nın İlk Hali

Kanun-i Esasi'nin ilk metninin tasarladığı yasa yapım sürecinde vükela, Padişah, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'ın bulunduğunu görmekteyiz. Yasa yapım süreci, padişahın onayıyla başlayıp yine onun onayıyla sona ermekte, kanun tasarılarının metinleri Şurayı Devlet'te hazırlanmaktadır. Padişah, 7. maddede zikredildiği gibi Meclis-i Umumi'nin toplanması, tatili ve seçimlerin yenilenmesi şartıyla feshi yetkisine de sahiptir. Meclis-i Umumi kendi isteğiyle toplanamamakta bunun için padişahın iradesi aranmaktadır. Şayet padişah toplantıya çağırmasa meclis toplanmayacaktır¹¹⁸. Üstelik padişah toplanan Meclis-i Umumi'yi tatil etme yetkisine de sahiptir. Bu konuda da bir sınırlama yapılmamıştır. Padişahın fesih yetkisi ise Meclis-i Mebusan seçimlerinin yenilenmesi şartına bağlanmıştır.

Yasa yapım sürecindeki aktörlerden yalnız Meclis-i Mebusan seçimle iş başına gelmektedir. Meclis-i Ayan üyeleri doğrudan padişah tarafından atanmaktadır. Vükelanın seçimi, atanması ve azli hususunda da padişahın iradesi belirleyicidir. Meclis-i Mebusan'ın yasama faaliyeti içindeki rolü dikkate alındığında yasamada söz hakkının hayli kayıtlanmış olduğu görülmektedir. Ne var ki Meclis-i Mebusan'ın

¹¹⁸ Başgil, a.g.e. s.90

istemediği bir yasanın yapılmasını engellemeye yetkili olduğu söylenebilir. Şöyle ki ilgili prosedür dahilinde Meclis-i Mebusan'ın reddettiği bir kanun teklifinin yasalaşmayacağı anlaşılmaktadır¹¹⁹.

Anayasanın ilk metninde yürütme yetkisine padişah sahiptir. Vükelanın seçimi, atanması ve azli hususunda tek yetkili olan padişah'tır. Anayasada yasama yetkisinde belirleyici konumda olan padişah, yürütme yetkisinde tek söz sahibidir. Vekillerin meclise karşı siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır. Vekillerin siyasi sorumluluğunun padişaha karşı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeplerle Meclis-i Vükela olarak isimlendirilen vekiller ve sadrazamdan oluşan kurulun meclise karşı ortak sorumluluk sahibi bir kurul olduğu söylenemez. Bununla beraber Ahmed Vefik Paşa'nın sadrazamlığa atandığı hatt-ı hümayunda ifade edilen vekillerin ortak sorumluluğu ilkesinin kabul edilmesi ise önemlidir.

2.1.5.2. 1909 Değişiklikleri İle Ortaya Çıkan Durum

1909 değişiklikleri sonrasında ortaya çıkan durum anayasanın ilk halinden hayli farklıdır. 1909 tadillerinin yasama ve yürütme organlarında ne şekilde değişiklikler meydana getirdiğini yukarıda ayrıntılı olarak görmüş bulunuyoruz. 1909 değişiklikleri ile Meclis-i Umumi'nin yetkilerinde değişikliğe gidilmiştir. Yasa yapım sürecinde taslakların Şura-yı Devlet'te hazırlanması ve meclisler için konan kendi belirli görev alanlarında kanun teklif edebilme kaydı kaldırılmıştır. Vekiller, Meclis-i Ayan veya Meclis-i Mebusan, kanun önermeye veya mevcut kanunlardan birinin değiştirilmesini teklif etmeye yetkilidir. Yasa yapım sürecinde padişaha tanınan mutlak veto yetkisi güçleştirici vetoyla değiştirilmiştir.

Kanun-i Esasi'de 1909 değişiklikleri sonrasında hükûmetin teşkilinde padişahın tek başına belirleyici rolü değiştiği gibi hükûmetin meclise karşı sorumlu olduğu da kabul edilmiştir. Hükûmetin teşkil şekli parlamenter sisteme uygun görülmektedir. Karşı imza kuralının anayasada yer alması ile padişahın yetkilerini nasıl kullanacağı da açıklanmıştır. Meclisin güvensizlik oyu vererek vekilleri görevden uzaklaştırması

¹¹⁹ Tanör, *a.g.e* s.141

mümkündür. Reis-i Vükela hakkında güvensizlik oyu verilirse Heyet-i Vükela tamamen görevden düşmektedir. Buna karşılık padişahın belirli durumlarda meclisi feshetme yetkisi de anayasada yer almaktadır. Tüm bu anlatılanlar ise parlamenter sistemin tanımına uygundur. Ayrıca padişahın meclisi süresiz tatil edebilme ve kişileri sürgüne gönderebilme yetkileri de kaldırılmıştır. 1909 değişikliğinden önceki hal ile değişiklikten sonraki hal arasında bu farklılığa dikkat çekmek gerektiği kanaatindeyiz. 1909 değişikliğini takip eden diğer değişiklikler ise hükûmet sistemi üzerinde bu derecede bir fark meydana getirmemiştir. Diğer değişiklikler, bu bağlamda 1909 değişiklikleri kadar önemli olmayıp hükûmet sistemi üzerinde sistem-dönüştürücü nitelikte değildir.

2.2. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Hükûmet Sistemi

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun hükûmet sistemini incelerken öncelikle BMM'nin açılışından 1921 Anayasası'nın yapılışına kadar geçen süredeki vaziyetten bahsedilecek ve 1921 Anayasası'nın yapılışına kısaca değinilecektir. Daha sonra 1921 Anayasası'nda yasama ve yürütmenin ne şekilde düzenlendiği incelenerek hükûmet sistemi tespit edilecektir. Anayasada yapılan değişikliklere bu inceleme sırasında ilgili alt başlıklar altında değinmeyi tercih ettik. Tüm incelemede meclis zabıtlarından ve doktrindeki farklı görüşlerden istifade edilmiştir.

2.2.1. Anayasa'nın Yapılışına Kadarki Vaziyet

23 Nisan 1920'de BMM'nin açılışından sonra 1921 Anayasası'nın yapılarak yürürlüğe konmasına kadarki döneme kısaca bakarak bu kısa dönemi incelemek gerekmektedir. BMM kurulur kurulmaz yanıt bekleyen en önemli problemlerden biri yürütme işlerinin nasıl yapılacağı hususuydu. Zira, dönemin fevkalâde koşulları ve Padişah'ın İstanbul'da adeta esir halinde bulunması karşısında yukarıda ayrıntısını gördüğümüz 1876 Anayasası'nın olduğu gibi uygulanmasını beklemek gerçekçi değildir.

BMM'nin açılmasından sonra yürütmenin teşkili hususunun 24 Nisan'da M. Kemal tarafından gündeme taşındığını ve 24-25 Nisan'da da konunun görüşüldüğünü

görmekteyiz¹²⁰. Görüşmeler sırasında Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair 3 Sayılı Kanun teklif edilmiş ve 1-2 Mayıs tarihlerinde bu konuda görüşmeler yapılmış, bu kanun kabul edilmiştir¹²¹. Ayrıca kanun 4 Kasım 1920'de bir değişikliğe uğramıştır. Bu konulara kısaca bakalım.

24 Nisan tarihinde M. Kemal Paşa konuyu gündeme taşımış ve meclise bir önerge sunmuştur. Meclis zabıtlarında bu önergenin aslının bulunamadığı belirtilmekte ve Nutuk'a atıf yapılmaktadır¹²². TBMM'nin sitesinde yer alan Osmanlıca meclis zabıtlarında bu dipnot yer almamaktadır; sitede Osmanlıca zabıtların yanında erişime açılmış olan latin harflerine aktarılmış meclis zabıtlarına bu dipnot işlenmiş görülmektedir. Dipnotta Nutuk'a atıf yapılması eleştirilecek bir husus olarak görülebilir. Nutuk'a baktığımızda bu önergenin metninin şu şekilde olduğunu görmekteyiz:

1. Hükûmet teşkili zaruridir.
2. Muvakkat kaydiyle bir Hükûmet Reisi tanımak veya bir Padişah kaymakamı ihdas etmek kabili tecviz değildir.
3. Mecliste mütekasif irade-i milliyeyi, bilfiil mukadderatı vatana vazıülyed tanımak umdei esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir.
4. Türkiye Büyük Millet Meclisi teşrii ve icrai selâhiyetleri câmidir. Meclisten tefrik ve tevkil edilecek bir heyeti umuru Hükûmeti rüyet eder. Meclis reisi, bu heyetin de reisidir. ¹²³

Önergenin önemi hakkında doktrinde çeşitli görüşler serdedildiğini görmek mümkündür. Örneğin Tanör, burada, bir hükûmet teşkili denilmesinde yeni bir devletin kuruluşunun ana esaslarını görmekte ve hatta 1921 Anayasası'na kadar bu önergeyi geçici bir anayasa olarak nitelemektedir. Ayrıca yazara göre meclis, padişahın ve memleketin geleceğini takdir etmekte kendini yetkili saydığı için "kurucu iktidar" rolüne bürünmüştür¹²⁴. Teknik olarak hükûmet kurulmasının doğrudan yeni bir devlete işaret ettiğini söyleyemeyiz. Tunaya da önergeyi sadece hukukçular için değil Türkiye Cumhuriyeti'nin köklerini araştıran herkes için çok önemli bir belge olarak

¹²⁰ TBMM Z.C. Devre:1 C:1 s.6-39, 52-60

¹²¹ TBMM Z.C. Devre:1 C:1 s.156-182, 184-187

¹²² TBMM Z.C. Devre:1 C:1 s.32 1 numaralı dn.

¹²³ Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C:2, TTK Basımevi, Ankara, 1984, s.588

¹²⁴ Tanör, *a.g.e*, s.235

anmaktadır¹²⁵. Önerge 24 Nisan'da kabul edildikten sonra 25 Nisan'da icra işlerinin yürütülmesi hususunda meclise takrirler sunulmuştur. Neticede Celalettin Arif Bey'in konu hakkında meclis bir kanun yapana kadar geçici bir icra heyeti kurulması yolundaki takririnin kabul edildiği görülmektedir¹²⁶. İlginç olan nokta, meclisin "kuvve-i icraiye" teşkiline karar vermiş olmasıdır. Tanör bu ifadeyi eleştirmekte ve seçilen heyetin ancak meclisin bir memuru olacağını belirtmektedir¹²⁷. 1921 Anayasası'nda hükümet sistemi ile ilgili tartışmaya değinirken bu hususa tekrar döneceğiz.

Kanunun yapılması için bir layiha encümeni kurulduktan sonra bu encümen çalışmalarını tamamlayarak taslağını meclise sunmuş ve görüşmeler 1 Mayıs'ta başlamıştır. Taslak beş maddeden oluşmakta ve birinci maddede vekaletler sayılmakta, ikinci maddede vekillerin meclisin mutlak çoğunluğu ile seçileceği belirtilmekte, üçüncü maddede vekilin üstlendiği görevde ilgili encümenin reyini alabileceği ifade edilmekte, dördüncü maddede vekiller arasındaki ihtilafı meclisin çözeceği zikredilmekte ve son maddede meclis toplanmış değilken bir vekilin istifası halinde, durumu sonra meclisin onayına arz etmek üzere, meclis başkanının kendi mesuliyeti altında, meclisten birini muvakkaten atayacağı hususu düzenlenmektedir¹²⁸. Tartışmalardan sonra birinci maddenin değiştirilerek kabul edildiği görülmektedir.

İkinci madde, encümen taslağının esasları değiştirilmeden maddeye aralarından kelimesi eklenmek suretiyle kabul edilmiştir. Üçüncü madde görüşmelerinde encümenin reyini almak konusunda mecburiyet konması hususunda tartışmalar yaşanmış; ancak madde taslaktaki gibi kabul edilmiştir. Dördüncü maddenin de tartışmalara mukabil aynen kabul edildiği görülmektedir. Beşinci maddenin üçüncü madde ile tenakuz içinde olduğu öne sürülmüş, maddenin çıkarılması önerilmiş ve öneri oylanmışsa da yeterli çoğunluk elde edilememiştir. Ancak 2 Mayıs'ta kanunun ilk dört madde ile

¹²⁵ Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) İkinci Kitap: Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk (1918-1938)*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2001, s.89

¹²⁶ TBMM Z.C. Devre:1 C:1 s. 52-60

¹²⁷ Tanör, a.g.e. , s.237 Bu seçim için, yeni devletin ilk yürütme organı niteliğine de rastlamaktayız. Bkz: Çelik, Burak, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası*, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 2002, s.45.

¹²⁸ Taslağın tam metni ve tüm tartışmalar için Bkz: TBMM Z.C. Devre:1 C:1 s.156-182

kabul edildiği görüldüğünden beşinci maddenin kabul edilmediği anlaşılmaktadır¹²⁹. Hükûmetin kuruluşu hususu bu şekilde çözümlenmiş ve uygulamaya geçilmiştir. 9 Mayıs'ta hükûmet meclise programını sunmuştur. Haziran ayında Yunan saldırılarından sonra vekiller arasında istifalar başlamıştır¹³⁰. Meclisin vekilleri tek tek meclis içinden seçmesi sebebiyle İcra Vekilleri Heyeti arasında uyum sağlanamadığı öne sürülmüştür. Dahiliye Vekaletine Nazım Bey'in seçilmesinden sonra M. Kemal Paşa daha sonra Nutuk'ta casusluk gibi ağır ithamlarla suçlayacağı Nazım Bey'i istifaya zorlamıştır¹³¹. Bu durum, bir siyasal bunalım doğurmuştur¹³². 4 Kasım 1920 günü Çorum milletvekili Fuad Bey ve 45 arkadaşı 3 sayılı Kanun'un 2. maddesinin değiştirilmesine yönelik bir önerge sunmuştur.

Burada değinmek gerekir ki 18 Eylül 1920'de meclise Halkçılık Programı adı altında 1921 Anayasası'nın tasarısı sunulmuştur. Tasarı Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmüş ve komisyona gönderilmiştir¹³³. 3 sayılı Kanun'da değişiklik yapan kanun tasarısının da bu komisyonda görüşülmesi önerilmişse de konunun aciliyeti öne sürülerek bu öneri reddedilmiştir. Değişiklik icra vekillerinin, meclis başkanının meclis içerisinden göstereceği adaylar arasından ve meclisin mutlak çoğunluğu ile seçilmesi usulünü önermekte idi. Bu öneri görüşüldükten sonra mecliste kabul edilmiş ve 47 sayılı Kanun olarak yasalaşmıştır¹³⁴.

Komisyon raporu 18 Kasım 1920'de görüşülmeye başlanmış ve iki ay sonra 20 Ocak 1921'de 1921 Anayasası kabul edilmiştir. Komisyonun meclise sunduğu tasarının ilk on maddesi mevadd-ı esasiye (esas maddeler) başlığını taşımakta ve bundan sonra idare, vilayet, kaza, nahiye başlıklı bölümler gelmektedir. Bir de madde-i münferide bulunmaktadır. Bu kısımlar doğrudan konumuz olmadığı için incelenmemiştir.

¹²⁹ TBMM Z.C. Devre:1 C:1 s.177-182, 184-187

¹³⁰ Güneş, İhsan, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.297

¹³¹ Demirel, Ahmet, *"Nutuk'ta Birinci Meclis"*, Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları- Tarih Vakfı 20. Yıl Sempozyumu (Yayına Hazırlayan: Bülent Bilmez), 2013, İstanbul, s.27

¹³² İlgili anayasa maddesinin öngördüğü usul sebebiyle bunalımın meydana geldiği düşüncesinden hareketle bu durum, bir anayasal bunalım olarak da tanımlanabilir. Bkz: Özbudun, Ergun, *1921 Anayasası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, s.16

¹³³ Tanör, a.g.e. , s. 247-248

¹³⁴ Özbudun, *1921 Anayasası*, s.14 ve Güneş, a.g.e s.298 TBMM Z.C. Devre:1 C:5 s.291-292

Mevadd-ı esasiye bölümünde ilk üç maddenin egemenlik, kuvvetlerin mecliste birleşmesi ve yürütme hakkında olduğunu görmekteyiz. Dört ilâ yedinci maddeler ise BMM'nin seçimi, görev süresi gibi konuları düzenlemektedir. Sekiz ilâ onuncu maddelerin BMM'nin yetkileri, hükûmet ve meclis başkanı gibi konuları içerdiği anlaşılmaktadır¹³⁵.

2.2.2. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Yasama ve Yürütme Yetkilerinin Mecliste Toplanması

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesi gereği yasama yetkisi ve yürütme yetkisinin meclisin uhdesine bırakıldığı görülmektedir. Meclisin üstünlüğü ilkesi Kurtuluş Savaşı boyunca her kesimden mebusun benimsediği ortak bir ilke olmuştur. Anayasanın ikinci maddesi: "... teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder." demektedir. Bu madde hakkında da ne düzeltme öneren ne de söz isteyen bulunmuştur. Madde tartışma yaşanmaksızın

¹³⁵ Mevadd-ı Esasiye

MADDE 1. — Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

MADDE 2. — İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.

MADDE 3. — Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşır.

MADDE 4. — Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir.

MADDE 5. — Büyük Millet Meclisi'nin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lahik heyetin içtimaına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülemediği takdirde içtima devresinin bir sene temdidini caizdir.

Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilayet vs meslekin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir

MADDE 6. — Büyük Millet Meclisi'nin heyeti asliyesi teşrinisani iptidasında davetsiz içtima eder.

MADDE 7. — Büyük Millet Meclisi azası, her içtima mebdinden itibaren iki ay sonra, Büyük Millet Meclisi'ne ait bütün hukuk ve salahiyetleri haiz olmak ve gelecek içtima senesine kadar içtima halini muhafaza etmek üzere içlerinden lâakal intihap devairi adedinin iki misli miktarda azayı hafi rey ile tefrik eder.

MADDE 8. — Umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilanı gibi hukuk-ı esasiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir.

MADDE 9. — Büyük Millet Meclisi Hükümetin inkısam eylediği devairi intihapgerdesi olan vekiller vasıtasıyla idare eder. Mütebaki aza icrai hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace bunları tebdil eyler.

MADDE 10. — Büyük Millet Meclisi heyet-i asliyesi tarafından intihap olunan reis bir içtima senesi zarfında Büyük Millet Meclisi reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Meclis mukarreratını tasdike salahiyyəttardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Bkz: TBMM Z.C. Devre:1 C:5 s.415

kabul edilmiştir¹³⁶. Anayasanın üçüncü maddesinde de buna paralel bir düzenleme yer almıştır. Anayasanın yapım sürecinde komisyonun önerdiği taslak madde, sadece "halk hükûmeti" ibaresi "devlet" kelimesi ile değiştirilerek kabul edilmiştir. Buna göre : *"Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" ünvanını taşır."* Üçüncü maddede devletin BMM tarafından idare olunacağını ve hükûmetinin BMM Hükûmeti adını taşıyacağını belirtilmesi önemli vurgulardır. Anayasanın sekizinci maddesi, *"Büyük Millet Meclisi, hükûmetin inkısam eylediği devairi (hükûmetin kısımlara ayırdığı daireleri) kanun-u mahsus mucibince (özel kanun gereğince) intihap kerdesi olan (seçtiği) vekiller vasıtası ile idare eder. Meclis, icrai hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace (ihtiyaç görüldüğü zaman) bunları tebdil eyler (değiştirir)." demektedir. Yukarıdaki maddeler gerek yürütme gerek yasama yetkilerinin BMM'de bulunduğunu göstermektedir. Anayasanın ikinci maddesi BMM'ni milletin "hakiki ve yegâne mümessili" olarak takdim etmektedir. Bu sebeple 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda ayrı bir yürütme organına rastlanmaz.*

2.2.2.1. BMM 'nin Kuruluşu ve İşleyişi

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun dört ilâ yedinci maddeleri arası BMM'nin seçimi, görev süresi gibi konuları düzenlemektedir. Anayasanın 4,5 ve 6. maddeleri anayasanın kabulü sürecinde hayli uzun tartışmalara sebep olmuştur. Dördüncü madde hakkında, komisyonun mesleki temsili önerdiği ve bu konunun uzun süre mecliste tartışıldığı görülmektedir. Neticede ise mesleki temsil ilkesi reddedilmiş, genel oy ilkesi kabul edilmiştir¹³⁷.

Beşinci maddenin meclisin görev süresi ile alakadar olduğunu görmekteyiz. Komisyon, meclisin görev süresi olarak iki seneyi önermişti. Milletvekilleri iki sene görev yapacak ve tekrar seçilmek mümkün olacaktı. Eski meclis, yeni meclisin göreve başlamasına

¹³⁶ TBMM Z.C. Devre:1 C:5 s.417

¹³⁷ Tartışmalar için Bkz: Halıcı, Şaduman, *"Birinci TBMM'de Mesleki Temsil Tartışmaları"* Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C:15 S:31, 2015/Güz, s.89-104. Kadınların seçme ve seçilme hakkı ise 1934 yılında, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10 ve 11. Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun ile anayasada yapılan değişikliklerle kabul edilecektir. Bkz: Arıburnu, Kemal (Hazırlayan), *Milli Mücadele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar: Esbab-ı Mucibeleri ve Meclis Görüşmeleriyle*, C:1, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1957, s.79-84

kadar vazifeye devam edecek; şayet yeni meclisin seçilmesi mümkün görülüyorsa meclisin görev süresi bir sene uzatılabilecekti. Milletvekilleri de sadece seçildikleri bölgenin değil umumun vekili sayılmaktaydı. Kabul edilen metne bakarsak komisyonun önerdiği metnin esaslı bir değişikliğe uğramadığını görmekteyiz.

Altıncı madde, meclisin her yıl Kasım ayı başında davet edilmeksizin toplanacağını belirtmektedir. Bu maddenin de böylece mecliste kabul edildiğini görmekteyiz. Maddenin Osmanlı dönemindeki uygulamalara tepki olarak meclisin devamlı çalışması kaygısı gözetilerek anayasada yer aldığını öne sürmek mümkün görünmektedir. Komisyonun önerdiği yedinci maddenin ise tümden kaldırılmasına karar verilmiştir¹³⁸.

2.2.2.2. BMM'nin Yetkileri

Anayasa'nın ilk üç maddesinin egemenlik, kuvvetlerin mecliste birleşmesi ve yürütme hakkında olduğunu görmekteyiz. İkinci madde önemi gereği tekrar etmek gerekirse "*... teşrii salâhiyeti millet'in yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.*" demektedir. Tasarıdaki yedinci maddenin reddedilmesinden sonra tasarıdaki sekizinci maddenin yedi, dokuzuncu maddenin sekiz ve onuncu maddenin dokuzuncu sıraya çekildiğini görmekteyiz. Şu halde tasarının sekizinci maddesi BMM'nin yetkileri hususunu düzenlemektedir. Bu konunun da mecliste uzun süren tartışmalara sebebiyet verdiği gözlemlenmektedir. Komisyonun önerdiği metne baktığımızda bütün kanunların vazı, değiştirilmesi ve kaldırılması, muahede ve sulh akdi, vatan savunması ilanı gibi "hukuk-u esasiye"nin BMM'ye ait olduğu belirtilmekteydi. Madde görüşüldükten sonra komisyona iletilmiştir. Neticede komisyondan döndükten sonra madde şu şekilde önerilmiş ve kabul edilmiştir:

"MADDE 7. — Ahkâm-ı şeriyenin tenfizi, umum kavaninin, vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuk-i esasiye, Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kavanin ve nizamât tanziminde muamelât-ı nasa erfak, ihtiyacat-ı zamana evfak ahkâm-ı fıkhiye ve hukukiye ile âdap ve muamelat esas ittihaz kılınır, Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyeti kanun-u mahsus ile tâyin edilir." ¹³⁹

¹³⁸ TBMM Z.C. Devre:1 C:6 s.347 ve TBMM Z.C. Devre:1 C:7 s.327

¹³⁹ TBMM Z.C. Devre:1 C:6 s.347-348 ve TBMM Z.C. Devre:1 C:7 s.327-334, 335-336

Birinci cümle, şeri hükümlerin tenfizi (infazı, yerine getirilmesi), bütün kanunların vazı (konması), tadili (değişikliği), feshi, antlaşma ve barış akdi yapılması, vatan savunması ilanı gibi hukuk-u esasiye (anayasa) konularını BMM'ye tevdi etmektedir. İkinci cümle kanunların ve nizamnamelerin yapılmasında uyulacak esaslardan bahsetmektedir. Üçüncü cümle ise vekiller heyetinin vazife ve mesuliyetinin özel kanunla belirleneceğini ifade etmektedir. Bu maddenin 1876 Kanun-i Esasi'sinde yer alan yedinci maddeyle büyük benzerlik taşıdığına da dikkat etmek gerekir.

2.2.2.3. BMM Reisi

2.2.2.3.1. BMM Reisi'nin Seçimi

Anayasanın dokuzuncu maddesi BMM Reisi ile ilgili düzenleme içermektedir. Buna göre, BMM Reisi, BMM'nin asıl heyeti tarafından bir seçim dönemi için seçilir. Meclise sunulan taslak metinde de aynı düzenleme yer almaktaydı.

2.2.2.3.2. BMM Reisi'nin Görevleri

BMM Reisi'nin görevleri, 1921 Anayasası'nın dokuzuncu maddesinde belirtilmiştir. Dokuzuncu maddenin ilk metnine bakacak olursak, BMM Reisi, bu sıfatla meclis namına imza atabilir ve meclis kararlarını onaylamaya yetkili kılınmıştır. Meclis Reisi ayrıca İcra Vekilleri Heyeti'nin doğal başkanı olarak kabul edilmiştir. 1912 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bir devlet başkanlığı makamı oluşturmadığı bilinmektedir. Özbudun'a göre, meclis namına imza atma yetkisi devletin temsil edilmesi anlamına geldiği gibi İcra Vekili Heyeti kararlarının onaylanması da parlamenter rejimlerde devlet başkanına ait olan bir yetkidir¹⁴⁰.

2.2.2.4. İcra Vekilleri Heyeti

2.2.2.4.1. İcra Vekilleri Heyeti'nin Oluşumu

İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşumu hususunda Anayasa'nın sekizinci maddesine bakmamız gerekir; zira sekizinci madde, vekiller ve vekiller ile meclisin ilişkisi hakkında bir düzenlemedir. Sekizinci maddenin metnini yukarıda görmüştük. Buna göre

¹⁴⁰ Özbudun, Ergun, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hukuki Niteliği", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C:1, S:1, Mart 1985 s.493

yürütme işini meclis vekiller vasıtasıyla idare edecek, onlara yön tayin edebilecek ve gerektiğinde onları değiştirebilecektir. Sekizinci madde, İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşumu hakkında detay vermemiştir. Bu dönemde yukarıda gördüğümüz 47 sayılı Kanun'un yürürlükte olduğunu belirtmek gerekir. Bunun yanında anayasanın 9. maddesine göre, İcra Vekilleri Heyeti, kendi içlerinden birini başkan olarak seçerler. Ne var ki BMM Reisi, heyetin doğal başkanı sayılmıştır.

Anayasanın yapımından sonra nihayetinde yasalaşmayan İcra Vekilleri Heyeti'nin yetki ve sorumluluğunu düzenleyen teklifte Heyet-i Vekile Reisi meclis arasından seçiliyor, o da vekilleri seçiyor ve (Şer'iyeye Vekaleti'nin istisna edilerek doğrudan meclis içinden seçilmesi kabul edilmişti) daha sonra meclisin güvenine başvuruluyordu. Teklif yasalaşmamışsa da İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşumunda önerilen yöntem gereği önemlidir¹⁴¹. 8 Temmuz 1922 tarihli *İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun* ile İcra Vekilleri Heyeti'nin seçim şekli değişikliğe uğramıştır. Kanun, Kurtuluş Savaşı'nın kritik bir evresinde kabul edilmiştir. 1922 yılı yaz aylarında ordunun taarruz hazırlıklarının uzaması sebebiyle mecliste M. Kemal'e karşı bir güvensizlik baş göstermişti¹⁴². Kanun teklifinin gerekçesinde yürürlükte bulunan yukarıda gördüğümüz 2 Mayıs tarihli kanunun 47 sayılı kanunla değişik 2. maddesinin feshedileceği ve 1921 Anayasası'nın 9. maddesindeki "*İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine Reis intihabederler.*" ibaresinin kaldırılacağı ifade edilmiştir¹⁴³. Kanun tasarısı sekiz maddeden mürekkep olarak meclise sunulmuştur. Birinci maddeye göre Meclis reisleri ve reis vekilleri, maddede sayılan vekaletlerin encümen reisleri ve İcra Vekilleri Heyeti reisinden mürekkep bir heyet her vekalet için meclis üyeleri arasından üçer kişiyi aday gösterecek ve meclis bunların arasından seçim yapacaktır. İkinci maddeye göre, yukarıda bahsedilen heyete mevcut olan İcra Vekilleri Heyeti üyeleri de katılarak bu heyet ya İcra Vekilleri Heyeti arasından veya meclis içinden iki kişiyi İcra Vekilleri Heyeti Reisliği için önerecektir. Seçimi meclis yapar. Üçüncü madde, bu heyetlerin toplanma ve karar yeter sayısı ile ilgilidir. Buna göre heyetler ancak üye

¹⁴¹ Tasarının tam metni: TBMM ZC C:14 s.321-321 Aktaran; Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s.235-236.

¹⁴² Tanör, *a.g.e* s.273

¹⁴³ TBMM Z.C. Devre:1 C:21 s.278-280

sayısının üçte iki çoğunluğuyla toplanabilir ve mutlak çoğunluk ile karar alır. Dördüncü maddeye göre, İcra Vekilleri Reisi şayet vekillerden biri arasından seçilirse meclis kararı ile bu vekil, vekillik görevini de sürdürebilir. Beşinci maddeye göre bir vekil herhangi bir sebeple vazifesi başında bulunamazsa vekil seçim prosedürü uyarınca meclis bir kişiyi vekaleten göreve atar. Muvakkat vekil de asıl vekil gibi mesuldür ve onun görev ve yetkilerine sahiptir. Altıncı madde bu kanuna aykırı hükümlerin geçersiz olduğunu, yedinci madde yayımlanmasından sonra yürürlüğe gireceğini ve sekizinci madde BMM tarafından icra olunacağını beyan etmektedir. Ayrıca yukarıda değindiğimiz gibi Anayasa'nın dokuzuncu maddesinden İcra Vekilleri'nin kendi arasından bir başkan seçmesi usulünün de kaldırılması önerilmiştir¹⁴⁴.

Tasarıda sunulan aday gösterme usulü meclis içerisinde hararetli tartışmalara sebebiyet vermiş görünmektedir¹⁴⁵. Uzun ve hararetli tartışmaların ardından yapılan oylamada birinci madde reddedilmiştir. Birinci maddenin reddi, diğer maddelerin akıbetinin ne olacağı sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu sefer mecliste bu konunun tartışıldığını görmekteyiz.

Tasarıdaki ikinci madde kanunun birinci maddesi olmak üzere değiştirilerek kabul edilmiştir. Buna göre, İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin ve tek tek vekillerin gizli oy ve mutlak çoğunluk ile meclis üyeleri arasından ve meclis tarafından seçilmesi kabul edilmiştir. Tasarıda İcra Vekilleri Reisi'nin vekillerden biri arasından seçilmesi durumunda meclis kararı ile vekillik görevini de sürdürebileceğini söyleyen dördüncü madde, kanunun ikinci maddesi olmak üzere meclis tarafından onaylanmıştır.

Tasarıdaki beşinci maddenin kanunun üçüncü maddesi olmak üzere görüşülmesine geçildiğinde encümenin teklifinde bir değişikliğe gittiği görülmektedir. Buna göre ilk cümledeki herhangi bir sebeple kısmı vekalet işlerini görmeye engel bir sebep şeklinde değiştirilmiştir. Vekillerden biri görevini yerine getirmeye engel bir sebeple görevinden ayrı kalırsa onun yerine meclis, o göreve dönene kadar geçici bir vekil atar.

¹⁴⁴ TBMM Z.C. Devre:1 C:21 s.281

¹⁴⁵ Tartışmalar buradan okunabilir: TBMM Z.C. Devre:1 C:21 s.282-307

Muvakkat vekil, asil vekil gibi görev ve yetkilere sahiptir. Ayrıca sorumludur. Maddenin sonuna da eğer vekil, vekaletiyle alakalı veya herhangi bir sebeple geçici olarak görevinden ayrılırsa meclisin bu vekile vekalet etmek üzere İcra Vekilleri Heyeti arasından birisini seçeceğini öngören bir değişiklik önerilmiştir. Teklif bu şekilde oylanarak kabul edilmiştir. Tasarıdaki altı, yedi ve sekizinci maddeler; kanunun dört, beş ve altıncı maddeleri olmak üzere kabul edilmiştir. Anayasanın dokuzuncu maddesinin değiştirilmesi hususunun ise ertelenmesi oylanarak kabul edilmiştir.

İcra Vekilleri Heyeti'nin seçim şekli *29 Ekim 1923 Tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun* ile değişmiştir. Kanun, 1923 yılının Ekim ayı sonlarında yaşanan hükûmet krizi ertesinde ilan edilmiştir. 29 Ekim'de Halk Fırkası Meclis Gurubu M. Kemal Paşa'yı krizi çözmesi için görevlendirdiğinde M. Kemal Paşa konunun anayasadan kaynaklandığını ve daha kapsamlı bir değişikliğin gerekli olduğunu öne sürmüş ve cumhuriyeti ilan eden Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun kabul edilmiştir¹⁴⁶. 9 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin ilanını sağlayan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tadiline Dair Kanun'un süratle kabul edildiği anlaşılmaktadır. Gerçekten bu konuda sadece 29 Ekim 1923 tarihli meclis görüşmelerini bulmak mümkündür¹⁴⁷. O denli süratle kabul edilmiştir ki tasarı parti gurubunda dört saat, komisyonda bir saat ve mecliste ancak bir buçuk saat kadar görüşülmüştür¹⁴⁸. Kanun maddelerinin müzakeresine geçildiğinde bütün maddelerin aynen kabul edildiğini, bazı maddelerde kimsenin söz istemediğini, bazılarında söz isteyenlerin de maddenin lehinde görüş açıkladığını görmekteyiz. Sadece encümenin teklifiyle 12. maddede intihap kelimesi intihap olunmak şeklinde değiştirilmiştir¹⁴⁹. 10. maddenin müzakeresinde Emin Bey, 3. dönem TBMM'nin reisicumhuru seçmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak, kanunun tümünden oylanarak kabulünden sonra cumhurbaşkanının hemen seçilmesi önerilmiş ve kabul edilmiştir. Yapılan oylamada 158 üyenin tüm oyunu alarak M. Kemal Paşa

¹⁴⁶ Bkz: Demirel, *a.g.e.* s.63-64

¹⁴⁷ Akyol, Cumhuriyetin ilanı ile M. Kemal'e özel yetkiler veren düzenlemenin muhalefetin itiraz etmesine fırsat bırakmayacak şekilde bir zamanlama ve süratle yapıldığını, bunun için parti disiplininin kullanıldığını ifade ediyor. Bkz: Akyol, Taha, *Atatürkün İhtilal Hukuku*, Doğan Kitap, 1. baskı, Şubat 2012, s.324.

¹⁴⁸ Akyol *a.g.e.* s.354.

¹⁴⁹ TBMM Z.C. Devre:2 C:3 s.92-95

reisicumhur seçilmiştir¹⁵⁰. Kanun ile cumhuriyet ilan edilmiş ve cumhurbaşkanlığı getirilmiştir. Anayasanın değişik on ikinci maddesine göre cumhurbaşkanı, başvekili meclis içinden atamakta, başvekil meclis içinden vekilleri seçmekte ve cumhurbaşkanı seçilenleri meclisin "tasvibine" arz etmektedir. Eğer meclis içtima halinde değilse arz keyfiyeti meclisin toplanmasına ertelenmektedir¹⁵¹.

2.2.2.4.2. İcra Vekilleri Heyeti'nin Görevleri ve Sorumluluğu

Anayasanın ilk metninde sekizinci maddeye göre meclis, hükûmet dairelerini İcra Vekilleri Heyeti eliyle yürütmektedir. Meclis, vekillere yön tayin etmeye de muktedirdir. 1921 Anayasası, yedinci maddesi ile İcra Vekilleri Heyeti'nin yetki ve sorumluluğunun özel bir kanun ile tayinini öngörüyordu. Bu konuda çalışmak üzere bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun teklifi 24 Kasım 1921'de görüşülmeye başlanmıştır. Komisyon metninde, İcra Vekilleri Heyeti'nin ortak ve vekillerin bireysel sorumluluğu öngörülmüştü. Ancak bu teklif yasalasmamıştır. Tasarı mecliste kuvvetler ayrılığı öngörmekle şiddetli şekilde eleştirilmiş, komisyon yetkisini aşmakla itham edilmiştir. Neticede bu girişim sonuçsuz kalmış ve tasarı komisyona iade edilmiştir¹⁵².

14 Nisan 1923 tarihli *Heyet-i Vekile Reisi'nin Vazife ve Mesuliyetleri Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı* değinilecek ikinci husustur. 4 Nisan tarihli alınan karar bilindiği üzere bir kanun değil meclis kararı niteliğindedir. Bu karar verilen bir önerge üzerine alınmıştır. Dönemin İcra Vekilleri Heyeti başkanı Rauf Bey'in beyanı ve devam eden konuşmalardan sonra Saruhan mebusu Reşad Beyin, "*İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin, Büyük Millet Meclisiyle İcra Vekilleri arasında merci-i istişari olduğuna ve vekillerle beraber vazai-i müşterekeden dolayı mesul bulunduğuna dair*" tavrini okunmuştur. Bu tavrini meclis tarafından kabul edilmiştir¹⁵³. Bu tavrini kabulü ile İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin vekillerle beraber müşterek sorumluluğunun bulunduğu ve meclisle heyet arasında istişare mercii olduğu meclis tarafından kabul edilmiş olmaktadır.

¹⁵⁰ TBMM Z.C. Devre:2 C:3 s. 96-99

¹⁵¹ Kanun-i Esasi encümeni Y. Nadi Bey maddedeki meclisin içtima halinde olmadığı durumu hükûmet bunalımlarına mahal vermemek için koyduklarını ifade etmektedir. TBMM Z.C. Devre:2 C:3 s.90-92

¹⁵² Demirel, *a.g.e* s.233-243

¹⁵³ TBMM Z.C. Devre:1 C:29 s.129

2.2.2.5. Reisicumhur

2.2.2.5.1. Reisicumhur'un Seçimi

29 Ekim 1923 Tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun ile cumhurbaşkanlığı makamı ihdas edilmiştir. Sunulan tasarıda anayasanın meclis reisi hakkında düzenleme getiren dokuzuncu maddesi kaldırılarak bunun yerine on, on bir ve on ikinci maddeler olmak üzere üç yeni madde konmuştur.

Onuncu maddeye göre reisicumhur, meclis üyeleri arasından ve meclis genel kurulu tarafından bir seçim dönemi için seçilir. Tekrar seçim mümkündür ve reisicumhurun görevi yeni reisicumhur seçilene dek devam eder. Madde aynen kabul edilmiştir.

2.2.2.5.2. Reisicumhur'un Görevleri

29 Ekim 1923 tarihli, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun ile değişik 10. maddenin müzakeresinde Emin Bey, 3. dönem TBMM'nin reisicumhuru seçmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak, kanunun tümünden oylanarak kabulünden sonra cumhurbaşkanının hemen seçilmesi önerilmiş ve kabul edilmiştir¹⁵⁴. Kanunun on birinci maddesine göre reisicumhur devletin başıdır ve bu sıfatı ile gerek gördüğü zamanlarda hem meclise hem Heyet-i Vekile'ye başkanlık edebilir.

2.2.3. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Yargı

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yahut 1921 Anayasası, bir tanesi madde-i münferide ismini taşıyan yirmi dört maddeden mürekkep çok kısa bir metindir. Bu metin içerisinde yargıya ayrılmış bir bölüm bulunmaz. Anayasa yargı organının düzenlenmesi hakkında bir hüküm sevk etmemiştir¹⁵⁵.

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yargıya ilişkin bir hüküm bulunmaması sebebiyle, bu dönemde yargı yetkisinin kimlerce kullanıldığı ve anayasada neden yargıya ilişkin

¹⁵⁴ Yapılan oylamada 158 azanın tüm oyunu alarak M. Kemal Paşa reisicumhur seçilmiştir. Bkz: TBMM Z.C. Devre:2 C:3 s.96-99

¹⁵⁵ Bunun tek istisnası olarak 20. madde gösterilebilir. 20. maddeye göre nahiye şûrası ve idare heyeti yargısal yetkilere de sahiptir. Tanör, *a.g.e* s.260

hükümlerin yer bulmadığı soruları akla gelebilir. Öncelikle yukarıda anlatılanların tümünden 1921 Anayasası'nın düzenlendiği dönemdeki belli başlı öncelikleri anlamak mümkündür. Dönemin fevkalade koşulları ve 1921 Anayasası'nın yapılış süreci hatırlanmalıdır. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, normal bir dönemin hukuki ürünü değildir. Savaş koşullarında, dönemin ihtiyaçlarının baskısı altında oluşturulmuştur. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu dönemde yargı yetkisinin de mecliste bulunduğu fikri egemendir¹⁵⁶.

İstiklal Mahkemeleri ilk kez 11 Eylül 1920'de kabul edilen Firariler Hakkında Kanun ile asker kaçaklarını yargılamak maksadıyla kurulmuştur. Ancak yetkileri, vatana ihanet, eşkıyalık, bozgunculuk, casusluk, yolsuzluk gibi suçlar için de genişletilmiştir. 1 Ağustos 1922'de meclis kararıyla durdurulana kadar iki sene çalışmıştır ve bu dönem İstiklal Mahkemeleri'nin ilk dönemini teşkil eder. Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri ise 1923-1927 yılları arasında görev yapmış, yeni cumhuriyeti korumak adı altında kurulmuş; ancak her tür muhalefeti bastırmak amacıyla kullanılmıştır. Bu dönem İstiklal Mahkemeleri İstanbul, Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri'dir¹⁵⁷.

1921 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin açıkça yürürlükten kaldırıldığı belirtilmediği için anayasanın onunla çelişmeyen hükümlerinin halen yürürlükte kalmaya devam ettiği ve dolayısıyla, 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin yargıya ilişkin hükümlerinin hukuken yürürlükte kaldığı söylenebilir. Ne var ki TBMM'nin yukarıda da değindiğimiz gibi Kanun-i Esasi ile hiçbir zaman kendini mutlak manada kayıtlı saymadığını düşünürsek¹⁵⁸, vardığımız bu sonucun sorgulanabilir olduğunu da kabul etmemiz gerekir. Nitekim belirttiğimiz gibi 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 89. maddesi olağanüstü mahkeme kurulmasını yasaklamışsa da bu dönemde İstiklal Mahkemeleri gibi uygulamalar görülmüştür. İstiklal Mahkemeleri gibi uygulamalar hâkimlerin bağımsızlığı ve kanuni hâkim ilkelerine aykırılık teşkil eder¹⁵⁹

¹⁵⁶ Tanör, *a.g.e.* s.261

¹⁵⁷ Aslan, Seyfettin ve DüNDAR, Tahir, "*Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri*" Mukaddime, C:5 S:1, s.28-29

¹⁵⁸ Özbudun, *1921 Anayasası*, s.47-49

¹⁵⁹ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 24

ki bu hususların da 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 85 ve 86. maddelerinde düzenlendiğini görmekteyiz.

2.2.4. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Hükûmet Sistemi

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yasama ve yürütme ile ilgili düzenlemeleri inceledikten sonra şimdi hükûmet sistemi hakkında hukuki değerlendirmeyi yapma kısmına geçebiliriz. Yukarıda değindiğimiz gelişmeleri göz önüne alarak doktrinde açıklanan görüşlere de yer vererek hükûmet sistemini tespit edip bu konudaki tartışmaları aktaracağız. Bu konuda 1923 yılında cumhuriyetin ilanının öncesi ve sonrası şeklinde bir ayırım yapılabilir.

Anayasada yasama ve yürütmenin mecliste "tecelli ve temerküz" edeceğinin ifade edilmesi meclis hükûmeti sisteminin en önemli dayanağını oluşturur. BMM, böylece kuvvetler birliğini kabul etmiş, yürütmeyi kendi içerisinden çıkarmış ve denetlemiştir. Öte yandan BMM açıkça bir devlet başkanlığı makamını da kabul etmemiştir¹⁶⁰. Ancak 1921 Anayasası döneminde meclis hükûmeti sisteminden önemli sapmalar da görülmüştür ki bunlara değinmek gerekir. Meclisin icraya da yetkili olması onun doğrudan yürütmeyi yerine getirmesi olarak anlaşılmamıştır. Burası önemli bir noktadır. Zira yukarıda gördüğümüz meclisin veçhe (yön) tayin etmesi, vekillerin ilgili komisyonlarla istişaresi gibi usuller tamamen teorik kalmış, meclis sadece ilgili vekili görevden almak ve göreve getirmek işlevlerini yerine getirmiştir¹⁶¹. Meclis hükûmeti sistemlerinde meclisin iradesini yerine getirmekle mükellef birer memur veya ajan olan icra vekilleri heyetinin 1921 Anayasası döneminde bunun dışına çıktığı görülmektedir. İkinci olarak, BMM'de icra heyetinin kolektif ve vekillerin bireysel sorumlulukları kabul edilmiştir. 14 Nisan 1923 tarihli yukarıda gördüğümüz meclis kararında kolektif sorumluluk ifade edilmekteydi.

İcra Vekilleri Heyeti'nin yasamaya da hakim olduğu anlaşılmaktadır. Özbudun'un yaptığı hesaplama göre, meclisin açılışından 28 Şubat 1921'e kadar geçen süre

¹⁶⁰ Özbudun, *1921 Anayasası*, s.58-63

¹⁶¹ Özbudun, *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hukuki Niteliği"*, s.488-492

içinde yasalaşan 104 metnin 83'ü İcra Vekilleri Heyeti tasarısı iken 21'i meclis üyelerinin teklifidir. Burada oran %79.8'e karşılık %20.2 olmaktadır¹⁶². İcra Vekilleri Heyeti başkanı uygulamada başvekil haline bürünmüştür. Yine uygulamada meclis reisi bir devlet başkanı haline gelmiştir. Burada ağır basan meclis reisi olan M. Kemal Paşa olmuştur. Siyasal önderliği, karizmatik kişiliği ve askeri kimliğinin gücü yanı sıra hem meclisin başkanı hem İcra Vekilleri Heyeti'nin doğal başkanı olması bunda etkili olmuştur¹⁶³. Tüm bu sebeplerle sistemin uygulamada meclis hükûmeti sisteminden önemli ölçüde saparak parlamenter sistemin mantığına uygun olarak işlediği gözlenmiştir. Hukuki sahada dahi icra heyeti vekillerinin bireysel ve kolektif sorumluluğunun kabul edilmesi gibi esaslı noktalarda meclis hükûmetinin "ruhundan" sapıldığı ifade edilmiştir¹⁶⁴. Bu dönem içerisinde "saf meclis hükûmeti" sisteminin geçerli olduğunu düşünmenin çok yanıltıcı olduğu kanısındayız.

Durumu, 1923 yılındaki önemli değişikliğin ardından tekrar değerlendirmek gerekebilir. Buna göre Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Cumhurbaşkanlığı kurumu getirilmiş ve hükûmetin kuruluş şekli değiştirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamının ihdas edilmesi ve hükûmetin yukarıda gördüğümüz yeni kurulma usulü parlamenter sistemi hatırlatmaktadır. Gerçekten hükûmetin kuruluşu, meclis içerisinde cumhurbaşkanının bir başvekil seçmesi, başvekilin vekilleri belirlemesi ve cumhurbaşkanının bunu meclisin onayına sunması suretiyle gerçekleşmektedir. Ancak anayasada meclis hükûmeti sisteminin yukarıda bahsedilen kuvvetli ibareleri de korunmuştur. Sistemin daha fazla parlamenter sisteme doğru kaydığı ifade edilebilirse de tam anlamıyla bir hükûmet sistemi değişikliği yaşanmadığı görülmektedir. Meclis hükûmetleri sistemleri uygulamada ekseriyetle olağanüstü zamanlarda zuhur emiş, hususen bunlar önemli atılımların yapılacağı ihtilal benzeri zamanlar olmuştur¹⁶⁵. Bu açıdan bakıldığında BMM döneminde de önemli kararların alınması için kuvvetlerin birliğine yönelinmiştir. Ancak Kurtuluş Savaşı döneminde de yukarıda gördüğümüz gibi saf bir meclis hükûmeti sistemi tatbik edilememiş zaman içerisinde çeşitli

¹⁶² Özbudun, *1921 Anayasası*, s.72

¹⁶³ Tanör, *a.g.e.* s.272

¹⁶⁴ Özbudun, *1921 Anayasası*, s.74

¹⁶⁵ Turan, Mehmet, *Meclis Hükûmeti (Konvansiyon Kuramı)*, AÜSBFD, 1991, C:46, Sayı:1 s.459

değişikliklerle tedricen parlamenter sisteme doğru geçiş başlamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 Anayasası'nda parlamenter sisteme doğru geçiş daha belirginleşmiştir denebilir¹⁶⁶.

2.2.5. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile Kanun-i Esasi Arasındaki İlişki

1921 Anayasası ile ilgili bölümü Osmanlı dönemi altında incelememizin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki literatürde iki anayasalılık olarak anılan durumdur. Bilindiği gibi Osmanlı anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile yürürlükten kaldırılmış değildir. 1876 Anayasası'nın hukuken tamamen yürürlükten kaldırıldığı 1924 Anayasası ile bildirilecektir. Bu durum bizi bu dönemde iki anayasanın aynı anda yürürlükte olması gibi hukuken mümkün olmayan bir sonuca götürecektir¹⁶⁷. Dolayısıyla bu durumu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. İkinci olarak 1921 Anayasası Cumhuriyetin kuruluşundan önce, Kurtuluş Savaşı yıllarında ve Cumhuriyetten sonra 1924 Anayasası'nın yapılışına dek yürürlükte kalmış bir metindir. Cumhuriyetin ilanı 1923 yılında yaşanan bir hükûmet bunalımının hemen ertesinde 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan bir değişiklik ile vaki olmuştur. Dolayısıyla 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, bu geçiş döneminin metni olması hasebiyle de dikkat çekmektedir.

Mondros Mütarekesi'nin imza edilmesinden sonra vatan sathında peş peşe işgaller başlamış ve buna karşı da tepkiler yükselmiş; tüm Anadolu'da ve Trakya ve Kuzey Kafkasya gibi uç bölgelerde örgütlenme faaliyetleri baş göstermiştir. Bu örgütlenmeler, yerel bazda başlamış ve ilk önce bölgesel kurtuluşu amaçlamıştır; ancak büyüme eğiliminde ve ulusal kurtuluş düşüncesine yatkındır. Temsile dayalıdır. Ayrıca çeşitli konularda kararlar alıp uygulamıştır¹⁶⁸. Bu dönemde Osmanlı iktidarının ciddi biçimde sarsıldığı ve ortada bir devlet-iktidar problemi bulunduğu belirtilmektedir¹⁶⁹. Bahsedilen örgütlenmeler ulusal planda birleşerek BMM'nin açılmasını sağlamıştır.

¹⁶⁶ Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, s.31-32; Yazıcı, Serap, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. baskı, 2013, s. 116-118

¹⁶⁷ Tunaya bu durumu belki de dünya anayasa tarihinde bir ilk olarak nitelemektedir Tunaya, *a.g.e* s.104-105

¹⁶⁸ Geniş bilgi için Bkz: Tanör, Bülent, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.93-179 ve tümü

¹⁶⁹ Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, s.77-84

Böylece BMM'nin oluşumundan önceki merhaleyi görmüş oluyoruz. Ortada bir devlet-iktidar problemi olduğunu belirttikten sonra artık o devletin anayasasının geçerliliği hususunda da daha kuşkucu yaklaşmak gerekir. Her ne kadar 1876 Anayasası'nın bu ara dönemde hukuki planda geçerli olduğu düşünülebilirse de BMM, Kanun-i Esasi'ye hiçbir zaman kendini tamamen bağlı hissetmemiştir¹⁷⁰. 2 Mayıs 1920 tarihli kanun anayasa değişikliği sayılarak özel bir nisapla kabul edilmişse de 4 Kasım 1920 tarihli, bu kanunda değişiklik yapan kanun, özel bir usul uygulanmadan kabul edilmiştir. Bu kanunun kabulü esnasında Kanun-i Esasi usulünün uygulanması önerilmişse de bu reddedilmiştir¹⁷¹. Dönemin nitelmesini yapmak konusunda çeşitli yazarların farklı görüşler öne sürdüğü görülmektedir. Örneğin Goloğlu, bu dönemi "3. Meşrutiyet" olarak görmektedir. Bu, yazarın kendi ifadesidir. Yazara göre 23 Nisan 1920'de kurulan meclisin ana gayesi saltanatı ve padişahı kurtarmaktır. Yazar, çeşitli resmi belgelerdeki isimlendirmelere ve bazı milletvekillerinin sözlerine dayanarak meclisin kendini İstanbul'daki meclisin devamı saydığını öne sürmektedir. Yazarın tespitlerinin hedeflenene göre değil var olan üzerinden olduğunu de belirtmek gerekir. Yani Mustafa Kemal ve arkadaşlarının hedefi farklı olsa da yazara göre meclis ihtilalci bir meclis değildir. O dönemde saltanatı kaldırmak ve rejimi değiştirmek gibi bir gaye yoktur ve meclis kurallara sadık kalmıştır¹⁷².

BMM'yi İstanbul'daki meclisin devamı olarak düşünen görüşten bahsederken, BMM'nin taşıdığı apayrı özelliklerin de zikredilmesi gerekmektedir. BMM, "fevkalâde yetkileri haiz" bir meclis olarak toplanmıştır. 1921 Anayasası'nı yapmıştır. Bıyıkoglu'na göre BMM'nin ihtilalci karakterini gösteren pek çok özellik vardır. Adının önündeki büyük ifadesi kendisinden başka bir güç tanımadığını anlatmaktadır. Meclisi, Heyet-i Temsiliye başkanı toplantıya çağırmıştır ki bu, Kanun-i Esasi'ye aykırıdır. Toplanma yeri de İstanbul değil Ankara'dır. Keza Hıyanet-i Vataniye Kanunu, İstiklal Mahkemeleri, İstanbul hükûmetinin 16 Nisan 1920'den sonra yaptığı ve yapacağı tüm mukavelelerin geçersiz sayılması gibi pek çok husus, BMM'nin farklı ve onu Osmanlı meclisinden

¹⁷⁰ Özbudun, *1921 Anayasası*, s.47-49

¹⁷¹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.246

¹⁷² Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi-III:1920 Üçüncü Meşrutiyet: Birinci Büyük Millet Meclisi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.157-166.

ayırır, ihtilalci yapısını gösterir¹⁷³. Kanun-i Esasi ile 1921 Anayasası beraber düşünülürken burada şu soru da akla gelebilir: 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu gerçekten bir anayasa mıdır? 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda kendisinin değiştirilmesi ile ilgili özel bir düzenleme yer almaz. Kanunlar gibi nitelikli bir çoğunluk gözetilmeden meydana getirilmiştir. Ne var ki içeriği itibariyle de devletin esas kurumlarını düzenlediği görülmektedir. Gözler'e göre bu sebeplerle Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, biçimsel anayasa anlayışına göre bir anayasa sayılmayabilirse de maddi anayasa anlayışına göre şüphesiz bir anayasadır¹⁷⁴.

¹⁷³ Bıyıköğlü, T. "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclis'nin Hukuki Yapısı ve İhtilalci Karakteri", Belleten, C:24, Sayı:95, 1960 s.648-662

¹⁷⁴ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s.48-49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ANAYASALARININ HÜKÜMET SİSTEMLERİ VE YARGI ORGANLARININ YAPISININ OSMANLI DÖNEMİ ANAYASALARI İLE MUKAYESESİ

3.1. Giriş

Çalışmamızın ikinci kısmını, giriş bölümünde ifade ettiğimiz üzere Kanun-i Esasi'nin anayasacılığımızın seyri içerisindeki yerini görebilmeye hasretmiş bulunmaktayız. Burada anayasalarımıza genel anlamda bakarak anayasalarımızın hükûmet sistemi itibarıyla kıyaslamasını yapmaya gayret edeceğiz. Bu şekilde anayasal yönetimin kuruluşundan bugüne aktarılan kavramları ve kurumları görmeye çalışacağız. Karşılaştırmalarımız, inceleme konularımız olan hükûmet sistemi ve yargı organının düzenlenişi ile sınırlandırılmıştır. İlgili konularda insan haklarının korunması ve iktidarın sınırlandırılması anlamında getirilen düzenlemelere rastlamak mümkündür. Özellikle 1924 Anayasası ile yapılan mukayeselerde bunu görmek mümkündür. 1961 ve 1982 Anayasaları ile yapılan mukayeseler ise parlamenter sistemin temelini oluşturan bazı kavramların anayasacılığımızda çok eskilere dayandığını bize göstermektedir. Bu kısımda yapılan incelemeler, temelde 1876 ve 1921 Anayasaları ile karşılaştırmalara dayandığı için ilgili konuların derinlemesine bir incelemesini kapsamamaktadır. Bu bölümde önce 1924 Anayasası, daha sonra 1961 ve 1982 Anayasaları incelenmiştir¹⁷⁵. Yasama ve yürütme organlarına ayrılan bu bölümlerden sonra hükûmet sistemleri hakkındaki değerlendirmelerin yer alacağı son alt bölüm bulunacaktır.

3.2. Hükûmet Sistemlerinin Karşılaştırılması

Hükûmet sistemlerinin karşılaştırılması başlığı altında öncelikle yasama ve yürütme organlarına kısaca bakılacak ve ardından hükûmet sistemlerinde bir değişim olup olmadığı ortaya konulacaktır. Yasama ve yürütme organlarındaki düzenlemelerin nasıl

¹⁷⁵ Anayasa metinleri ve anayasada meydana gelen değişiklikler hakkında kaynak olarak şu eser kullanılmıştır; Gözler, Kemal, *Türk Anayasaları*, Bursa, Ekin Yayınevi, 1999 Erişim Linki: <http://www.anayasa.gen.tr/turk-anayasalari.htm>. (Erişim Tarihi: 01.10.2016) Ayrıca şu eserden de faydalanılmıştır: Yüzbaşıoğlu, Necmi, *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, İstanbul, Beta Basım Yayın, 7. baskı, Nisan 2011

bir değişim geçirdiğini kısaca da olsa ortaya koymadan hkmet sistemindeki dönüşümü tespit etmek mümkün değildir.

3.2.1. Yasama Organları

Yasama organları st başlığı altında meclislerin kuruluşu, işleyişleri, yetkileri, kanunların yapılması, meclis üyelerinin sorumsuzluk ve dokunulmazlık konularına kısaca bakılacaktır.

3.2.1.1. Meclislerin Kuruluşu

Meclislerin kuruluşlarını incelediğimizde, 1876 tarihli Knn-i Esasi ve 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile diğer anayasalarımız arasında pek çok benzerlik ve farklılıklar görmek mümkündür. 1876 tarihli Knn-i Esasi ve 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan pek çok kavram ve uygulamanın diğer anayasalarımıza kaynaklık ettiği görülebilir.

1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na baktığımızda ulusal meclis olan TBMM'nin, 1921 Anayasası'nda olduğu gibi tek meclisli olarak dizayn edildiğini görmekteyiz. Çift meclisli bir parlamentonun kabul edilmesi kimi milletvekilleri tarafından anayasanın yapımı sırasında ileri sürülmüştür. İl genel meclislerinin ikinci meclisi seçmesi ya da meslek temsili temelli bir diğer meclisin ihdas edilmesi gibi fikirlerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Ne var ki yaşanan tartışmalar neticesinde bu fikir kabul grmemiřtir¹⁷⁶.

Meclisin görev süresi de encümenin meclise sunduğu taslakta iki sene olarak belirtilmişse de mecliste cereyan eden tartışmalar neticesinde çeşitli görüşlerin açıklanmasının ardından görev süresinin dört sene olarak kabul edilmesi kararlařtırılmıřtır¹⁷⁷. Mesleki temsil ilkesi, 1921 Anayasası'nın yapımında da öne sürülmüş ancak kabul edilmemiştir. İki senelik görev süresinin 1921 Anayasası'nın 6. maddesi ile kabul ettiği süre ile aynı olduğu görülmektedir.

¹⁷⁶ zer, Yusuf Ziya, *Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri*, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1939, s.480-482

¹⁷⁷ Bayrak, Burcu, "1924 Anayasası Meclis Görüşmeleri", *Memleket Siyaset Yönetim Dergi*, S:26 Sene: 2016, s.199

1961 Anayasası, 1921 ve 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndan ayrılarak 1876 Anayasası'ndaki gibi çift meclisli parlamento sistemine dönmüştür. 1961 Anayasası'nın 63. maddesine göre TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan müteşekkildir. Millet Meclisi genel oyla seçilen dört yüz elli milletvekilinden oluşmaktadır (m.67). Cumhuriyet Senatosu da genel oyla seçilmektedir (m.71). Ancak Cumhuriyet Senatosu'nda genel oyla seçilen yüz elli kişinin yanında on beş kişi cumhurbaşkanı tarafından atanmakta ve ayrıca tabii üyelik statüsü altında üyeler de bulunmaktadır¹⁷⁸ (m.70). Cumhuriyet Senatosu'na kırk yaşını doldurmuş, yükseköğrenim görmüş, milletvekili seçilmeye engeli bulunmayan her Türk seçilebilir. Cumhurbaşkanının seçeceği üyelerde kırk yaşını bitirmek, çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış olmak şartları aranır. Anayasa iki meclise birden üyeliği yasaklamıştır (m.78/1). Bu kuralı 1876 Anayasası'nda da görebiliriz (m.50). Anayasalarımızda meclisin kaç üyeden oluşacağı ile ilgili doğrudan sayı verme usulünün ilk kez 1961 Anayasası'nda başladığını görebiliriz. 1876 Anayasası'nda her elli bin erkek için bir milletvekili seçilmektedir ve açık bir sayı verilmemiştir (m.65). Keza Meclis-i Ayan'ın sayısı da Meclis-i Mebusan'ın sayısına bağlıdır, onun sayısının üçte birini aşamaz; ancak net bir sayı yoktur (m.60). 1921 Anayasası'nda da bir sayı verilmemiştir (m.4). 1924 Anayasası konuyu özel kanuna havale etmiştir (m.9).

1982 Anayasası ise 1876 ve 1961 Anayasalarında tercih edilen çift meclisli parlamento usulünden vazgeçmiş ve 1921 ve 1924 Anayasaları'nda olduğu gibi tek meclis sistemine dönmüştür. TBMM, genel oyla seçilen 550 milletvekilinden oluşur¹⁷⁹ (m.75). 2017 yılında referandum sonucu kabul edilen¹⁸⁰ 6771 sayılı Kanun'un 2. maddesi ile Anayasanın 75. maddesi değiştirilerek bu sayı 600 olmuştur¹⁸¹.

¹⁷⁸ Tabii üyeler 1960 darbesini yapan MBK üyeleri ve görevini tamamlayan cumhurbaşkanlarıdır. Bu mevkiye ömür boyu gelmektedirler. Bu sebeple m.70/2 gereği dokunulmazlıktan da ömür boyu yararlanmaktadır. Bu anlamda askerlere tanınan bir ayrıcalık olarak değerlendirilmek gerekir. Daha geniş bilgi için Bkz: Yazıcı, Serap, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997, s.77-79 ve tümü

¹⁷⁹ 550 sayısından önce ise sayı 400 idi. 1987 yılındaki değişiklikle (17.05.1987 tarih ve 3361 sayılı Kanun) bu sayı 550 olmuştur.

¹⁸⁰ YSK'nın 27.04.17 tarih ve 663 sayılı Kararı (27.04.17 tarih ve 30050 sayılı Mükerrer RG)

¹⁸¹ 6771 sayılı Kanun ile 1982 Anayasası'nın değişen hükümleri hakkında Bkz: *Anayasa Değişikliği Teklifi'nin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Metni*, Türkiye Barolar Birliği, Erişim Linki: http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx (Erişim Tarihi: 08.05.2017) Bu çalışmada ilgili değişiklikler zikredilirken bu kaynaktan faydalanılmıştır.

3.2.1.2. Meclislerin İşleyişi

Meclislerin işleyiş usulleri incelendiğinde Kanun-i Esasi ve 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile devamlılığı bulunan unsurları görmek mümkündür. 1924 Anayasası'nda, meclisin çalışma süresi dört sene olmakla beraber yeni seçimler olanaklı görülmezse görev süresi bir sene daha uzatılabilmektedir. Eski meclis, yeni seçilen meclisin toplanmasına kadar görevine devam etmektedir (m.13/1,3-4). Bu düzenleme 1921 Anayasası'nın 6. maddesinde de karşımıza çıkar. Kanun-i Esasi'de de Meclis-i Umumi'nin görev süresini uzatmak temdit kavramı ile ifade edilmekte ve bu husus Kanun-ı Esasi'nin 44. maddesinde bulunmaktadır. 1924 Anayasasının 14. maddesine göre meclis her sene Teşrin-i sâni (Kasım ayı) başında davete ihtiyaç duymaksızın toplanır¹⁸². Bu hüküm gerek 1876 Anayasası'nın 43. maddesinde gerek 1921 Anayasası'nın 6. maddesinde yer almaktadır. Ancak 1876 Anayasası'na davet beklemeksizin toplanmak keyfiyeti 1909 değişiklikleri ile girmiştir. 1924 Anayasası meclise kendi meclis başkanını ve başkan vekillerini her sene için kendisi tayin etmek hakkını vermiştir (m.24). Halbuki bu durum 1876 Anayasası'nın ilk halinde kademeli olarak devlet başkanına tevdi edilmişti. Ne var ki, 1876 Anayasası'ndaki bu düzenleme de 1909 senesindeki değişikliklerde yürürlükten kaldırılmıştı.

1924 Anayasası'na göre meclis görüşmeleri açıktır. Müzakereler, iç tüzüğün hükümlerine uygun olarak cereyan eder. Ayrıca harfi harfine yayımlanır. Ne var ki iç tüzük hükümleri gereğince görüşmelerin gizli yapılmasına karar verilmesi de mümkündür. Bu gizli celselerin neşredilip edilmemesi keyfiyeti meclisin vereceği karara bağlıdır (m. 20-21). Bu konuyu, Kanun-i Esasi'nin ilk halinde Meclis-i Mebusan için 78. ve Meclis-i Ayan için 1909 senesindeki tadillerle gelen 121. maddede görebiliriz. 78. maddeye göre Heyet-i Vükela ya da Meclis-i Mebusan'dan on beş üye, 121. maddeye göre Heyet-i Vükela veya Meclis-i Ayan'dan beş üye önemli bir konu sebebiyle gizli görüşme talep edebilir.

¹⁸² Arsel, 1924 Anayasasının yapımı sırasında anayasanın kaynakları dikkate alındığında örf ve adetin pek bir yer tutmadığını, örf denemese de adetin anayasanın yapımında pay sahibi olduğunu söyleyerek örnek olarak meclisin açılma tarihini veriyor. Yazar, anayasada Kasım ayında meclisin açılması hususu zikredilmekle beraber belirli bir tarih verilmediğini; ancak buna karşın adet olduğu üzere bu tarihin Kasım ayının ilk günü olarak kabul edildiğini ifade ediyor. Bkz: Arsel, İlhan, *Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları*, Ankara, 1962, s.88 Halbuki, maddede "... her teşrin-i sani ibtidasında..." ifadesi geçmektedir. Buradaki ibtida kelimesi ayın başını işaret etmektedir.

1961 Anayasası'na göre TBMM her yıl Kasım ayında çağrı beklemeksizin toplanmaktadır (m.83/1). 1876 Anayasası'nda 43. maddede 1924 Anayasası'nda 14. maddede aynı husus görülebilir. Millet Meclisi'nin görev süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Önceki meclisin görev süresi yeni seçilen meclis göreve başlayana kadar devam etmektedir (m.69/1,3). Cumhuriyet Senatosu'nun çalışma süresi altı aydır. Ancak Senato'nun üçte biri (tabii üye olmayan üyeler için) her iki senede bir genel oyla yenilenir (m.73)¹⁸³. 1876 Anayasası'na göre, Meclis-i Mebusan'ın çalışma dönemi de dört yıldır (m.69). Meclis-i Ayan üyeleri ise ömür boyu bu göreve atanıyordu (m.62). 1921 Anayasası'nda bu süre iki sene (m.5) ve 1924 Anayasası'nda dört senedir (m.13/1). Türk anayasacılığında meclisin görev süresi açısından genel seyrin dört sene olduğu anlaşılabilir. 1961 Anayasası'na göre Meclisler en çok beş ay tatil yapabilir ve beraber tatile girerler (m.83/2). Ara verme veya toplantı halinde meclisleri toplantıya çağırmak mümkündür. Doğrudan veya milletvekillerinin beşte birinin istemi üzerine meclis başkanları bunu yapabileceği gibi doğrudan veya Bakanlar Kurulu'nun istemi üzerine cumhurbaşkanı da bu yetkiyi kullanabilir. Bir meclis toplantıya çağrıldığında diğeri kendiliğinden toplanacaktır (m.83/3-4). 1924 Anayasası'nda bu çağrıya beşte bir üyenin talebi üzerine veya kendi inisiyatifiyle Meclis Başkanı ve Cumhurbaşkanı yetkili kılınmıştı (m.19). Meclis-i Umumi'nin vaktinden evvel toplantıya çağırılması yetkisi 1876 Anayasası'nda 1909 değişiklikleri ile padişaha verilmişti (m.7).

1961 Anayasası'na göre meclislerin görüşmeleri alenidir. Ancak içtüzüğe göre bazı durumlarda meclisler gizli görüşme yapmaya da karar verebilirler. Aleni görüşmelerin herhangi bir vasıta ile yayımı yapılabilir. Aleni görüşmeler ayrıca neşredilir. Ancak gizli görüşmelerin neşri TBMM'nin onayına bağlıdır (m.87)¹⁸⁴. Bu hususu 1876

¹⁸³ 73. madde 1970 senesinde değiştirilmiştir (1254 sayılı Kanun). Maddeye 3 ve 4. fıkralar olmak üzere iki yeni fıkra eklenmiştir. Buna göre, Cumhuriyet Senatosu'nun yenileme seçimleri, Millet Meclisi'nin genel seçimlerine rastlarsa seçimler birlikte yapılır. Aynı yıla rastlamayan yenileme seçimleri ise genel seçimlerden iki ay sonra ve kanunun genel seçimler için tayin ettiği ayda yapılır (m.73/3-4). Ayrıca; seçimlerin geriye bırakılması kararı (m.74) veya seçimlerin yenilenmesi kararı (m.69 veya m.108) alınırsa yenileme seçimleri de Millet Meclisi genel seçimleriyle beraber yapılmak üzere geri bırakılır. Bundan sonrasında ise yukarıda işaret edilen usul devam ettirilir. Bk: Eroğul, Cem, *Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosunun Yeri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1977, s.16-17

¹⁸⁴ Anayasa maddeleri incelendiğinde Başkanlık Divanı'nın kuruluş biçimi, meclislerin toplanması ve tatili, meclis içi kolluk işleri gibi, içtüzük hükmü niteliğinde pek çok düzenlemenin bulunduğu görülmektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Aybay, Rona, *"Yasama Meclislerinin İchtüzükleri"*, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976), Ankara, 1976, s.285-286 ve tümü.

Anayasası'nın Meclis-i Mebusan için 78. maddesinde ve Meclis-i Ayan için 102. maddesinde görebiliriz. Buna göre görüşmeler alenidir; ancak bazı şartlar altında gizli görüşme yapılabilir. 1924 Anayasası'nda da 20. madde bu konuyu düzenler. 20. madde 1961 Anayasası'nın 87. maddesiyle hemen hemen aynıdır ancak 87/3'te açık görüşmelerin herhangi bir vasıta ile yayımının önlenemeyeceği ayrıca belirtilmiştir.

1982 Anayasası'nda ise meclis, her yılın Ekim ayının ilk gününde davet beklemezsizin toplanır (m.93)¹⁸⁵. TBMM'nin çalışma dönemi olarak Anayasanın ilk metninde beş sene kabul edilmiştir; daha sonra bu anayasa değişikliği ile dört yıl olmuştur (m.77)¹⁸⁶. 2017 yılında kabul edilen anayasa değişikliği sonrasında tekrar beş senenin kabul edildiği görülmektedir (6771 sayılı Kanun m.4).

TBMM, kendi çalışmalarını yine kendi tanzim edeceği içtüzüğüne göre yürütür (m.95/1). Bir yasama döneminde en fazla üç ay tatil yapılabilir. Bakanlar Kurulu'nun istemine istinaden ya da kendi inisiyatifiyle cumhurbaşkanı ve meclis üyelerinin beşte birinin talebi üzerine veya kendi inisiyatifiyle Meclis Başkanı tatil veya ara verme döneminde meclisi toplantıya çağırabilir (m.93/1-2). Bu kural, 1961 Anayasası'nın 83. maddesindeki düzenlemeyle aynıdır. TBMM'nin görüşmeleri açıktır ve bu görüşmeler yayımlanır. Ancak içtüzüğün imkan verdiği durumlarda kapalı görüşme yapmak mümkündür ve kapalı görüşmelerin yayımı meclisin iznine bağlıdır. Açık görüşmelerin herhangi bir alet ile kaydı serbesttir; meğer ki o görüşmenin Başkanlık Divanı'nın teklifi üzerine aksi bir karar alınmış olsun (m.97). Düzenleme, 1961 Anayasası'nın 87. maddesiyle aynıdır. Tek fark, 97. maddede açık oturumların her türlü vasıta ile yayımına getirilen istisnadır.

3.2.1.3. Meclislerin Yetkileri

1924, 1961 ve 1982 Anayasaları'nda meclislerin yetkilerine dair münhasır hükümlerin incelenmesi Osmanlı döneminden bu yana devam edegelmiş sürekliliği bize göstermektedir.

¹⁸⁵ Davet beklemezsizin toplanma kuralı önceki anayasalarda da yer almaktaydı. Madde 1995 yılında değiştirilmiştir (23.07.1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun). Bundan önce Eylül ayının ilk günü denmekteydi.

¹⁸⁶ 4 sene 2007 yılındaki değişiklik (31.05.2007 tarih ve 5678 sayılı Kanun) ile kabul edilmişti.

1924 Anayasası'na göre, TBMM milletin temsilcisi olarak gerek yasama ve gerek yürütmeyi elinde tutmaktadır (m.5). Anayasa yasamaya ayırdığı bölümde 26. maddede ayrıca ayrıntılı olarak TBMM'nin hangi hususları bizzat kendisinin yerine getireceğini saymıştır. Maddeye göre TBMM şu vazifeleri doğrudan kendisi yerine getirir: ahkâm-ı şeriyenin tenfizi¹⁸⁷ (şer'i hükümlerin yürütülmesi), kanun koymak, kanunların değiştirilmesi, yürürlükten kaldırılması ve yorumlanması, yabancı devletlerle mukavele, muahede ve sulh (sözleşme, andlaşma ve barış akdi) akdedilmesi, savaş ilan edilmesi, para basılması, genel ve özel af ilan edilmesi, cezaların hafifletilmesi veya affedilmesi, mahkemelerin verdiği kesinleşmiş idam hükümlerinin infazı, tahkikatın veya cezanın ertelenmesi, inhisar (hasretme) ve mali sözleri içeren sözleşme ve imtiyazların kabulü veya feshi, bütçe kanunu (muvazene-i umumiye-i maliye) ve devletin kesin hesap kanunlarının görüşülmesi ve onaylanması. 1924 Anayasası'ndaki bu uzun 26. maddenin 1876 Anayasası'nda yer alan 7. madde ile büyük benzerlikler taşıdığına dikkat etmek gerekir. Büyük oranda bu maddeler birbirine benzemektedir ve bu anlamda bir süreklilik hissi oluşturmaktadır.

1961 Anayasası'na göre, TBMM'nin yetkileri 64-66. maddeler arasında üç madde altında toplanmıştır. Buna göre TBMM, kanun koyma, değiştirme ve kaldırma, para basılmasına karar verme, genel ve özel af ilanı, mahkemelerce verilip kesinleşmiş idam kararlarının infazına karar verme, kati hesap ve bütçe kanun tasarılarını görüşme ve kabul etme hususlarında yetkilidir (m.64). Bu madde 1924 Anayasası'nın 26. maddesine büyük oranda benzemektedir. Milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş ilanı, milletlerarası nezaket kuralları ve taraf olunan andlaşmalar hariç yurt dışına askeri kuvvet gönderilmesi ve yurt içine yabancı askeri kuvvet kabul edilmesi de iki meclisin ortak toplantısında karar verebileceği hususlardır (m.66).

1982 Anayasası'na göre ise TBMM'nin görev ve yetkileri; kanun yapmak, kanunları kaldırmak veya değiştirmek, bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek, Bakanlar Kurulu'na belirli konularda kanun hükmünde kararname

¹⁸⁷ Bu ifade 1928 senesindeki değişikliklerle (1222 sayılı Kanun; 14.04.1928 tarihli RG) diğer dini ifadelerle beraber anayasadan çıkarılmıştır. Bkz: Özbudun, Ergun, *1924 Anayasası*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.8-11

çıkarma yetkisi vermek, milletlerarası andlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, Bakanlar Kurulu'nu ve bakanları denetlemek, savaş ilanına ve para basılmasına karar vermek, özel bir nisapla (beşte üç çoğunluk) özel veya genel af ilan etmek ve anayasada belirtilen diğer görev ve yetkileri yerine getirmek şeklinde sayılmıştır(m.87)¹⁸⁸. Savaş ilanı ve silahlı güç kullanımına izin verme yetkisi detaylarıyla 92. maddede düzenlenmiştir. Savaş ilan etme yetkisi mecliste bulunmakla beraber bu yetki milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerle kayıtlanmıştır. Yurt dışına silahlı güç gönderilmesi veya yabancı güçlerin ülkeye kabulüne meclis yetkili olmakla beraber bunun istisnaları, 1961 Anayasası'nda olduğu gibi, milletlerarası andlaşmalar ve nezaket kuralları olarak belirtilmiştir.

3.2.1.4. Kanunların Yapılması

Kanunların yapılması başlığı altında, kanun yapım usullerine, anayasa değişikliği kanunlarına, bütçe kanunlarına, KHK yetki kanunlarına ve uluslararası andlaşmaların kabulü kanunlarına bakılacaktır. Bu alt başlıklardan bazılarını Osmanlı anayasalarında da bulmak mümkündür. Ancak bazıları ise ilk defa hukuk sistemimize eklenmiştir.

3.2.1.4.1. Kanunların Yapım Usulleri

1924 Anayasası'na göre yasa önerme hakkı meclis azalarına ve İcra Vekilleri Heyeti'ne tevdi edilmiştir (m.15). Yeni bir yasa yapımı veya mevcut yasalardan birinin değiştirilmesi söz konusu olduğunda meclis üyeleri gibi İcra Vekilleri Heyeti de teklifte bulunabilir. Bu kuralın da 1876 Anayasası'nda 53. maddede yer bulduğunu görmekteyiz. 1876 Anayasası'nın ilk halinde kanun teklif etme yetkisi, parlamento için sınırlandırılmışken bu sınır 1909 değişiklikleri ile kaldırılmıştı.

1961 Anayasası'nın 91. maddesine göre kanun teklif etme yetkisi hem Bakanlar Kurulu'na hem de milletvekillerine verilmiştir¹⁸⁹. Teklif yahut tasarı evvela Millet

¹⁸⁸ Bu madde 2001 ve 2004 yılında iki kez değişikliğe uğramıştır (3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Kanun; 07.05.2004 tarih ve 5170 sayılı Kanun). İlk değişiklik genel ve özel af ilanı yetkisi ile ilgilidir. İkinci değişiklikle ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar verme yetkisi kaldırılmıştır.

¹⁸⁹ 91. madde salt kanun teklif etmekten basediyorsa da 92. madde kanun tasarı ve tekliflerinin önce Millet Meclisi'nde görüşüleceğini beyan etmektedir. 91/2 üyelerin kendi tekliflerini ilgili meclisin komisyonunda savunabileceğini söylediğinden tasarı ifadesinin Bakanlar Kurulu'nun yaptığı kanun teklifi olduğunu anlamak gerekir.

Meclisi'nde görüşülmektedir. Buradan Cumhuriyet Senatosu'na gönderilir. İki meclisin uzlaşması durumunda, yani Millet Meclisi'nin kabul ettiği metni Cumhuriyet Senatosu'nun da kabul etmesi ya da Millet Meclisi'nin reddettiği metni Cumhuriyet Senatosu'nun da reddetmesi halinde tasarının kanunlaşması yahut düşmesi söz konusudur. Ancak çatışma durumunda izlenecek prosedür 92. maddede uzunca açıklanmıştır.

Millet Meclisi'nde kabul edilen bir metin Cumhuriyet Senatosu'nda değiştirilir ya da reddedilirse Senato'nun metni Millet Meclisi'ne döner. Burada benimsenirse yasaladır; benimsenmezse iki meclisten eşit sayıda üyeden müteşekkil bir karma komisyon vücuda getirilir. Bu komisyon bir metin hazırlar ve Millet Meclisi'ne sunar. Şu halde Millet Meclisi, ya kendi metnini ya Senato metnini ya da komisyon metnini olduğu gibi kabule mecburdur. Madde, Senato'nun üye tam sayısının salt çoğunluğu ile kabul edilen maddelerde Millet Meclisi'nin kendi metnini kabulü için aynı çoğunluğu aramıştır (m.92/5).

Millet Meclisi'nde reddedilen bir tasarı veya teklif Cumhuriyet Senatosu'nca değiştirilerek ya da doğrudan kabul edilirse konu Millet Meclisi'nde tekrar görüşülür. Burada kabul edilirse yasaladır, reddedilirse tasarı veya teklif düşer ve eğer o da değişiklik yaparsa yukarıdaki usül izlenir (m.92/7). Senato'da Millet Meclisi'nden gelen metnin tümünden reddi olasılığında ise hangi nisapla reddedildiğine bakmak gerekecektir. Eğer üçte iki çoğunluk ile reddedilirse Millet Meclisi de üçte iki çoğunluk ile kabule mecburdur. Senato üye tam sayısının salt çoğunluğu ile tümünden reddederse, Millet Meclisi aynı nisapla kabul etmelidir (m.92/8-9).¹⁹⁰

Cumhuriyet Senatosu'nda metnin görüşme süresi tahdit edilmiştir. Buna göre süre, ivedilik olan durumlarda on beş gün, ivedilik olmayan hallerde bir aydan az olamaz ve

¹⁹⁰ Karmaşık görünen bu usül içerisinde bir de anayasanın yasama meclislerinin seçimi, idare meclislerinin seçimi, siyasi partilerle ilgili tasarı ve tekliflerin kabul ve reddi hakkında bir istisna getirdiğini görmekteyiz. Bu konularda da yukarıdaki usül cari olmakla beraber karma komisyonu gerektiren bir olasılık zuhur ederse karma komisyonun raporu iki meclisin ortak toplantısında karara bağlanır. Burda Millet Meclisi'nin ilk metninin kabulü için 8 ve 9. fıkralardaki haller saklı olmak kaydıyla üye tam sayısının salt çoğunluğu gerekir.

üç ayı da geçemez. Anayasanın koyduğu üst sınır şayet aşılsa Senato'nun Millet Meclisi'nin metnini aynen kabul ettiği anlaşılır (m.92/10). 1876 Anayasası 55. maddesi ile kanun yapımında tasarı veya tekliflerin öncelikle Meclis-i Mebusan'da görüşüleceğini zikretmekle beraber 1961 Anayasası'ndaki gibi ayrıntılı hükümler getirmiş değildi.

1982 Anayasası'na göre, kanunların teklif edilmesine Bakanlar Kurulu ve milletvekilleri yetkilidir. Bakanlar Kurulu'nun getirdiği kanun önerilerine tasarı, milletvekillerinin getirdiklerine ise teklif dendiği anayasadaki ifadedden anlaşılmaktadır (m.88). Bunların nasıl görüşüleceğine ait esas ve usul ise içtüzüğe havale edilmiştir.

3.2.1.4.2. Anayasa Değişikliği Kanunları

1924 Anayasası'nın 102. maddesine göre anayasa değişikliği kanunları üye tam sayısının en az üçte biri tarafından önerilir ve üye tam sayısının en az üçte ikisi ile kabul edilebilir. Devlet şeklinin cumhuriyet olduğunu belirten birinci maddede değişiklik yapılamaz, değişiklik teklif dahi edilemez.

1961 Anayasası'na göre ise anayasa değişikliğinde her iki meclisin 2/3 çoğunlukla onayı aranmaktadır. Ne var ki anayasa değişikliği önerisi için TBMM'nin üye tam sayısının en az üçte biri alt sınır olarak kabul edilmiştir ve Cumhuriyet Senatosu'nun üye sayısı zaten bu sınırın altında kalmaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyet Senatosu'nun kendi başına bir anayasa değişikliği önermesi mümkün değildir¹⁹¹. 1876 Anayasası'nın 116. maddesi de anayasa değişikliklerinde her iki meclisin üçte iki çoğunluk ile onayını aramaktaydı. 1961 Anayasası'nın 9. maddesine göre devlet şeklinin cumhuriyet olduğunu belirten anayasa hükmü değiştirilemez, değiştirilmesi teklif dahi edilemez. Bu madde, 1924 Anayasası'ndaki düzenleme ile aynıdır.

1982 Anayasası'na göre anayasa değişiklikleri hakkında 175. maddede özel bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre anayasa değişiklikleri ancak, TBMM üye tam

¹⁹¹ Özgüşi, Tunca, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012, s.110-111

sayısının üçte biri tarafından yazılı olarak talep edilebilmektedir. Meclis üye tam sayısının beşte üçünün gizli oyuyla değişiklik kabul edilebilir. Görüşmeler iki kez yapılır. 175. maddedeki kayıtlar haricinde anayasa değişikliği içeren kanunların görüşülmesi ve kabulü diğer kanunlarla aynı usule tabidir.

Anayasa'nın 4. maddesine göre anayasanın birinci maddesinde yer alan devletin şeklinin cumhuriyet olduğunu belirten hüküm ile ikinci maddesindeki devletin nitelikleri ve üçüncü maddesi değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez. 1982 Anayasası, 1924 ve 1961 Anayasalarının aksine değiştirilemez hükümleri arttırmıştır.

3.2.1.4.3. Bütçe Kanunları

1924 Anayasası, 26. maddesinde meclisin bizzat yerine getireceği yetkileri arasında bütçe ve kesin hesap kanunlarını incelemek ve onamak yetkisini belirtmektedir.

1961 Anayasası'nın 94. maddesinde bütçe yapımı hususu düzenlenmektedir. Bütçe yapımı aşamasında son söz Millet Meclisi'ne bırakılmaktadır. Tasarı yasalaşmadan önce, karma komisyona sonra Cumhuriyet Senatosu'na, ardından tekrar karma komisyona ve en son Millet Meclisi'ne gelmektedir¹⁹². 1876 tarihli Kanun-i Esasi'de de bütçe kanunlarının yapımı normal kanun yapımına göre hususiyet arz ediyordu ve bu konuda Meclis-i Mebusan'ın yetkisi arttırılmıştı.

1982 Anayasası'na göre, Anayasanın 87. maddesine baktığımızda bütçe ve kesin hesap tasarılarını görüşmek ve kabul etmek TBMM'nin görev ve yetkileri arasında zikredilmektedir.

3.2.1.4.4. KHK Yetki Kanunları

Kanun hükmünde kararname rejimi, hukuk sistemimize 1961 Anayasası döneminde girmiştir. 1876 Anayasası'nda muvakkat kanun kavramı bulunmaktaysa da bu, bir yetki

¹⁹² Eroğul Cem, "Meclislerin İşbirliği Yaparak Yerine Getirdikleri Görevlerde ve Kullandıkları Yetkilerde Cumhuriyet Senatosu'nun Payı", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976), Ankara, 1976, s.191-194

kanununa ihtiyaç göstermez. İlgili konu birinci bölümde ele alınmıştı. 1921 ve 1924 Anayasalarında da bu kavramı görmek mümkün değildir. O halde 1961 Anayasası dönemine kısaca bakmak gerekir. *1961 Anayasası'nın* TBMM'nin görev ve yetkilerini düzenleyen 64. maddesi 1971 yılında yapılan kapsamlı değişiklikle (22.09.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanun) tadil edilmiştir. Bu değişiklikle hukukumuzda kanun hükmünde kararname rejiminin girdiğini görmekteyiz. KHK çıkarılabilmesi için meclis öncelikle bir yetki kanunu yapar. Bu kanunda amaç, ilkeler, kapsam, ilgili kararnamelerle yürürlükten kaldırılacak kanunlar, süre hususları düzenlenir. Yetki kanunları ve KHK'ların yapımı, kanunlar için gerek anayasada gerek içtüzükte öngörülen kurallara bağlanmıştır. Ne var ki genel kurul ve komisyonlarda ivedilikle ve önce görüşülerek karara bağlanması istenmiştir.

1982 Anayasası'nın ilk metnine göre, Meclis bir yetki kanunu çıkararak Bakanlar Kurulu'na kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verir. Meclis, çıkaracağı yetki kanununda amaç, kapsam, ilke, süre, bu süre içinde birden çok kanun hükmünde kararname çıkarılıp çıkarılmayacağı hususlarını düzenler. Verilen bu yetki, yasama döneminin son bulması, Bakanlar Kurulu'nun görevden çekilmesi veya düşürülmesi gibi keyfiyetlerle kesintiye uğramaz (m.91/2-3). Yetki kanunları, TBMM Genel Kurulu ve komisyonlarda ivedilikle ve öncelikle görüşülmek zorundadır (m. 91/8). 2017 yılında referandum sonucu kabul edilen 6771 sayılı Kanun'un 16. maddesinin E fıkrası ile 91. madde yürürlükten kaldırılmış, KHK'lar hukuk sistemimizden çıkarılmıştır.

3.2.1.4.5. Uluslararası Andlaşmaların Onay Kanunları

1924 Anayasası'nın 26. maddesine göre, devletlerle mukavele, muahede ve sulh akdi yapmak yetkisi meclisin bizzat yerine getireceği yetkiler arasında zikredilmektedir.

1961 Anayasası'na göre, uluslararası andlaşmaların kabulü rejimi anayasanın 65. maddesinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. 1961 Anayasası'na göre bir milletlerarası andlaşmanın onaylanması TBMM'nin uygun bulma kanunu çıkarmasına bağlıdır. Maddenin dördüncü fıkrası açıkça kanunlarda değişiklik yapan andlaşmalarda birinci

fıkranın uygulanacağını göstermektedir.¹⁹³ 1876 Anayasası'nda "muahedat akdetme" yetkisi yer almaktadır. Bu düzenlemeyi birinci bölümde uzunca tartışmıştık. Ancak anayasada bu yetki hakkında ayrıntılı düzenlemeler bulunmuyordu. Keza, 1924 Anayasası'nda da 26. maddede bu yetkinin meclise ait olduğu zikredilse de muahedelerin kabulü hakkında ayrıntılı hükümler yoktur.

1982 Anayasası'nın 90. maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ya da milletlerarası kuruluşlarla yapılacak andlaşmaların onaylanması için meclis onay kanunu çıkarmalıdır¹⁹⁴. Ancak anayasa bazı andlaşmaları bu ana kuraldan ayırık tutmuştur. Prosedüre uygun olarak yapılan bir milletlerarası andlaşma, kanun hükmündedir. 90/5, uluslararası andlaşma ile adi bir kanunun farklı hükümler içermesi halinde nasıl davranılması gerektiğini de yazmıştır. Eğer temel haklarla ilgili bir konuda milletlerarası andlaşma ile kanun farklı hükümler ihtiva ediyor ise milletlerarası andlaşmayı üstün tutmak gerekmektedir. Milletlerarası andlaşmalar için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmak da mümkün değildir (m.90/5)¹⁹⁵. Anayasa, kanunlarda herhangi bir değişiklik yapan uluslararası andlaşmaların birinci fıkra hükümlerine tabi olacağını zikrederek meclisin onayının alınmasının gerekeceğini belirtmektedir.

3.2.1.5. Sorumsuzluk ve Dokunulmazlık

Sorumsuzluk ve dokunulmazlık kavramları, Osmanlı anayasalarında da bulunan ve devamlılığını görebildiğimiz kavramlardır. Bu kavramların 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında nasıl düzenlendiğine kısaca bakabiliriz.

¹⁹³ İktisadi, ticari ve teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı aşmayan andlaşmalar, şayet maliyeye bir yük getirmiyor, kişi hallerine ve Türklerin yurt dışındaki mülkiyetlerine hanel vermeyorsa salt yayınlanarak yürürlüğe konabilmektedir. Ancak iki ay içinde TBMM'nin bilgisine sunulmak gerekir (65/2). Uluslararası bir andlaşmaya dayanılarak yapılan uygulama andlaşmaları ve kanunun verdiği yetkiye dayanan idari, teknik, ticari, iktisadi andlaşmalar uygun bulma kanununa ihtiyaç göstermez. Ancak iktisadi ticari ve özel kişilerin haklarına müteallik olanlar yayınlanmadan yürürlüğe giremez (m.65/3).

¹⁹⁴ Devletin maliyesine yük getirmeyen, Türklerin yabancı ülkelerdeki mülkiyet haklarına müdahale etmeyen, süresi bir yılı aşmayan, teknik, ticari ve ekonomik ilişkileri düzenleyen andlaşmaların yürürlüğe konulabilmesi için yayımlanması yeterlidir. Ne var ki yayımlanmadan sonra iki ay içinde meclisin bilgisine arz edilmelidir (m.90/2). Ayrıca 3. fıkrada belirtildiği üzere bir andlaşmanın uygulanmasını ilgilendiren uygulama andlaşmaları, ekonomik, ticari, teknik ve idari konularda kanunun verdiği yetkiye binaen yapılan andlaşmalar da yayımlanarak yürürlüğe konurlar. Ancak bu fıkrada sayılan andlaşmalar için, ekonomik, ticari veya özel kişilerin haklarına taalluk edenlerde meclisin onayının alınması şarttır.

¹⁹⁵ İlgili cümle metne 2004 yılındaki değişiklikle (07.05.2004 tarih ve 5170 sayılı Kanun) eklenmiştir.

1924 Anayasasında milletvekilleri için dokunulmazlık ve sorumsuzluk hususlarına rastlamaktayız. 17. maddede bu iki durum da düzenlenmiştir. Bir mebusun meclis içinde öne süreceği görüş, beyanlar ve oylar ile bunları meclis dışında tekrarlamasından dolayı sorumlu tutulması söz konusu değildir. Bu sorumsuzluğun güvence olarak milletvekillerine sağlandığı anlamına gelmektedir. Kanun-i Esasi'de 47. maddede sorumsuzluk yer alır ve iki meclise de tanınmıştır. Maddede beyanatlar yer almazken içtüzük hükümleriyle de sorumsuzluk sınırlandırılmıştır. 17. maddeye istinaden milletvekilliği döneminde veya seçiminden evvel işlediği iddia olunan bir suç sebebiyle bir milletvekilinin şüpheli olarak sorguya çekilmesi (maznunen isticvabı) tutuklanması veya yargılanması, meclisin izni olmaksızın mümkün değildir. Yalnız "cinai cürm-ü meşhut" bundan ayrı tutulmuş bulunmaktadır. Cinai kelimesinden kasıt ağır hapis cezasını gerektiren suçlardır ve bu suçları işlerken veya işlemesine müteakip yakalanmak kastedilmektedir¹⁹⁶. Bu durumda yine de ilgili makamın meclisi derhal bilgilendirilmesi icap eder. Bir milletvekili hakkında ceza sadır olursa bu milletvekilliğinin bitimine ertelenir ve bu sürede zamanaşımı işlemez. Dokunulmazlık konusu Kanun-i Esasi'de 79. maddede sadece Meclis-i Mebusan üyeleri için düzenlenmiştir. 79. maddede sadece tevkif ve muhakeme yasaklanmıştır. İstisnalar arasında cünha kavramı da geçer¹⁹⁷. Seçiminden önce işlediği iddia edilen suç kavramı maddede yer almaz; ithama yeterli sebep bulunduğu kani olursa Meclis-i Mebusan dokunulmazlığı kaldırabilir. Bu düzenleme ile karşılaştırıldığında 1924 Anayasası'nın düzenlemesinin çok daha kapsayıcı ve detaylı olduğu görülmektedir.

1961 Anayasası'nın 79. maddesinde yasama dokunulmazlığı yan başlığında yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı düzenlenmiştir. Buna göre milletvekilleri meclis çalışmalarında ileri sürdükleri oy, söz ve düşünceler ile bunları Meclis dışında tekrarlamaktan ötürü sorumlu değildirler. İkinci fıkraya göre ise seçiminden önce veya sonra bir suç işlediği ithamıyla bir milletvekilinin tutulamayacağı, sorguya çekilemeyeceği, tutuklanamayacağı ve muhakeme edilemeyeceği, ağır cezayı

¹⁹⁶ Başgil, A. Fuad, "Teşrii Masuniyet Meselesi (Teşkilatı Esasiye Kanunu'muzun 17. Maddesi Üzerine Etüd)", İÜHFİM C:7 S:1, 1941, s.20

¹⁹⁷ Başgil, Teşrii Masuniyet Meselesi (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'muzun 17. Maddesi Üzerine Etüd), s.20-21. Milletvekillerin sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı hususundaki tartışmalar için makalenin tümüne bakılabilir.

gerektiren suç üstü halinin bunun istisnası olduğu, ilgili durumda makamın hemen milletvekilinin bağlı olduğu meclise haber vermesi gerektiği yer almaktadır. Bu madde 1924 Anayasası ile hemen hemen aynıdır. Dokunulmazlık ve sorumsuzluk kavramları Osmanlı anayasalarında da rastladığımız ve devamlılığını görebildiğimiz kavramlardır. Sonraki anayasalarımızda içerikleri ve güvenceleri daha kapsayıcı olarak yer alır. 1961 Anayasası milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılması, üyeliğin düşürülmesine karar verilmesi hallerinde milletvekilinin veya herhangi bir milletvekilinin Anayasa Mahkemesi'ne içtüzük ve Anayasaya aykırılık savıyla başvurması imkanını getirmiştir (m.81). Daha önceki anayasalarımızda Anayasa Mahkemesi bulunmadığından bu konuya rastlamak mümkün değildir.

1982 Anayasası, yasama dokunulmazlığı ve sorumsuzluğunu 83. maddesinde düzenlemiştir. Yasama dokunulmazlığının kaldırılması veya vekilliğin düşmesi kararına karşı Anayasaya Mahkemesi'ne başvuru yolu 1961 Anayasası'nda olduğu gibi 1982 Anayasası'nda da yer almaktadır. 83. madde 1961 Anayasası'nın 79. maddesiyle büyük oranda benzerlik taşır. Ancak 83/1'de meclis çalışmaları sırasındaki oy, söz ve ileri sürülen düşüncelerin meclis dışında tekrarlanması keyfiyeti, Başkanlık Divanı'nın teklifi üzerine meclisçe karar alınmamasına bağlanmıştır. Keza, 83/2'de dokunulmazlık güvencesinin istisnası olarak seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak şartıyla m.14'teki durumlar eklenmiştir.

3.2.2. Yürütme Organları

Burada yürütme organı Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuş ve bu alt başlıklar halinde inceleme yapılmıştır. 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında yürütme yetkisini elinde bulunduran organ ve cumhurbaşkanlığı ve Bakanlar Kurulunun düzenlenişi yönünden farklılıklar vardır. 1924 Anayasası'nda yürütme yetkisi meclistedir. Ancak bu anayasada da reisicumhur ve İcra Vekilleri Heyeti düzenlenmiştir. Bu başlık altında belirtilen alt ayrımlar bağlamında yapılan düzenlemelerin Osmanlı anayasaları ile kıyaslanmasına değinilmiştir. 2017 yılının Nisan ayında referandum sonucu kabul edilen 6771 sayılı Kanun ile anayasada çok önemli değişiklikler meydana getirilmiştir. Bu değişiklikler sonucu yürütme yetkisini cumhurbaşkanının kullanacağı kabul edilmiştir (6771 sayılı Kanun m.8). Bakanlar

Kurulu hukuk sistemimizden kaldırılmıştır. 6771 sayılı Kanun ile değişik Anayasanın 106. maddesi cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlardan söz etmektedir. Yürütme yetkisi cumhurbaşkanına aittir ve bunlar cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Gerek tezin kapsamı gerek konunun yeniliği sebebiyle bu anayasa değişiklikleri ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Ancak yeri geldikçe değişikliklerin genel seyrine değinilmekle yetinilmiştir.

3.2.2.1. Cumhurbaşkanı

Cumhurbaşkanı ile ilgili incelemeler cumhurbaşkanının seçimi, yetkileri, sorumsuzluğu ve tarafsızlığı ve cumhurbaşkanına vekalet gibi konularda yoğunlaşmaktadır.

3.2.2.1.1. Cumhurbaşkanının Seçimi

1924 Anayasası'na göre, Reisicumhur meclis tarafından ve meclisin içinden seçilir. Reisicumhur bir seçim dönemi için seçilmektedir ve tekrar seçim yasağı konmamıştır¹⁹⁸. Meclisin görev süresi duruma göre uzayıp kısalabildiğine göre Reisicumhurun görev süresini kesin olarak önceden belirtmek mümkün görünmemektedir¹⁹⁹. Reisicumhurun görevi, yeni Reisicumhur seçilene kadar devam etmektedir (m. 31). Reisicumhur görevinden ayrıldığı zaman şayet meclis toplantı halinde ise yeni reisicumhuru derhal seçmelidir. Şayet toplantı halinde değil ise meclis başkanı tarafından derhal toplantıya çağırılması icap eder. Ancak, meclisin görev süresi nihayete ermiş veya seçimlerin yenilenmesine karar verilmiş olursa yeni reisicumhurun seçimi görevini yeni gelecek olan meclisin üstlenmesi gerekmektedir (m. 34). Reisicumhurun seçilmesi için anayasada özel bir çoğunluk belirtilmemiştir. Bu sebeple basit çoğunluğun yeterli olacağı sonucuna varılabilir²⁰⁰. Reisicumhur seçildikten sonra meclis huzurunda yemin eder²⁰¹(m.38). 1923 değişiklikleri

¹⁹⁸ Tasarıda görev süresi 7 yıl olarak teklif edilmişti. Mecliste yaşanan tartışmalar sırasında 4,9 ve 10 senelerin önerildiğini görmekteyiz. Neticede bu öneriler kabul edilmemiştir. Bkz: Bayrak, *a.g.m*, s.201

¹⁹⁹ Aldıkaçtı, Orhan, *Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı*, İstanbul, Kor Müessesesi, 1960, s.215; Özer, *a.g.e* s.478-480

²⁰⁰ İttüzüğe göre de mutlak çoğunluk yeterli sayılmıştır. Bkz: Aldıkaçtı, *Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı*, s.216

²⁰¹ Yemin metninden dini ifadeler yukarıda bahsettiğimiz 1928 senesindeki değişiklikle kaldırılmıştır. Bkz: Özbudun, *1924 Anayasası*, s.8-11

sonrasında 1921 Anayasası'nın 10. maddesine göre de Reisicumhur, meclisin içinden ve bir dönem için seçiliyordu. Yeni reisicumhur göreve başlayana kadar eski Reisicumhurun görevi devam ediyordu ve tekrar seçilmek mümkündü.

1961 Anayasası'na göre cumhurbaşkanının kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim görmüş olması gerekir. Cumhurbaşkanı, TBMM üyeleri arasından seçilir (m.95/1). Yani hem Cumhuriyet Senatosu'ndan hem Millet Meclisi'nden bir üyenin seçimi mümkündür. Cumhurbaşkanı yedi yıllık bir süre için seçilir. Tekrar seçilmek yasaktır. Üye seçimi için üçte iki çoğunluk, seçim usulü olarak gizli oy usulü kabul edilmiştir. İlk iki oylamada üçte iki çoğunluk sağlanamazsa salt çoğunluk yeterlidir. Bu hüküm seçimin sürüncemede kalmasını engellemek amacıyla koyulmuştur²⁰². Ne var ki salt çoğunlukla da cumhurbaşkanının seçilememesi halinde ne olacağı sorusu cevapsızdır. Seçim turlarına bir sınır konmamıştır. Cumhurbaşkanının meclis içerisinden ve meclis tarafından seçilmesi uygulaması 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanından beri devam edegelmiş bir uygulamadır. 1924 Anayasası tekrar seçilmeyi mümkün kılmışken (m.31) 1961 Anayasası 7 yıllık bir süre sınırı ve tekrar seçilme yasağı öngörmüştür.

1982 Anayasası'na göre, 102. maddenin ilk metninde Cumhurbaşkanı meclis içerisinden seçilmektedir ve Cumhurbaşkanının seçimi süreci dört tur ile sınırlandırılmıştır. Dört tur sonunda Cumhurbaşkanı seçilemezse meclis yeniden seçimlere gider. 2007 senesinde bu durum değiştirilmiş; Cumhurbaşkanının ilk defa halk tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır. İlk oylamada adayların geçerli oyların salt çoğunluğunu kazanması gerekir; ancak bu sağlanamazsa ikinci tura en çok oyu alan iki aday katılır ve geçerli oyların çoğunu kazanan aday yeni Cumhurbaşkanı olur. (m.102/2). Şu halde cumhurbaşkanının halk tarafından her halükârda %50'nin üzerinde bir oy oranıyla seçileceği söylenebilir. 2017 senesinde referandum sonucu kabul edilen anayasa değişikliklerine göre 101. madde değiştirilmiştir (6771 sayılı Kanun m.7). Yeni düzenleme ile Cumhurbaşkanlığına aday gösterebileceklerde değişikliğe gidilmiştir. Buna göre, son genel seçim sonuçlarına göre geçerli oyların tek

²⁰² Kerse, Ahmet, *Türkiyede 1961 Anayasasına Göre Cumhurbaşkanı*, İstanbul, Sümer Matbaası, 1973, s.38-39

başına ya da birlikte en az yüzde beşini alan siyasi partiler ve siyasi parti grupları ve en az yüz bin seçmen Cumhurbaşkanlığı için aday gösterebilmektedir.

3.2.2.1.2. Cumhurbaşkanının Yetkileri

1924 Anayasası'na göre, reisicumhur devletin başıdır. Bu sıfatı ile gerekli görmesi halinde İcra Vekilleri Heyeti'ne ve özel merasimlerde meclise başkanlık eder. Ancak yine bu sıfatı gereği meclis müzakerelerine herhangi bir şekilde iştiraki ve oy kullanması yasaklanmıştır (m.32). Her sene Kasım ayında geçen seneye ve ilgili sene alınması münasip görülen önlemlere ilişkin bir konuşma yapar veya bu konuşmayı başvekil okur (m.36). Yabancı devletlere gönderilecek temsilcileri atar ve yabancı devletlerden ülkeye gönderilen temsilcilerin kabulünü yapar (m.37). Anayasanın 36. maddesinde yer alan reisicumhurun açılış konuşması yapma yetkisi, 1876 Anayasası'nın 45. maddesinde bulunmaktaydı. Menasıb (makamların) tevcihi yetkisi de kendisinde bulunmaktaydı (m.7).

1924 Anayasası'na göre Reisicumhur, TBMM'nin kabul ettiği kanunların ilanını da yerine getirir (m.35). Bu işlemin kanunun geçerliliğini sağlayan tamamlayıcı bir işlem mi yoksa halka kanunu haber veren basit bir neşir faaliyeti mi olduğu sorusu sorulabilir. Bu konuda doktrinde verilen cevap, Reisicumhur'un işleminin tamamlayıcı mahiyette bir işlem olmadığı yolundadır²⁰³. Gözler, 1924 Anayasası'nın mecliste görüşülmesi sürecinde meclise sunulan Kanun-i Esasi Encümeni metninde ısdar kelimesinin yer aldığını ancak bunun görüşmeler sonrasında metinden çıkarıldığını belirtiyor.²⁰⁴ Gözler'in de belirttiği gibi ısdar ve ilan farklı şeylerdir. İsdar bir hukuki işlemidir. Kanunun resmi olarak yürürlüğe girdiğini ifade eder. İlan ise sadece bir neşir faaliyetidir.²⁰⁵

²⁰³ Bkz: Abadan, Yavuz, Savcı, Bahri, *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1959. s.79; Aldıkaçtı, *Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı*, s.224; Kubalı, Hüseyin Nail, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul, Tan Matbaası, 1960, s.197; Başgil, Ali Fuad, *"Türkiye Teşkilat Hukukunda Nizamname Mefhumu ve Nizamnamelerin Mahiyeti ve Tabii Olduğu Hukuki Rejim"*, Cemil Birsal'e Armağan, İstanbul, 1939, s.63

²⁰⁴ TBMM Z.C. Devre:7 C:7 s.219, TBMM Z.C. Devre:2 C:8 s.117-119 Aktaran: Gözler, *a.g.m.* s.938-940

²⁰⁵ Gözler, *Türkiye'de Bir Bilinmeyen: İsdar*, s.940. Bununla beraber ısdar bir teşrii işlem değildir, bir idari işlemidir. Onaydan farklıdır. Cumhurbaşkanı kanunun yapılmasına katılmaz. Dolayısıyla Cumhurbaşkanları Cumhuriyetlerde bir kanunun ısdar edilmesini reddedemez. Bkz: Gözler, *Türkiye'de Bir Bilinmeyen: İsdar*, s.914-915. İsdar hakkında detaylı bilgi için bu makalenin tümüne bakılabilir.

35. maddeye göre meclis tarafından kabul edilen bir kanunun on gün içinde ilan edilmesi gerekmektedir. Ancak bu on gün zarfında anayasa reiscumhura geciktirici veto hakkı tanımış bulunmaktadır. Reiscumhur önüne gelen kanunu uygun görmezse gerekçesini belirtmekle beraber meclise gönderebilir. Ne var ki anayasa değişiklikleri ile bütçe kanunu bundan müstesnadır. Meclis, reiscumhurun iade ettiği kanunu tekrar kabul edebilir. Bunun için anayasada bir özel nisap tayin edilmemiştir. Meclis kanunu tekrar kabul ettiğinde reiscumhurun meclisin kararına karşı direnme hakkı yoktur ve kanunu ilan eder. Reiscumhur ayrıca bildirilmesi üzerine belirli kişilerin cezasını azaltabilir veya kaldırabilir (m.42). Burada sürekli maluliyet veya ihtiyarlık gibi bir sebep aranmaktadır. Ancak anayasa bu hususun TBMM tarafından itham edilip Divan-ı Âli'de suçlu bulunan vekiller için geçerli olmadığını da belirtmektedir.

Son olarak, Başkumandanlık anayasanın açık ifadesi gereğince TBMM'nin manevi şahsiyetine içkindir²⁰⁶. Reiscumhur ise bunu temsil edecektir. Harp kuvvetlerinin kumandası hususu ise barış ve savaş dönemine göre ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur. Buna göre barış döneminde kumanda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (Genelkurmay Başkanlığı'na) özel kanununa mahsusan tevdi olunacaktır. Savaş döneminde ise İcra Vekilleri Heyeti'nin teklifi üzerine reiscumhurun seçeceği kişiye bırakılacaktır (m.40).

1876 Anayasası döneminde anayasanın ilk halinde padişahın mutlak vetosu söz konusuysen 1909 değişikliği sonrasında bu durum güçleştirici veto kurumuna dönüştürülmüştü (m.54). Buna göre padişah bir kanun taslağını geri gönderirse, taslağın iki mecliste de üçte iki oy oranı ile kabul edilmesi gerekmektedir. 1876 Kanun-ı Esasi'sinde padişahın af yetkisinin Divan-ı Âli'ye sevk edilen vekiller için geçerli olup olmadığı hususu açık olmadığından doktrinde tartışmalara sebebiyet vermişti. Barış ve savaş döneminde askeri kuvvetlerin kumandası şeklinde ikili bir ayrıma 1876 Anayasası döneminde rastlamak mümkün değildir; ancak 1876 Anayasası'nda kara ve deniz kuvvetlerinin kumandası yetkisi padişaha tevdi edilmişti (m.7).

²⁰⁶ Bu kuralın da Kurtuluş Savaşı döneminden yâdigar kalan millet meclisinin üstünlüğü hassasiyeti ile açıklanması mümkündür.

1961 Anayasası'na göre, devletin başı ve Cumhuriyetin ve milletin birliğini temsil eden bir makam olduğu ifade edilen cumhurbaşkanının yetkileri; gerektiğinde Bakanlar Kurulu'na başkanlık etmek, yabancı devletlere ülkenin temsilcilerini göndermek ve yabancı temsilcileri kabul etmek, milletlerarası andlaşmaları onaylamak ve yayımlamak, kocama, sakatlık, sürekli hastalık gibi sebeplerle belirli kişilerin cezalarını hafifletmek ya da affetmek şeklinde sayılmıştır. Cumhurbaşkanı yüksek yargı organlarına üye seçimi hususunda da ilgili bölümde kimi yetkilere sahiptir. TBMM'nin kabul ettiği kanunları cumhurbaşkanı on gün içinde yayımlar. Yayımlanmasını uygun görmediklerini gerekçesiyle meclise gönderir. Meclis tekrar kabul ederse cumhurbaşkanının direnme hakkı yoktur. Dolayısıyla bu bir geciktirici vetodur. Bütçe kanunu ve anayasa değişikliği kanunlarında cumhurbaşkanının geciktirici vetosu da söz konusu değildir. Cumhurbaşkanı Millet Meclisi'nin seçimlerinin yenilenmesine de karar verebilir. 108. maddeye göre, Bakanlar Kurulu 89 veya 104. maddeye göre on sekiz ay içinde iki defa güvensizlik oyuyla görevden düşürülür ve üçüncü kez güvenoyu alamazsa başbakan seçimlerin yenilenmesine karar vermesini cumhurbaşkanından ister. Cumhurbaşkanı, meclislerin başkanlarına danışarak bu yetkisini kullanır. 1924 Anayasası'nda da aynı geciktirici veto kurumu bulunmaktaydı (m.35). 1876 Anayasası'nın ilk halinde padişahın mutlak vetosu bulunurken 1909 değişiklikleri ile bunun güçleştirici vetoya çevrildiğini görmüştük (m.54). Cumhurbaşkanının meclis seçimlerini yenileme (fesih) yetkisi 1924 Anayasası'nda bulunmaz. 1876 Anayasası'nda ise bulunmaktadır (m.7). Yüksek yargı organlarına atamalar yapma yetkisi, 1924 ve 1876 Anayasalarında görülmezken cezaları affetme yetkisi yer almaktadır (1924 Anayasası m.42 ve 1876 Anayasası m.7). Gerektiğinde Bakanlar Kurulu'na başkanlık etmek ve yabancı temsilcileri kabul edip Türk temsilcileri atama yetkileri de 1924 Anayasası'nda (m.32,37) yer almakla beraber 1876 Anayasası'nda bu yetkilerin anayasaya doğrudan yazıldığını görmüyoruz. 1876 Anayasası'nın 7. maddesinde padişah muahede (andlaşma) akdetme yetkisine sahipti. Madde 1909 senesinde değiştirilmiş ve padişahın bu yetkisi kısıtlanmıştı. 1924 Anayasası'nda ise bu yetki meclistedir (m.26).

1982 Anayasası'nın 104. maddesi cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinden bahsetmektedir. 104. maddede yetkiler sayılmazdan evvel cumhurbaşkanının devletin

başı olduğu ve bu sıfatla milletin ve devletin birliğini temsil ettiği, devlet organlarının düzenli çalışmasını gözeteceği ifade edilmiştir²⁰⁷. Anayasada uzun bir liste halinde düzenlenmiş yetkiler yasama, yürütme ve yargıya ilişkin yetkiler olmak üzere üçe ayrılmıştır. Anayasa'da 105. maddede, karşı imza kuralı kabul edilmişse de cumhurbaşkanının hangi yetkilerini tek başına hangi yetkilerini müşterek imza ile kullanacağı hususları açık değildir. O halde, 1982 Anayasası'nda da önce anayasada bir açık hüküm bulunup bulunmadığına ve sonra yetkinin mahiyetine bakmak gerekecektir²⁰⁸. Yasama alanında, 1982 Anayasası'nda 1961 Anayasası'nda olduğu gibi cumhurbaşkanının tarafsız devlet başkanı konumundan ileri gelen yetkilerinin yer aldığını görmekteyiz²⁰⁹. Yasama alanında kanunları ilan etme, uygun görmediği kanunları tekrar görüşülmek üzere meclise iade etme ve meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verme yetkilerine değinmek gerekir. Cumhurbaşkanı, kanunları on beş gün içinde yayımlar. Uygun görmediği kanunları, tekrar görüşülmek üzere meclise iade edebilir. Bütçe kanunları ise buna tabi değildir (m.89). Bu geciktirici vetodur; zira meclisin cumhurbaşkanının vetosunu aşması için ayrıca bir özel nisap belirlenmemiştir. Anayasa değişiklik kanunlarını ise tekrar görüşülmek üzere meclise gönderebilir. Meclis tekrar görüştüktan sonra üye tam sayısının 2/3 çoğunluğu ile kabul ederse cumhurbaşkanı ya kanunu yayımlar ya da halk oyuna sunar. Meclis, üye tam sayısının 3/5'i ile 2/3'ü arasında bir çoğunlukla tekrar kabul ederse bu sefer halk oylamasına gitmek zorunludur (m.175/3-4). 1961 Anayasası'na göre cumhurbaşkanı bütçe kanunu ve anayasada değişiklik yapan kanunları tekrar görüşülmek üzere meclise iade edemiyordu; kanunları ise on gün içerisinde yayımlaması gerekiyordu (m.93). 1982 Anayasası'nın 116. maddesine göre, kimi şartların gerçekleşmesi halinde cumhurbaşkanı meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verebilir²¹⁰. 116. maddede,

²⁰⁷ Cumhurbaşkanı yetkilerini bu sayılan esaslara göre kullanır. 1982 Anayasası'nın vesayetçi tutumunu bu tanımdan da görmek mümkündür. Bkz: Yazıcı, Serap, "1982 Anayasası ve Cumhurbaşkanlığı", Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan, (Derleyen: A. Merih Öden, Levent Gönenc, Selin Esen, Ali Ersoy Kontacı, Deniz Polat, Ali Erdem Doğanoglu), Cilt:1, Ankara, 2013, s.231-232

²⁰⁸ Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınevi, Gözden geçirilmiş 15. baskı, 2014, s.338

²⁰⁹ Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.337-338

²¹⁰ Bakanlar Kurulu güvenoyu alamaz (m.110) veya güvensizlik oyuyla düşürülürse (md. 99,111) kırk beş gün içinde yeni Bakanlar Kurulu kurulamaz veya güvenoyu alamazsa cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı'na danışarak meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verebilir. 2. fıkraya göre de yeni TBMM göreve başladıktan ve Başkanlık Divanı seçimi yapıldıktan sonra kırk beş gün içinde veya başbakanın güvensizlik oyu ile görevinden düşürülmeyp kendi istifasıyla görevden ayrılması üzerine kırk beş gün

1961 Anayasası'nın 108. maddesine göre daha kolay şartlar takdir edildiği görülebilir. Cumhurbaşkanının yürütmeye ilişkin yetkileri hayli uzun bir liste halinde düzenlenmiştir. Bu yetkilerden kimisinin sembolik veya törensel mahiyette olduğu söylenebilir. Bunlar cumhurbaşkanı tarafından tek başına kullanılacaktır²¹¹. Bir kısmı ise anayasa veya konunun mahiyeti gereği Bakanlar Kurulu ile beraber kullanılmak gerekecektir²¹². Cumhurbaşkanının kararname imzalama yetkisine ayrıca değinmek gerekir. Anayasadaki düzenlemeye bakılırsa cumhurbaşkanının siyaseten münasip görmediği bir kararnameyi imzalamayı reddederek Bakanlar Kurulu'nu siyaseten zorda bırakabileceği söylenebilir. Oysa cumhurbaşkanının sorumsuz ve yetkisiz konumu göz önüne alındığında onun asıl sorumluluğu üstlenen Bakanlar Kurulu'na zorluk çıkarmaması beklenecektir. Bu hal ise elbette klasik parlamenter sisteme uygun değildir. Özbudun'a göre burada hukuka uygun ve hukuka aykırı kararname şeklinde ikili bir ayrıma gidilebilir. Yazara göre hukuka uygun kararnamelerin cumhurbaşkanı tarafından salt siyasi sebeplerle imzalanmaması mevcut hukuka her ne kadar uygunsada parlamenter sisteme aykırıdır. Ne var ki cumhurbaşkanının hukuka aykırı bir kararnameyi imzalamak gibi bir zorunluluğu da yoktur²¹³. Aynı şekilde AYM, kamu oyunda daha çok bypass kanunu şeklinde anılmış, S. Demirel'in başbakanlığı ve T. Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde çıkarılmış olan 3825 sayılı Kanun'un iptali savıyla önüne gelen davada cumhurbaşkanının sorumsuzluğunun ona sunulan her kararnameyi mutlak olarak imzalamasını gerektirmeyeceğini, cumhurbaşkanının hukuka aykırı kararnameleri imzalamak mecburiyetinde olmadığını ve

çinde Bakanlar Kurulu kurulamaz ise cumhurbaşkanı TBMM başkanına danışarak yine seçimlerin yenilenmesine karar verebilir.

²¹¹ Gerekli gördüğü hallerde Bakanlar Kurulu'na başkanlık etmek veya Bakanlar Kurulu'nu başkanlığı altında toplantıya çağırarak, TBMM adına TSK Başkomutanlığı'nı temsil etmek, MGK'yı toplantıya çağırarak ve bu kurula başkanlık etmek yetkileri törenseldir. Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebi ile belirli kişilerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak ve DDK'ya ilişkin yetkiler (kurumun istişari niteliği göz önüne alındığında) icrai yetkiler olmaması yönünden yine bu gruba girer. Başbakanı atamak yetkisi de tek başına kullanılır.; Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.339

²¹² Yabancı devletlere Türk Devleti'nin temsilcilerini göndermek, T.C.'ye gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek, Milletlerarası anlaşmaları onaylamak ve yayımlamak, Kararnameleri imzalamak, TSK'nın kullanılmasına karar vermek, başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu kararıyla sıkıyönetim veya olağanüstü hal ilan etmek ve kanun hükmünde kararname çıkarmak yetkileri mahiyeti gereği böyledir. Genelkurmay başkanını atamak yetkisi Anayasa m. 107/4 gereği Bakanlar Kurulu ile beraber kullanılır. Başbakanı atamak ve istifasını kabul etmek 109. madde gereği başbakanın teklifi ile olur. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.338-339. Yazıcı da TSK'nın kullanılması yetkisi konusunda Anayasa m. 117/2 gereği aynı görüştedir. Yazıcı, *Başbakanlık ve Yarı-Başbakanlık Sistemleri*, s.138

²¹³ Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.340-341

cumhurbaşkanının kararnameleeri imzalama yetkisini ortadan kaldıracak düzenlemelerin yapılamayacağını ifade etmiştir²¹⁴. Yazıcı, bu kararı incelerken, anayasada kanunları tekrar meclise görüşölmek üzere iade etmeye yetkili görölen cumhurbaşkanının önüne gelen her kararnameyi imzalamak zorunda sayılamayacağını belirtmiştir. Ne var ki yazar, bu durumun onun hiçbir haklı sebebe dayanmaksızın kararnameleeri imzalamaktan imtina edebileceği şekilde yorumlanamayacağını da söylemektedir²¹⁵. Cumhurbaşkanının YÖK ile ilgili atama yetkisinin kullanımı hususu da açık olmamakla beraber kurulun idare içinde yer aldığı göz önüne alınırsa cumhurbaşkanının bu yetkiyi tek başına kullanamayacağı söylenebilir²¹⁶. Cumhurbaşkanının yetkilerini düzenleyen maddenin sonunda cumhurbaşkanının ayrıca anayasada ve kanunda kendisine verilen atama görevlerini ve diğere görevleri yerine getirip yetkileri kullanacağını ifade edilmiş olması, ucu açık bir durum meydana getirmiş olması hasebiyle klasik parlamenter sisteme aykırıdır. Cumhurbaşkanının yargıya ilişkin yetkileri de geniş tutulmuştur. Maddeye göre Cumhurbaşkanı, yüksek mahkemelerin ve HSYK'nın oluşumunda önemli pay sahibi kılınmıştır. Maddede Danıştay'ın dörtte birini, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve Başsavcı Vekili, Askeri Yargıtay üyelerini, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi üyelerini ve HSYK'yı seçmek cumhurbaşkanının yetkilerinden sayılmıştır. Cumhurbaşkanı Danıştay'ın seçiminde kısmi bir role sahipmiş gibi görünse de durumun aslı böyle değildi. Danıştay'da diğere üyelikleri HSYK belirlemekle beraber HSYK'nın seçiminde de cumhurbaşkanının kademeli etkisi bulunmakta; Yargıtay ve Danıştay'ın gösterdiği adaylar arasından seçim yapmaktadır. AYM'nin seçiminde ise cumhurbaşkanının doğrudan ya da dolaylı olarak tüm üyelerin seçiminde söz sahibi olduğunu belirtmek gerekir. Böylece cumhurbaşkanına meclis ve hükümet üzerinde siyasi sebeplerle onları engelleyebilmesinin yolu açılmış bulunmaktadır²¹⁷. Anayasanın ilk metninde HSYK ve AYM'nin seçimi 2010 senesinde yapılan referandum ile değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerle cumhurbaşkanının AYM'deki rolünün azaltıldığını söylemek mümkün görünmemekte; ancak HSYK'daki rolünün ciddi olarak azaltıldığı ifade

²¹⁴ AYM E:1992/37, K:1993/18 Aktaran; Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, s.148-155.

²¹⁵ Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, s.153

²¹⁶ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s.513 ve Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.339

²¹⁷ Nitekim geçmişte bunun örnekleri olmuştur. Yazıcı, *a.g.m.* s.240

edilebilmektedir²¹⁸. Anayasada cumhurbaşkanlığının yargı üzerinde bu kadar fazla yetkiyle donatılması onun bir vesayet kurumu olarak tasarlanmasının sonucudur²¹⁹. Bu durumun klasik parlamenter sisteme uygun olduğunu söylemek de mümkün görünmemektedir. Öyleki 1982 Anayasası'nın yargı alanında cumhurbaşkanına tanıdığı yetkiler yarı-başkanlık sistemi olan 1958 Fransız Anayasası'nın dahi ötesine geçmiştir²²⁰.

2017 senesinde halkoylaması ile kabul edilen anayasa değişikliğine göre cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinde çok önemli değişiklikler yapılmıştır. Cumhurbaşkanının yürütme yetkisini tek başına kullanacağı ve cumhurbaşkanının yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarabileceği kabul edilmiştir (6771 sayılı Kanun m.8). Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri için bazı konu sınırlamaları getirilmiştir. Anayasanın temel haklar, kişi hakları ve ödevleri (ikinci kısım birince ve ikinci bölümler) ve siyasi haklar ve ödevler (dördüncü bölüm) konularında, kanunla düzenlenmiş veya münhasıran kanunla düzenlenmesi gereken konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kanunun çatışması durumunun da maddede düzenlendiğini görmekteyiz. Buna göre, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kanun farklı hükümler içeriyorsa kanun hükmü esas alınır.

6771 sayılı Kanun'un 11. maddesi ile Anayasanın 116. maddesi değiştirilmiştir. Yeni düzenlemeye göre hem TBMM hem cumhurbaşkanı, seçimlerin yenilenmesine karar verebilmekte ve bu karar alındığında anılan iki organ beraber seçimlere gitmektedir. Her iki organa diğerinin hukuki varlığını sona erdirmeye imkanı tanındığı gibi bu yetkinin kullanılması yetkiyi kullanan organın kendisinin de seçimlere gitmeyi kabul etmesine bağlanmıştır. Buna göre, TBMM üye tam sayısının beşte üçü ile bu kararı alabilir. Cumhurbaşkanının ikinci döneminde TBMM seçimlerin yenilenmesine karar verirse cumhurbaşkanı bir kere daha adaylığını koyabilir. Cumhurbaşkanının kanunları yayımlamasından bahseden Anayasa'nın 89. maddesi 2017 yılında referandum ile

²¹⁸ Yazıcı, *a.g.m.*, s.239-240

²¹⁹ Yazıcı, *a.g.m.*, s.240

²²⁰ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için; Bkz: Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri* s.136

kabul edilen anayasa değişikliklerinde tadile uğrayan maddelerdendir. Buna göre, cumhurbaşkanı tarafından meclise gönderilen kanun meclis tarafından üye tam sayısının salt çoğunluğu ile kabul edildiği takdirde cumhurbaşkanı kanunu yayımlar (6771 sayılı Kanun m.16).

3.2.2.1.3. Cumhurbaşkanının Sorumsuzluğu ve Tarafsızlığı

1924 Anayasası'nın 39. maddesi, reisicumhurun imza edeceği bütün kararnamelerin ait olan vekil ve başvekil tarafından da imzalanacağını ifade etmektedir. Bu durum, sorumluluğu ilgili vekil ile başvekilin üstleneceği anlamına gelir. Zaten anayasanın 41. maddesi de reisicumhurun imzalayacağı tüm kararlardan aynı kararı imza eden ilgili vekil ile başvekilin sorumlu olacağını açıkça belirtmektedir. Reiscumhurun bunlardan doğan bir siyasi sorumluluğundan söz edilemez. Reiscumhur, vatana ihanet ile meclis tarafından suçlandırılabilir. Bunun için 1924 Anayasa'sında özel bir nisap tayin edilmediği dikkat çekmektedir. Anayasa, reiscumhurun kişisel davaları sebebiyle sorumluluğunu da düzenlemiştir. Mezkur madde bu konuda reiscumhuru milletvekilleriyle eş tutarak ilgili konunun zuhur etmesi halinde anayasanın 17. maddesinin geçerli olacağını belirtmektedir. 1924 Anayasası'nda cumhurbaşkanının tarafsızlığını sağlayacak hükümler de bulunmaz²²¹. 1876 Anayasası'nda ise padişahın sorumsuzluğu (m.6) yer almakla beraber vatana ihanetle suçlandırılması veya kişisel davaları sebebiyle sorumluluğu hususları yer almamaktadır.

1961 Anayasası'nda cumhurbaşkanı 98. maddenin açık ifadesi karşısında sorumsuzdur. Anayasada karşı imza kuralı 98. maddenin ikinci fıkrasında yer almıştır. Sorumluluğu başbakan ve ilgili bakan üstlenir. Cumhurbaşkanı yalnız vatana ihanetle suçlandırılabilir. Bunun için oylama TBMM üye tam sayısının en az üçte birinin teklifi üzerine yapılır ve karar TBMM üye tam sayısının en az üçte ikisinin oyu ile alınabilir (m.99). Cumhurbaşkanı yetkilerini karşı imza kuralına uygun olarak kullanacaksa da bazı yetkilerin bu şekilde kullanılması neredeyse imkânsız görölmektedir. Kanunların tekrar görüşölmek üzere meclise iadesi kararına, o kanunu kabul eden hükümetin imza atması beklenmez. Nitekim AYM'ye kanun hakkında iptal davası açmak, yüksek

²²¹ Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, s.119

yargı organlarına üye seçimi gibi yetkilerin de yetkilerin niteliği gereği tek başına kullanılacak yetkilerden sayılması gerektiği öne sürülebilir. Maddenin mutlak görüntüsüne rağmen AYM de bazı yetkilerin tek imza ile kullanılabileceğini ifade etmiştir²²². Karşı imza kuralı, hukukumuzda ilk defa 1909 senesindeki anayasa değişiklikleri ile girmişti. 1876 Anayasası'nın 30. maddesi ve 1924 Anayasası'nın 39. ve 41. maddeleri bu konuda düzenlemelere sahiptir. 1924 Anayasası cumhurbaşkanının yalnız vatana ihanetle suçlandırılabilmesi kuralına yer vermekle beraber siyasi sorumluluğun haricinde cumhurbaşkanının şahsi sorumluluğu konusunda milletvekillerinin sorumsuzluk ve dokunulmazlığını düzenleyen 17. maddeye atıf yapmıştı.

1961 Anayasası'nda cumhurbaşkanı ile ilgili "seçimi ve tarafsızlığı" yan başlıklı maddede cumhurbaşkanının seçilmesiyle beraber partisiyle ilişkisinin kesileceği ve TBMM üyeliğinin düşüleceği belirtilmiştir (m.95/3). Cumhurbaşkanının andını düzenleyen 96. maddede cumhurbaşkanı tarafsız kalacağına yemin etmektedir. Cumhurbaşkanının art arda iki kez seçilememesini (m.95/2) ve yedi yıllık bir süre için seçilmesini de tarafsızlığı temin etmeye yönelik hükümler olarak görmek gerekir. Yedi yıllık süre bilindiği gibi 1924 Anayasası'nda yer almamaktaydı. Bu anayasada meclisin süresi ile cumhurbaşkanının süresi çakışıyordu. 1961 Anayasası'nda ise ikisinin bağımsızlaşması amaçlanmıştır²²³. 1982 Anayasası'nın 105. maddesinde cumhurbaşkanının anayasada ve kanunlarda tek başına yapacağı belirtilen işlemlerinin haricindeki tüm işlemlerin karşı imza kuralına tabi olduğu, başbakan ve ilgili bakanın sorumluluğu üsteleneceği, cumhurbaşkanının resen imzaladığı karar ve emirler aleyhine yargı yolunun kapalı olduğu belirtilmiştir. Cumhurbaşkanı yalnız vatana ihanetle suçlanabilir. Bu da TBMM'nin üye tam sayısının en az üçte birinin vereceği önerge üzerine üye tam sayısının en az dörtte üçüyle alacağı karara bağlıdır. Bu düzenleme 1961 Anayasası'nın 99. maddesiyle aynıdır.

²²² E:1975/183 K:1976/15; E:1979/22 K:1979/45 Aktaran; Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku* s.338. Maddenin mutlak olduğu yönünde görüş bildiren Aldıkaçtı'ya göre hangi yetkilerin tek başına kullanılacağını saptamak kolay değildir. Nitekim anayasa hazırlanırken esas alınan iki taslakta bu hususlar farklıdır. Bkz: Aldıkaçtı, Orhan, "1961 Anayasasında Devlet Başkanı Kararnamelerinin İmzalanması (m.98,2)", İÜMHAD, Cilt:1, Sayı:2, s.38-40

²²³ Kerse, *a.g.e.*, s.50-52

Anayasada cumhurbaşkanının hangi yetkileri tek başına hangi yetkileri karşı imza kuralına göre kullanacağı hususu açık değildir. Oysa 1961 Anayasası'nın m.98/2 fıkrası bu hususu açıkça ifade etmiş, cumhurbaşkanının bütün kararlarını başbakan ve ilgili bakanın imzalayacağı ve sorumluluğu üstleneceği belirtilmişti. 1961 Anayasası'nın mutlak gibi duran hükmüne rağmen cumhurbaşkanının tarafsız mevkii icabı olan yetkilerini tek başına kullanacağı kabul edilmişti²²⁴. Belirttiğimiz gibi 1982 Anayasası'nda da önce anayasada açık hüküm bulunup bulunmadığına ve sonra yetkinin mahiyetine bakmak icap etmektedir.

1982 Anayasası'nda, 101. maddenin üst başlığı “A. Niteliği ve Tarafsızlığı” şeklindedir. 101/son'da ise cumhurbaşkanının eğer varsa partisiyle ilişkisinin kesileceği ve TBMM üyeliğinin sona ereceği yazmaktadır²²⁵. Anayasanın 103. maddesinde de cumhurbaşkanı göreve başlamadan evvel yemin ederken tarafsız kalacağını açıkça beyan etmektedir. Tarafsızlığı temine yönelik başka düzenlemeler de vardır. Metnin ilk halinde yer alan cumhurbaşkanı ile meclisin görev süresinin çakışmamasını temin eden düzenleme ile tekrar seçilme yasağı tarafsızlığı sağlamayı amaçlamaktadır²²⁶. Siyasi eğilimleri farklı meclislerle çalışabilecek olan cumhurbaşkanının böylece partiler üstü bir konumda bulunması temin edilebilecektir. Tekrar seçilmek gibi bir kaygısı olmayan cumhurbaşkanının farklı siyasi görüşler lehine hareket etmesi de beklenmeyecektir. Keza 2007 senesindeki değişikliklerden sonra da cumhurbaşkanının ve meclisin görev sürelerinin çakışmamasına dikkat edilmesi ve arka arkaya iki kez seçilmek hariç tekrar seçilme yasağının kabul edilmesi de aynı amaca hizmet eder²²⁷. Cumhurbaşkanının seçiminde anayasanın ilk metninde tayin

²²⁴ Aynı hususu 1961 Anayasasının hükümet sistemi ile ilgili bölümde de dile getirmiştik.

²²⁵ Kemal Gözler, istikrarlı birer demokrasi olmak kriterine göre dünyadaki yirmi beş anayasayı incelediği çalışmasında anayasalarda cumhurbaşkanlığı ile bağdaşmayan durumların belirtildiğini göstermiştir. Bkz: Gözler, Kemal, *Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi*, Bursa, Ekin Yayınevi, 2001, s. 67-68. Dünyada cumhuriyet esasına dayanan hiçbir parlamenter yönetimde 1982 Anayasasının 101/son düzenlemesinin yer almadığı, parlamenter demokrasilerde daha çok anayasalarda devlet başkanlığıyla bağdaşmayan durumların düzenlendiği görülmektedir. Bu düzenleme ilk kez 1961 Anayasası'nda getirilmiştir. İlgili düzenlemenin kabulünün amacı ise cumhurbaşkanının parlamento ve hükümetin üzerinde bir vesayet kurumu olarak tasavvur edilmesidir. Bkz: Yazıcı, *a.g.m.*, s.251-253

²²⁶ Tanör, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Necmi, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta Basım Yayın, 2009, s.310

²²⁷ İlk metinde cumhurbaşkanının görev süresi yedi yıl, meclisin beş yıldır. 2007 değişiklikleri sonrası cumhurbaşkanının süresi beş yıla meclisin süresi de dört yıla çekilmiştir.

edilmiş nisap da aynı kaygıya işaret ediyordu. Buna göre basit çoğunlukla yetinilmemiş, ilk iki turda üye tam sayısının üçte ikisinin ve üçüncü ve dördüncü turlarda üye tam sayısının salt çoğunluğu aranmıştır. Çoğu zaman bir partinin bu nisaba ulaşamaması uzlaşmayı gerektirecektir²²⁸. Ancak cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin kararlaştırılmasıyla bu hüküm kaldırılmıştır.

2017 senesinde kabul edilen anayasa değişikliği uyarınca anayasanın 105. maddesi kaldırılmıştır. Bunun yerine Cumhurbaşkanının Cezai Sorumluluğu üst başlıklı yeni bir madde konmuştur. Bu maddeye göre cumhurbaşkanı hakkında bir suç işlediği iddiasıyla TBMM soruşturma açılmasına karar verebilmektedir. TBMM kendi üyelerinden oluşturduğu bir komisyon marifetiyle soruşturmayı yürütmekte ve nihayetinde cumhurbaşkanını Yüce Divan'a sevk edebilmektedir. Yüce Divan'da seçilmeye engel bir suçtan mahkum olan cumhurbaşkanı görevden düşmektedir (6771 sayılı Kanun m.9). Anayasa değişikliği uyarınca 101. maddenin "A. Niteliği ve tarafsızlığı" şeklindeki üst başlığı da "A. Adaylık ve seçimi" şeklinde değiştirilmiştir. Cumhurbaşkanının seçilince partisiyle ilişkisinin kesileceğine dair hüküm anayasadan çıkarılmıştır.

3.2.2.1.4. Cumhurbaşkanına Vekalet

1924 Anayasası'nda 1876 Kanun-i Esasisi'nde görmediğimiz üzere devlet başkanının çeşitli sebeplerle görevinden ayrı kalması durumunda, göreve vekalet hususuna açıklık getirilmiş bulunmaktadır. 33. maddeye göre reisicumhura vekalet görevini TBMM başkanı yerine getirir. Bu vekalet hususu, reisicumhurun vefaati, istifası, hastalık, yurtdışına ziyaret veya başka bir sebeple görevden ayrılmak zorunda kalması sebepleriyle gerekebilir.

1961 Anayasası'na göre, cumhurbaşkanının geçici olarak yurt dışına seyahat, hastalık gibi sebeplerle görevinden uzakta kalması veya bu makamın istifa, ölüm gibi çeşitli sebeplerle boşalması hallerinde vekillik görevini Cumhuriyet Senatosu başkanı yapar (m.100).

²²⁸ Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, s.131

1982 Anayasası'na göre ise, cumhurbaşkanına vekalet konusu anayasanın 106. maddesinde düzenlenmiştir. 1982 Anayasası'ndaki düzenleme 1961 Anayasası'ndaki düzenlemeyle büyük oranda aynıdır. Ancak vekalet görevi TBMM başkanına verilmiştir ve maddenin sonunda da cumhurbaşkanına ait yetkileri kullanır ibaresi yer almaktadır ki bu ibare 1961 Anayasası'nın 100. maddesinde yer almaz.

3.2.2.2. Bakanlar Kurulu

Cumhurbaşkanıyla beraber yürütmenin diğer kanadını Bakanlar Kurulu oluşturmaktadır. Bu bölümde Bakanlar Kurulu başlığı, Bakanlar Kurulu'nun oluşumu, yetkileri, sorumluluğu ve bakanlara vekalet alt başlıklarına ayrılarak incelenmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi 2017 senesinde referandum sonucu kabul edilen anayasa değişikliği ile Bakanlar Kurulu anayasadan kaldırılmış; yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına verilmiştir.

3.2.2.2.1. Bakanlar Kurulu'nun Oluşumu

1924 Anayasası'na göre, İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşumuna bakacak olursak, vekiller, başvekilin başkanlığı altında toplanarak İcra Vekilleri Heyeti'ni oluştururlar (m. 45). 44. maddeye göre gerek başvekil gerek diğer vekiller meclis üyeleri arasından seçilirler. Başvekil reiscumhur seçer. Diğer vekilleri ise başvekil seçerek reiscumhura arz eder. Reiscumhurun onayı ile keyfiyet meclise arz edilir. 1876 Anayasası'nda 1909 değişikliği sonrası kabul edilen sistem de bu şekildeydi. Meclisin toplanmış bulunmaması durumunda keyfiyet meclisin toplanmasına kadar ertelenmektedir ve İcra Vekilleri Heyeti takip edecekleri siyaseti en geç bir hafta içerisinde meclise bildirirler. Meclisten böylece itimat talep edilir. Anayasadan anlaşıldığına göre göreve başlama anı, cumhurbaşkanının kabineyi onayladığı andır. Böylece hükûmet hukuken kurulduktan sonra meclisten güvenoyu almak üzere meclise başvurmaktadır. Diğer bir deyişle meclis güvenoyu müzakerelerini yaparken hukuken görev başında bir hükûmet bulunmaktadır. Bu veçhile meclisin hükûmetin kuruluşunda doğrudan bir müdahalesi bulunmamaktadır²²⁹.

²²⁹ Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 31-32

1961 Anayasası'na göre ise Bakanlar Kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşur. Başbakan, cumhurbaşkanı tarafından TBMM üyeleri arasından atanır. Başbakan, gerek meclis içinden ve gerek milletvekili seçilme yeterliliğine sahip milletvekili olmayan kişiler arasından kabineyi oluşturup cumhurbaşkanına sunar. Cumhurbaşkanı tarafından Bakanlar Kurulu atanır (m. 102). Bakanlar Kurulu programı, kuruluşundan sonra en geç bir hafta içinde anayasanın ifadesi karşısında iki mecliste de okunur ve Millet Meclisi'nden güvenoyu istenir. Hükûmetin kurulma anı, cumhurbaşkanının atamayı yaptığı andır. Güvenoyu, hukuken kurulma anı değildir²³⁰. Kabinenin kuruluşuna dair bu usül ilk kez 1909 senesinde hukuk sistemimize dahil olmuştur (1876 Anayasası m.27). Ancak 27. maddede sadrazamın ve bakanların meclis içinden atanması zorunlu değildi. 1921 Anayasası'nın ilk halinde böyle bir düzenleme yer almazken 1923 değişiklikleri ile bu sistem getirilmiştir (m.12); ancak 12. madde vekillerin ve İcra Vekilleri Heyeti reisinin meclis içinden seçilmesini öngörüyordu. 1924 Anayasası'nda da aynı usül devam ettirilmiştir (m.44). 1961 Anayasası ile meclis dışından bakan seçilebilmesi mümkün kılınmıştır. Ancak seçilecek kişinin milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olması gerekir.

1982 Anayasası'na bakacak olursak, Bakanlar Kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşur. Cumhurbaşkanı meclisin içinden bir kişiyi başbakan olarak seçmekte²³¹, başbakan bakanları gerek meclis içinden gerek milletvekili seçilme yeterliliğine sahip meclis dışındaki kişiler arasından belirleyip cumhurbaşkanına sunmakta ve cumhurbaşkanı atamayı yapmaktadır (m.109).

Bakanlar Kurulu'nun hukuken göreve başlama anı cumhurbaşkanı tarafından atandığı andır. Dolayısıyla güvenoyu almak için meclise başvurduğunda Bakanlar Kurulu görev başındadır²³². Bakanlar Kurulu en geç bir hafta içinde mecliste programını okur ve

²³⁰ Armağan, Servet, *1961 Anayasası ve Bakanlar Kurulu*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1978, s.54-64

²³¹ Cumhurbaşkanının atama yetkisi konusunda bir sınır konmamışsa da meclis içinde hükûmeti kurabilecek kişiye bu görevi tevdi etmesi gerekir. Ancak burada farklı çoğunluklara göre birden fazla partinin hükûmeti kurma ihtimali bulunduğu ise cumhurbaşkanının sürece etki eden bir rolü ortaya çıkar.

²³² Okşar, Mustafa, *1982 Anayasası Çerçevesinde Bakanlar Kurulu*, Ankara, Yetkin Yayınları, 2013, s.310-318. Yazar alıntıladığımız fikirde olmakla birlikte konu hakkında aksi görüşlere de buradan ulaşılabilir.

meclisin güvenoyuna başvurur (m.110). Hükûmetin bu kuruluş usulünün anayasacılığımızda 1876 Anayasası'nın 1909 senesinde değiştirilen 27. maddesine kadar geriye gittiğini belirtmiştik.

3.2.2.2. Bakanlar Kurulu'nun Yetkileri

1924 Anayasası'na göre, İcra Vekilleri Heyeti'nin yetkilerine bakacak olursak, İcra Vekilleri Heyeti, hükûmetin genel siyasetini yürütür ve her bakan kendi bakanlığının gerektirdiği işlemleri yapmakla yetkilidir.

1961 Anayasası'na göre, Bakanlar Kurulu, yürütme içerisinde sorumlu ve yetkili kanadı teşkil eder. Başbakanın konumu ise farklılaşmıştır. Başbakan, Bakanlar Kurulu'nun başıdır, hükûmetin genel siyasetini gözetir ve bakanlıklar arasında koordinasyonu sağlar (m.105/1).

1982 Anayasası'nda Bakanlar Kurulu, yürütmenin yetkili ve bu yetkiye karşılık meclise karşı sorumlu kanadı olarak düzenlenmiştir. 1982 Anayasası'nda 1961 Anayasası'na nazaran başbakanın konumu daha güçlüdür. Başbakan, Bakanlar Kurulu'nun başı olarak bakanlıklar arasında işbirliğini temin eder, hükûmetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir, bakanların görevlerini anayasaya ve kanunlara uygun olarak yerine getirip getirmediğine özen gösterir ve gerekirse düzeltici önlemler alabilir (m.112/1,3).

3.2.2.2.1. Tüzük Hazırlamak

1924 Anayasası'nın 52. maddesine göre İcra Vekilleri Heyeti kanunların tatbik şeklini göstermek ve kanunun emrettiği hususları ortaya koymak adına nizamname çıkarmakla yetkilendirilmiştir²³³. Ancak nizamnamelerin yeni hükümler ihdas etmesi yasaktır ve nizamnamelerin Şura-yı Devlet'in denetiminden geçmesi gerekmektedir²³⁴. Nizamnameler de kanunlar gibi reisicumhur tarafından imzalanır ve

²³³ Hükûmetin tek tasarrufu nizamname çıkarılması değildir. Anayasada yalnız bunun zikredildiği görülmektedir. Başgil, makalesinde bundan başka vekâlet talimatnameleri, izahnameler ve tamimlerden de bahsetmektedir. Bkz: Başgil, *Türkiye Teşkilat Hukukunda Nizamname Mefhumu ve Nizamnamelerin Mahiyeti ve Tabii Olduğu Hukuki Rejim* s.72-75

²³⁴ Sarıca, her nizamnamede Şura-yı Devlet denetiminden geçirilmiş olduğuna dair bir kaydın bulunması

yayımlanırlar. Bu, ilgili nizamnamenin yürürlüğe konması için şarttır. Nizamname çıkarılması için meclisin hükûmete ayrıca emir vermesi gerekmez. Hükûmet bunu doğrudan anayasanın 52. maddesine dayanarak yapar²³⁵. Anayasa mezkur maddenin üçüncü fıkrasında nizamnamelerin kanuna aykırılığının iddia edilmesi halinde bunu değerlendirecek merciin TBMM olduğunu açıkça belirtmektedir²³⁶. 1876 Anayasası'nda 7. maddede nizamname tanzimi yetkisi padişahın yetkileri arasında sayılmıştı.

1961 Anayasası'na göre Bakanlar Kurulu, kanunların tatbik şeklini göstermek ve kanuna aykırı olmamak üzere tüzük düzenleme yetkisine sahiptir. Tüzükler Danıştay'ın incelemesinden geçecektir. Tüzükler cumhurbaşkanınca imzalanır ve yayınlanır (m.107).

Nizamname hazırlama yetkisi 1876 Anayasası'nda padişaha aitti (m.7). 1924 Anayasası ise bu yetkiyi İcra Vekilleri Heyeti'ne vermişti; ancak cumhurbaşkanının imzalaması gerekiyordu (m.52). 52. madde nizamnamelerin Şura-yı Devlet'in denetiminden geçeceğini ve yeni bir hüküm ihdas edemeyeceğini de belirtmekteydi.

1982 Anayasası'nda da Bakanlar Kurulu, kanunların yürütülmesini sağlayabilmek için Danıştay'ın denetiminden geçmek üzere ve kanuna aykırı olmamak kaydıyla tüzük hazırlayabilir. Tüzükler cumhurbaşkanı tarafından imzalanır ve kanunlar gibi yayımlanır (m.115). Bu madde 1961 Anayasası'nın 107. maddesiyle aynıdır. 2017 Referandum'u ile kabul edilen anayasa değişikliğine göre tüzükler de hukuk sistemimizden çıkarılmıştır (6771 sayılı Kanun m.16).

gerekip gerekmediği yolunda bir soru ortaya atmaktadır. Zira ancak bu şekilde nizamnamenin Şura-yı Devlet denetiminden geçip geçmediğini anlayabiliriz. Sarıca'nın görüşü bunun bir geçerlilik şartı olarak sayılmaması yolundadır Bkz: Sarıca, Ragıp, *Türkiye'de İcra Uzununun Tanzim Salahiyeti*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1943, s.88-91

²³⁵ Sarıca, a.g.e. s.83-84

²³⁶ Bu konuda tartışmalar için Bkz: Sarıca, *Türkiye'de İcra Uzununun Tanzim Salahiyeti*, s.94-159; Başgil, *Türkiye Teşkilat Hukukunda Nizamname Mefhumu ve Nizamnamelerin Mahiyeti ve Tabii Olduğu Hukuki Rejim*, s.94-100. Nizamname, bugün kullandığımız deyimle tüzük demektir. Tüzüklerin kanuna uygunluğu meselesinin yargıya bırakılmayıp meclise havale edilmesi meclisin kendi yetki alanını olabildiğinde genişletme eğilimiyle açıklanabilir. Bkz: Özbudun, *1924 Anayasası*, s.51

3.2.2.2.2. Olağanüstü Yönetim Usulleri

1924 Anayasası'nın 86. maddesi ise idare-i örfiye ilanını düzenlemektedir. Harp hali, harbi gerektirecek bir durumun meydana gelmesi, isyan durumu, vatan ve Cumhuriyet aleyhine olarak güçlü ve fiili teşebbüslerin ortaya çıkmasını müeyyit (teyid eden) kesin emareler görülmesi örfi idarenin tesisi için aranan şartlar olarak sayılmıştır. Bu durumda İcra Vekilleri Heyeti, süresi bir seneyi aşmamak üzere bölgesel veya genel olarak örfi idare ilan edebilir. Ancak durumu hemen meclise bildirmesi gerekir. Meclis süreyi kısaltabilir veya uzatabilir. Burada 1876 Anayasası dönemindeki 113. madde hatra getirilebilir. Örfi idare kavramı da 1876 Anayasası dönemine dayanmaktadır.

1961 Anayasası'nın 124. maddesine göre, savaş hali ya da savaşı gerektirecek bir durumun zuhur etmesi, ayaklanma meydana gelmesi, vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın yahut ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğünü içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya anayasa ile tanınan hür demokratik düzeni ya da temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldırmaya yönelmiş yaygın şiddet hareketleri hakkında kesin emarelerin ortaya çıkması hallerinden birinin vaki olması durumunda Bakanlar Kurulu sıkıyönetim ilan edebilir. Sıkıyönetim, yurdun bir veya birden fazla bölgesi yahut tamamında süresi iki ayı aşmamak üzere ilan edilebilir. Keyfiyet derhal TBMM'nin onayına sunulur. TBMM süreyi kısaltabilir veya uzatabilir. Her defasında iki ayı aşmamak üzere periyotlarla sıkıyönetimin uzatılmasına karar vermeye de yine TBMM yetkilidir.

1961 Anayasası'nın 64. maddesinde 1971 yılında yapılan kapsamlı değişiklikle KHK'lar hukuk sistemine dahil olmuştur. KHK'ları Bakanlar Kurulu çıkarır. Kararnameler ile bazı alanların düzenlenmesi yasaktır. Bunlar, anayasanın bir, iki ve dördüncü bölümler, yani temel hak ve hürriyetler ile siyasi haklar ve ödevlerdir²³⁷. KHK'lar RG'de yayımlanır. Yayımlandıkları gün meclise sunulmaları gerekir. Yayımlanma ile yürürlüğe girerler.

²³⁷ Maddede üçüncü bölümü teşkil eden sosyal ve ekonomik hakların yer almadığı görülmektedir. Fakat bu bölümde kanunla sınırlanacağı belirtilen haklar yer almaktadır. Konu hakkında Bkz: Yılmaz, Misket, "Türk Hukukunda Kanun Hükmünde Kararname", Prof. Dr. Bülent Nuri Esen'e Armağan, 1977, Ankara, s.527-528

Ancak, ileriki bir tarihte yürürlüğe girmesi de kararlaştırılabilir. Şayet KHK, yayımlandığı gün TBMM'ne sunulmazsa o gün yürürlükten kalkmış olur. KHK, TBMM tarafından reddedilirse, red kararının RG'de ilanı KHK'nın yürürlükten kalkış tarihidir. Değiştirilerek kabul edilen kararnamelerde de aynı şekilde RG'de yayın tarihi değişikliklerin yürürlüğe giriş tarihi olur.

1982 Anayasası'nın ilk haline göre, olağanüstü yönetim usulleri, olağanüstü hal²³⁸ ve sıkıyönetimdir²³⁹. Maddede aranan şartlar gerçekleşirse, cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulu'nun da görüşünü aldıktan sonra süresi altı ayı geçmemek üzere, ülkenin bir veya birden çok bölgesini kapsar biçimde olağanüstü hal ilan edebilir. Bu karar meclisin onayına arz edilir; Meclis süreyi değiştirebilir veya kararı reddedebilir. Bakanlar Kurulu'nun istemi üzerine dört ayı geçmeyecek periyotlarla olağanüstü halin devamına karar verilebilir ve anayasanın ifadesi karşısında bunun bir sonunun öngörülmediği anlaşılmaktadır (m.121/1). Keza maddede aranan şartlar gerçekleşirse cumhurbaşkanı başkanlığındaki Bakanlar Kurulu, süresi altı ayı aşmamak üzere, yurdun bütünü veya bir bölgesinde Milli Güvenlik Kurulu'nun da görüşünü aldıktan sonra sıkıyönetim de ilan edebilir. Bu karar da derhal meclisin onayına sunulur; Meclis kararı reddedebilir veya süreyi değiştirebilir²⁴⁰. 2017 yılında kabul edilen anayasa değişiklikleri ile sıkıyönetim hukuk sistemimizden kaldırılmıştır (6771 sayılı Kanun m.16)

1982 Anayasası'nda kanun hükmünde kararnameleri olağan dönem ve olağanüstü dönem KHK'ları şeklinde bir ayrıma tabi tutmak gerekir²⁴¹. KHK'lar hakkında 91.

²³⁸ Olağanüstü hal, tabii afet, tehlikeli salgın, ağır ekonomik bunalım veya şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi biçimde bozulması sebepleriyle ilan edilebilir. İlk üç sebep 119. maddede diğer ikisi 120. maddede düzenlenmiştir. 120. madde anayasanın kurduğu özgür demokratik düzen veya temel haklar ve hürriyetleri kaldırmaya yönelmiş yaygın şiddet hareketlerine ilişkin ciddi addedilecek belirtilerin zuhur etmesi veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi biçimde bozulmasını olağanüstü halin sebepleri olarak zikretmektedir.

²³⁹ 122. maddeye göre anayasanın tanıdığı özgür demokratik düzen veya temel hak ve hürriyetleri kaldırmaya yönelmiş, olağanüstü halin ilanını gerektirenden daha vahim addedilecek şiddet olayları yaygınlaşırsa veya savaş ya da savaşı gerektirecek bir durum zuhur edese, ayaklanma meydana gelirse yahut cumhuriyete karşı eylem halinde kuvvetli bir kalkışma, ülkenin bütünlüğünü tehlikeye düşüren içten veya dıştan şiddet hareketleri yaygınlaşırsa sıkı yönetim ilan edilebilir.

²⁴⁰ Ancak belirtmek gereki ki 2017 yılında kabul edilen anayasa değişikliği sonrasında sıkıyönetim olağanüstü yönetim usulü hukuk sisteminden çıkarılmıştır (6771 sayılı Kanun m.16).

²⁴¹ 1982 Anayasası'nın olağanüstü dönemlerde düzenlemeye ilişkin getirdiği en önemli yenilik budur

maddede düzenlemeler bulunur. Anayasa'nın ikinci kısım birinci ve ikinci bölümlerindeki temel haklar ve ödevler, dördüncü bölümdeki siyasi haklar ve ödevler KHK ile düzenlenmesi yasak olan konulardır; ancak olağanüstü hal ve sıkıyönetim halleri saklıdır (m.91/1). Kararnameler, RG'de yayımlanır ve yayımlandıkları gün yürürlüğe girerler; ancak yürürlük tarihi olarak daha ileri bir tarih de kararlaştırılabilir. RG'de yayımlandıkları gün meclise sunulmaları gerekir. Sunulmazlarsa bu tarihte yürürlükten kalkarlar. TBMM tarafından reddedilen kararnameler red kararının RG'de yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar ve değiştirilerek kabul edilenler değişikliğin RG'de yayımlandığı tarihte yürürlüğe girmiş kabul edilir (m.91/6-7,9). Olağanüstü dönem KHK'ları hakkında anayasanın 119-122. maddelerinde hükümler yer alır. Ne var ki bu hükümler sınırlıdır ve 91. maddedeki gibi geniş açıklamalar ihtiva etmez. Burada 91. madde ile 121 ve 122. maddeler arasında genel hüküm-özel hüküm ilişkisi olduğu düşünülebilir²⁴². Olağanüstü hal ve sıkıyönetim KHK'larının düzenleme alanı hakkında anayasanın 121/3 ve 122/2 maddeleri, cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun olağanüstü hal veya sıkıyönetimin gerekli kıldığı alanlarda KHK çıkarabileceğini belirtmektedir. 2017 yılında kabul edilen anayasa değişiklikleri ile KHK'lar hukuk sistemimizden kaldırılmıştır (6771 sayılı Kanun m.16).

3.2.2.2.3. Bakanlar Kurulu'nun Sorumluluğu

1924 Anayasası'na göre İcra Vekilleri Heyeti'nin sorumluluğu düzenlenirken vekaletlerin sayısı, vekillerin görevleri ve sorumluluklarının kanunla tayin edileceği belirtilmiştir (m.47-48)²⁴³. İcra Vekilleri Heyeti, hükûmetin genel siyasetinden müşterek olarak ve her vekil kendi görev alanı dahilinde yapıp ettiklerinden, kendi emrindekilerin fiillerinden ve kendisinin genel siyasetinden sorumlu bulunmaktadır (m.46). Böylece anayasada İcra Vekilleri Heyeti'nin bireysel ve kolektif sorumluluğu kabul edilmiş olmaktadır. 1876 Anayasası'nda 1909 değişiklikleri sonrasında Heyet-i Vükela'nın Meclis-i Mebusan'a karşı bireysel ve kolektif sorumluluğu ilkesi kabul edilmişti (m.30). Meclis, vekillerin sorumluluğuna gitmek suretiyle onların Divan-ı

Bkz: Bülent ve Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, s.409

²⁴² Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s.757-758

²⁴³ Vekaletlerin sayısını kanuna havale eden maddede 1937 yılında 3272 sayılı Kanun ile değişiklik yapılmış ve ifade bakanlıkların kuruluşunun özel kanuna havale edilmesi şeklinde tadil edilmiştir.

Âli'ye sevkine karar vermeye yetkilidir. Bu durum zuhur edecek olursa o vekilin vekillikten düşmesi söz konusu olur (m.49). Anayasanın 22. maddesinde, meclisin murakabe vasıtalarından sual, istizah ve meclis tahkikatı ifade edilmektedir. Bu üç murakabe vasıtasının ne surette yerine getirileceği keyfiyeti ise aynı maddeye göre içtüzükte gösterilecektir. Sual, bilindiği gibi bir konu hakkında ilgili vekilden bilgi almaya yarar ve doğrudan siyasi sorumluluk doğurmaz. İstizah ise böyle değildir ve neticede kabinenin veya vekilin siyasi sorumluluğu doğabilir. İstizah yolunun işletilebilmesi için bir vekil dahi önerge verebilir. Bu önerinin meclis tarafından kabul edilmesi gerekir²⁴⁴. Meclis tahkikatı başlığı altında anayasanın hem meclis soruşturmasını hem meclis araştırmasını düzenlediğini görmekteyiz. Bu anlamda cezai sorumluluk doğabileceği gibi sadece meclisin bilgi alması anlamında meclis tahkikatı da yürütülebilir²⁴⁵.

1961 Anayasası'nda Bakanlar Kurulu'nun kolektif ve bakanların bireysel sorumlulukları da düzenlenmiştir. Meclis dışından gelen bakanlar da yasama dokunulmazlıkları yönünden ve yasaklamalar açısından TBMM üyeleri ile aynı kabul edilir (m.105). Anayasaya göre Bakanlar Kurulu'nu denetleme vasıtaları olarak her iki meclis de soru, meclis araştırması, meclis soruşturması ve genel görüşme yollarına başvurmaya yetkilidir (m.88). Bilindiği gibi meclis araştırması, soru ve genel görüşme yolları bakanın veya Bakanlar Kurulu'nun hukuki varlığını sonlandırmaya elverişli değildir²⁴⁶. Fakat meclis soruşturması ve gensoru böyle değildir. Meclis soruşturması sonucunda Yüce Divan'a sevk söz konusu olabilir. Bakanın Yüce Divan'a sevk, bakanlıktan düşmesi anlamına gelir (m.106/3). Ancak anayasada başbakanın Yüce Divan'a sevk halinde kabinenin düşeceği yer almamaktadır. Anayasa meclis soruşturmasına her iki meclisi yetkili kılmakla beraber gensorunun münhasıran Millet Meclisi'nin yetkisi dahilinde olduğunu da ifade etmiştir (m.89/1)²⁴⁷. Zira, anayasada

²⁴⁴ Özer, *a.g.e.* 540-544

²⁴⁵ Onar, Erdal, "*Meclis Araştırması*", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976) Ankara, 1976, s.331-332

²⁴⁶ Bu üç mekanizma doğrudan bir sorumluluk ortaya çıkarmıyorsa da, bu mekanizmaların işletilmesi sonucunda ulaşılan sonuçlar çok önemli olabilir. 1961 Anayasası döneminde meclis araştırması hakkında Bkz: Onar, *Meclis Araştırması*, s. 333-364

²⁴⁷ Gensoru ile ilgili 89. madde de 1971 tadillerinde değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikle gensoru mekanizmasının işletilmesinin zorlaştırıldığı görülmektedir.

Bakanlar Kurulu'nun sorumluluğu Millet Meclisi'ne karşıdır. Bakanlar Kurulu kurulduktan sonra da Millet Meclisi'nden güvenoyu istemektedir (m.103). Bakanlar Kurulu, görevi sırasında da Millet Meclisi'nin güvenine başvurabilir (m.104).

Kabinenin bireysel ve kolektif sorumluluğu ilkesini 1876 Anayasası'nın 30. maddesinde görebiliriz. Bu husus, Anayasaya 1909 değişiklikleri ile eklenmiştir. 1876 Anayasası'nda meclisin denetleme vasıtaları olarak sual ve istizah yollarını görmekteyiz (m.38). 1909 değişiklikleri ile güvenoyu da anayasaya dahil olmuştur (m.38). 1921 Anayasası'nda kabinenin bireysel ve kolektif sorumluluğu yer almazken 14 Nisan 1923 tarihli Heyet-i Umumiye Kararı ile İcra Vekilleri Heyeti reisinin heyet ile beraber müşterek sorumluluğu kabul edilmişti. 1924 Anayasası'nda da kolektif ve bireysel sorumluluk 46. maddede yer almaktadır. Meclisin murakabe vasıtaları olarak soru, meclis tahkikatı ve genel görüşme bulunur (m.22).

1982 Anayasası'nda da, Bakanlar Kurulu'nun bireysel ve müşterek sorumluluğu düzenlenmiştir. Bakanlar birer birer görevleri ile ilgili konularda sorumlu bulunmakla beraber Bakanlar Kurulu kolektif olarak da sorumluluk sahibidir (m.112/1-2). 1982 Anayasası'nda bakanların başbakana karşı sorumluluğu da düzenlenmiştir. 109. maddede ise bakanların görevden alınma usulü yer alır. Burada başbakanın gerektiğinde önerisi üzerine cumhurbaşkanı harekete geçmektedir. Bir bakanı görevden almak yetkisinin asıl olarak başbakanda olduğu söylenebilir²⁴⁸.

Anayasada meclisin hükûmeti murakabe vasıtaları olarak soru, genel görüşme, meclis araştırması, meclis soruşturması ve gensoru yolları düzenlenmiştir (m.98/1). Bunlardan soru, genel görüşme ve meclis araştırması hükûmetin siyasi sorumluluğunu sonuçlamaz. Meclis soruşturması ise cezai sorumluluğu gündeme getirir; ancak Yüce Divan'a sevk edilmesiyle beraber bir bakan görevinden, başbakan sevk edilirse hükûmet görevden düşer (m. 113/3). Dolayısıyla meclis soruşturmasının siyasi sorumluluğu meydana getirdiği görülür. Göreve başlarken güvenoyu mekanizması bulunmakla beraber görev sırasında gensoru mekanizması da mevcuttur. Anayasada

²⁴⁸ Konu hakkında Bkz: Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s.601-602

gensoru 99. maddede uzunca düzenlenmiştir²⁴⁹. Ayrıca Bakanlar Kurulu dilerse görevi sırasında meclisin güvenine gidebilir. 1961 Anayasası'nda aynı murakabe vasıtaları yer almaktaydı (m. 88-90). Ancak gensoru yetkisi yalnız Millet Meclisi'nde bulunmakla beraber başbakanın Yüce Divan'a sevki halinde hükûmetin görevden düşmesi hususu da ayrıca belirtilmemiştir.

2017 yılında referandum ile kabul edilen anayasa değişiklikleri sonrasında meclisin hükûmeti denetleme yollarından gensoru hukuk sistemimizden kaldırılmıştır. Değişiklik sonrasında soru yolu ise sadece yazılı olarak kullanılabilir. Yazılı soru en geç on beş gün içerisinde cevaplandırılır (6771. sayılı Kanun m. 6). Meclis soruşturması ise artık cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlar hakkında yerine getirilebilmektedir. Yazılı soru da keza cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlara verilir.

3.2.2.2.4. Bakanlara Vekalet

1924 Anayasası'nda, İcra Vekilleri Heyeti içerisinde vekillerin diğer vekillere çeşitli şartlar altında vekalet etmesi hususuna değinilmiş olduğunu müşahade etmekteyiz. Çeşitli sebeplerle bir vekil vekillik görevinde bulunamaz ise onun mazur olduğu bu süre için başka bir vekilin vekaleten görevi üstlenmesi mümkündür. Ne var ki bir vekil, bir vekaletten ziyadesine vekalet edemez (m.50)²⁵⁰.

1961 Anayasası'na göre, bir bakanın yerine mazeret halinde veya boş bulunan bakanlıklara başka bir bakan vekalet edebilir. Fakat bir bakan ancak bir bakanlığın vekaletini yürütebilir (m.106/2). Bu kuralı 1924 Anayasası'nın 49. maddesinde görmek mümkündür.

1982 Anayasası'nda, 113. maddede vekaletle ilgili düzenleme yer almaktadır. Bu düzenleme 1961 Anayasası'ndaki düzenleme ile aynıdır. Bakanın yerine mazeret

²⁴⁹ Anayasada ayrıntılı bir düzenleme yapmak yerine bu ayrıntıların içtüzüğe havale edilmesi gerektiği öne sürülebilir. Bkz: Aydın, Mesut, *Gensoru*, Ankara, Orient Yayıncılık, 2010, s.120

²⁵⁰ Anayasada 1937 yılında 3115 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerle siyasi müsteşarlık hukuk sistemine eklenmiştir. Bu sebeple, 44,49 ve 50. maddeler değiştirilmiştir. Ne var ki bu durum uzun sürmemiş; 1937 yılında 3272 sayılı Kanun ile bu değişiklikler kaldırılarak metin eski haline getirilmiştir. Bkz: Özbudun, *1924 Anayasası*, s.7

durumunda veya boş bulunan bakanlığa bir bakan vekalet edebilmekte ve bir bakan yalnızca bir tek bakanlığa vekalet edebilmektedir.

3.2.3. Hükûmet Sistemleri

1924 Anayasası'nın hükûmet sistemi üzerine yapılan çalışmalar bu anayasanın meclis hükûmeti sistemi ile parlamenter sistem arasında karma bir hükûmet modelini kabul etmiş olduğunu göstermektedir²⁵¹. 1924 Anayasası'nın kuvvetlerin birliğine ancak fonksiyonların ayrılığına dayalı bir hükûmet modeli kabul etmiş olduğu ifade edilmektedir²⁵². Anayasada meclis hükûmeti sistemini işaret eden düzenlemelerin yanında parlamenter sistemi gösteren düzenlemelere de rastlanmaktadır. Bu noktaların üzerinde kısaca durabiliriz. Meclis hükûmeti sistemini gösteren en önemli özellik yasama ve yürütme yetkilerinin mecliste toplanmış olmasıdır. Meclis, hükûmeti murakabe vasıtalarına maliktir. Anayasanın 22. maddesinde bu vasıtalar; sual, istizah ve meclis tahkikatı şeklinde belirtilmiştir. Anayasada hükûmetin meclisi fesih yetkisi bulunmaz. Zaten gördüğümüz gibi yürütme de yasama da meclisin elinde bulunmaktadır. Kuvvetlerin birliğinden söz edilmektedir. O halde hükûmet yürütme işini meclisin murakabesi altında yerine getirdiği için ona karşı onun hukuki varlığını tehdit edecek bir silaha malik olması beklenemez. Ancak meclisin kendi kararıyla kendi seçimlerini yenilemesi mümkündür. Meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verecekse bu kararı üye tam sayısının salt çoğunluğu ile almak zorundadır. Yeni seçimlerde oluşturulacak meclis ilk Kasım ayında göreve başlar ve bundan evvel yapılan oturumlar olağanüstü oturum olarak addedilir (m.25). Encümenin sunduğu taslakta cumhurbaşkanına meclis seçimlerinin yenilenmesi yetkisi verilmiş; ancak bu husus meclis görüşmelerinde kabul edilmemişti.

²⁵¹ Bu görüşte olan çalışmalardan bazıları; Arsel, *Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları*, s.96-99 Abadan ve Savcı, *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, s.70-82, Okandan, Recai G., "20 Nisan 1340 Anayasası'na Göre Hakkı Kaza" İÜHFİM, C:32, S:2-4, s.412 ve Okandan, Recai G., "Milli Hakimiyet, Milli İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilat Hukukumuzda Girişi" İÜHFİM, C:27, S:1-4, s.27; Anayurt, Ömer, "1924 Anayasasında Meclis-Yürütme İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C:13, S:39, Kasım 1997, s.688-691

²⁵² Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s.161 Belirtmek gerekir ki yazar, anayasanın meclis hükûmeti sistemini kabul etmekle beraber icra ve yasamanın fonksiyonel ayrılığını kabul etmekle parlamenter sistem lehine var olan eğilimi daha berraklaştırdığı görüşündedir.

1924 Anayasası'nda parlamenter sistemi işaret eden hususlar ise şöyledir: 1921 Anayasası döneminde 1923 yılında cumhuriyetin ilanı ile beraber cumhurbaşkanlığı makamı hukuk sistemimize dahil olmuştu. 1924 Anayasası'nda da cumhurbaşkanlığı bulunur. 1924 Anayasası'nda kabinenin teşekkül tarzı; başbakanın cumhurbaşkanı tarafından meclis içinden seçilmesi ve başbakanın oluşturduğu kabinenin cumhurbaşkanının onayıyla atanması ve kabinenin siyasi hareket tarzını meclise beyan ederek güvenoyu alması, kabinenin bireysel ve kolektif sorumluluğunun kabul edilmiş olması, anayasada karşı imza kuralının bulunuyor olması hep parlamenter sisteme uygun düzenlemelerdir. Meclis, hükûmeti denetleyebilmekte ve gerektiğinde hükûmetin sorumluluğuna gidebilmektedir (m.46)²⁵³.

Şu halde 1876 Anayasası döneminde parlamenter sistemin kurulduğu anlaşılmaktadır. 1921 Anayasası ise meclis hükûmeti sistemini kabul etmiştir. 1924 Anayasası'nda karma nitelikli bir hükûmet sistemi bulunmaktadır ki meclis hükûmeti sisteminden parlamenter sisteme geçiş süreci burada görülmektedir.

1961 Anayasası'nın hükûmet sistemine bakacak olursak, anayasanın parlamenter sistemi kabul ettiğini ifade etmiştik. Anayasada cumhurbaşkanının klasik parlamenter sisteme muvafık olarak yetkisiz ve sorumsuz bir makam olarak tasarlandığını söylemek mümkün görülmektedir²⁵⁴. Kolektif ve bireysel sorumluluğu bulunan, meclisin içinden çıkan yetkili bir bakanlar kurulu da bulunmaktadır. Anayasa, bir kuvvet olarak yasamayı da çift meclisli TBMM'ye tevdi etmiştir. Anayasa parlamenter sistemin yumuşak kuvvetler ayrılığı sistemine uygun olarak yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirlerinin hukuki varlıklarına son verecek araçları da belirlemiş görünmektedir. Buna göre cumhurbaşkanı meclis seçimlerinin yenilenmesini sağlayabilir. Anayasanın 108. maddesin göre Millet Meclisi bakanlar kuruluna güvensizlik oyu verir veya gensoru yoluyla hükûmeti görevden düşürebilir.

²⁵³ Anayasada ayrıca 50. madde ile vekillerin Divan-ı Âli'ye sevki yani cezai sorumluluğu düzenlendiği için 46. maddede bahsedilen sorumluluğun siyasi sorumluluk olduğu anlaşılmaktadır. Bkz: Arsel, *Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları*, s.98

²⁵⁴ Parla, Taha, *Türkiye'de Anayasalar*, İstanbul, Metis Yayınları, 2016, s.70-71

1982 Anayasası'na gelince anayasanın ilk metninde temelde parlamenter sistemin asgari gereklerine uygun bir hükûmet sistemi tayin etmiş olduğunu söylemek gerekir. Gerek yürütmenin gerek yasamanın diğerinin hukuki varlığını sona erdirecek araçları mevcuttur. Bununla beraber cumhurbaşkanlığının düzenlenmesi noktasında anayasanın klasik parlamenter sistemden sapmış olduğunu teslim etmek gerekmektedir. Cumhurbaşkanlığı geniş yetkilerle donatılmış ve bu yetkilerin hangisinin tek başına hangisinin müştereken kullanılacağı hususuna değinilmemiştir. Ayrıca 2007 senesinden itibaren cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine karar verilmiştir. 1982 Anayasası'ndaki klasik parlamenter sisteme aykırı düzenlemeler onun bir yarı-başkanlık sistemi kabul ettiğini söylemeye yeterli değildir. Zira; anayasanın son metninde halk tarafından seçilen ve klasik bir parlamenter sistemde cumhurbaşkanında bulunması gerekenin ötesinde yetkilerle donatılmış bir cumhurbaşkanlığı öngörülmüşse de cumhurbaşkanının tarafsızlığı ve sorumsuzluğu hususları hâlâ anayasada yer almaktadır. Ayrıca yarı-başkanlık sistemlerinde çatışma çözücü niteliği göz önüne alınarak başkana sınırsız olarak tanınan meclisi fesih yetkisi 1982 Anayasası'nda yer almaz²⁵⁵. 1982 Anayasası'nda cumhurbaşkanının meclisin seçimlerini yenileme yetkisi belirli şartlar dahilinde kullanılabilen bir yetkidir. Şu halde 1982 Anayasası'nın hükûmet sisteminin parlamenter sistemle yarı-başkanlık sistemi arasında karma nitelikli bir sistem olduğu düşüncesindeyiz²⁵⁶.

1982 Anayasası kısmında zikredilmesi gereken önemli bir konu 2017 senesinde referandum ile kabul edilen kapsamlı anayasa değişikliğidir. 6117 sayılı Kanun'un 16 Nisan 2017 tarihinde halkoyuna sunulması sonucunda anayasa değişikliği kabul

²⁵⁵ Bkz: Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, s.141-142

²⁵⁶ Aynı yönde; Yazıcı, *a.g.m.* s.233-235. Özbudun ise karma ya da melez bir rejim demenin dahi abartı olduğunu ve Fransız literatüründen esinlenerek zayıflatılmış parlamenterizm denebileceğini ifade etmektedir. Bkz: Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.363-368. Gözler de cumhurbaşkanının seçimi hususuna rağmen hükûmet sisteminin parlamenter sistem olduğu fikrindedir Bkz: Gözler, Kemal, *"Türkiye'de Hükûmet Sistemi Tartışmaları Üzerine Bir Deneme"*, Türkiye Günlüğü, Sayı:125, Kış-2016, s.18. Erişim Linki: <http://www.anayasa.gen.tr/hukumet-sistemi-tartismalari.htm>. (Erişim Tarihi: 03.07.2017) Uluşahin de sistemi bozulmuş parlamenterizm ve aksak parlamentarizm şeklinde nitelermektedir. Bkz: Uluşahin, Nur, *"Türkiye'de Mevcut Hükûmet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler"*, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt:3 No:1 2011, s.34-35. Aksi görüş; Yıldız, Abdülkadir, *"Başkanlık Sistemi ve Türkiye"* Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ocak 2015, Cilt:5, Sayı:1 s.8-9 Yazara göre 2007 değişikliğinden sonra artık sistemi parlamenter olarak nitelermeye imkân yoktur.

edilmiştir. 6117 sayılı Kanun'un 18. maddesine bakılırsa değişikliklerin çok büyük çoğunluğu, birlikte yapılacak TBMM ve cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra cumhurbaşkanının göreve başlaması akabinde yürürlüğe girecektir.

Değişiklikler çok yeni ve doktrinde bu konuda henüz açıklanan görüşlerin yetersiz oluşu karşısında bu değişiklikler ayrıntılı incelenmemiştir. Zaten tezimiz doğrudan bu konuyu incelemeye ayrılmamıştır. Ancak, bu bölümdeki amacımız açısından değişikliklere kısaca değinmek gerecektir. Değişikliklere göre yürütme yetkisi ve görevi sadece cumhurbaşkanına bırakılmıştır. Buna paralel olarak cumhurbaşkanının yetkileri çok daha fazla arttırılmıştır. KHK'lar ve tüzükler hukuk sisteminden kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarabilmektedir. Maddeye göre anayasanın ikinci kısım birinci ve ikinci bölümleri (temel haklar ve kişi hakları ve ödevleri) ile dördüncü bölüm (siyasal haklar ve ödevler) konularında kararname çıkarılamaz. Münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen alanlarda ve kanunla düzenlenmiş alanlarda kararname çıkarılamaz. Kararname ile kanun farklı hükümler içerirse kanun uygulanır. Keza TBMM kararname ile aynı konuda bir kanun çıkarırsa kararname hükümsüz hale gelir. Gensoru denetim mekanizması anayasadan çıkarılmıştır. Cumhurbaşkanı ve TBMM, seçimlerin yenilenmesi kararı alabilmektedir. Bu durumda iki organ birden seçime gitmektedir (6771 sayılı Kanun/ m. 5,6,8,11). Kısaca bakıldığında dahi anlaşılabilceği gibi bu değişiklikler sonrasında 1982 Anayasası'nın hükümet sisteminin parlamenter sistem olduğu söylenemez. Ancak sert kuvvetler ayrılığının gereklerini yerine getirmedeğinden bir başkanlık sistemi olduğu ve keza meclisin güvenine dayanan bir Bakanlar Kurulu'nun cumhurbaşkanının yanında yürütmeyi paylaşmaması sebebiyle bir Yarı-Başkanlık sistemi bulunduğu da iddia edilemez. Öyleyse bu sistemin sui generis (kendine özgü) bir hükümet sistemi olduğunun kabulü gerekir.

3.3. Yargı Organlarının Düzenlenişlerinin Karşılaştırılması

Yargı organlarının düzenlenişleri karşılaştırılırken, yargıya ilişkin temel ilkeler, mahkemeler ve yüksek mahkemeler alt başlıkları altında inceleme yapılacaktır. Burada, 1876 tarihli Kanun-i Esasi'de yer alan düzenlemelerin, sonraki anayasalarımızda da devamlılığını görebiliriz.

3.3.1. Yargıya İlişkin Temel İlkeler

3.3.1.1. Hâkimlik Mesleği

1924 Anayasası'nda hâkimlerin vasıfları, görevleri, maaşları, atanma şekilleri ve azilleri hususları kanuna havale edilmiştir (m.56). Hâkimlerin kanunun belirlediği vazifeden başka genel veya özel bir başka görev üstlenmeleri anayasa tarafından yasaklanmış bulunmaktadır (m.57). 1876 Anayasası da 81. maddesinin 3. fıkrasında hâkimlerin meslekleri, meslekte ilerlemeleri, meslek değişiklikleri, hâkimlerin ve mahkeme memurlarının vasıflarını, hâkimlerin bir cürümle ile mahkum olarak azledilmeleri keyfiyetini, emekliliklerini özel kanuna havale etmiştir. Anayasanın 90. maddesi hâkimlik sıfatıyla maaşlı bir başka devlet memuriyetinin bağdaşmayacağını da hüküm altına almaktadır.

1961 Anayasası'nda hâkimlerin atanmaları, niteliği, görevleri, aylıkları, hakları ve ödevleri, kariyerlerinde ilerlemeleri, görev yeri değişiklikleri, görevleri ile ilgili suçlardan soruşturulmaları ve yargılanmalarına karar verilmesi, disiplin kovuşturması, meslekten çıkarılmaya sebep olan haller ve diğer tüm özlük işleri, kanunla düzenlenir. Bu kanunu yaparken mahkemelerin bağımsızlığını gözetmek mecburidir (m.134/1). Hâkimler, kanunla belirtilenden başka genel veya özel hiçbir görev alamazlar (m.134/3).

Hâkimlik mesleği ile ilgili özlük işlerinin kanuna havale edilmesi ve hâkimlik mesleği ile bir başka görevin birleşmemesi ilkeleri gerek 1876 Anayasası (m.81, 88, 90) ve gerek 1924 Anayasası'nda (m.56-57) yer alan ilkelerdir. 1961 Anayasası ise çıkarılacak kanunun ayrıca mahkemelerin bağımsızlığı esasına göre yapılacağını belirtmektedir. 134. maddenin çok daha kapsayıcı olduğu görülmektedir.

1982 Anayasası'nda 140. maddeye göre, hâkim ve savcılar, adli ve idari olmak üzere görevlerinde ikiye ayrılırlar. Hâkim ve savcılar yargı yetkisi haricinde -kanunda değinilenden hariç- başka özel ya da resmi bir görev üstlenemezler. Altmış beş yaşına kadar görev yaparlar. Özlük işlerinin tümü hâkimlik güvenceleri ve mahkemelerin bağımsızlığı temel ilkelerine uygun düşmek kaydıyla kanun ile düzenlenecektir. Hâkimler, hâkimlik güvencesi ve mahkemelerin bağımsızlığı ilkelerine uygun olarak

görev yaparlar. 1961 Anayasası'nın 134. maddesi ise sadece hâkimlerden bahsediyor, hâkimlere ait tüm özlük işlerinin hâkimlik güvenceleri ve mahkemelerin bağımsızlığı temel ilkelerine uygun düşmek kaydıyla kanun ile düzenleneceğini ifade ediyor, hâkimlikle başka bir görevin bağdaşmazlığı esasını ve hâkimler için altmış beş yaş sınırını getiriyordu.

3.3.1.2. Savcılık Mesleği

Savcılık mesleği, müdde-i umumi isminde ilk kez 1876 Anayasası'nda düzenlenmiştir (m.91). 1924 Anayasası'nda, savcılığı düzenleyen bir madde bulunmamaktadır. Sadece, Divan-ı Âli'den bahseden 61 ve 64. maddelerde başsavcılık ifadesinin yer aldığını görmekteyiz.

1961 Anayasası'nda anayasa savcılık mesleğini düzenlemektedir. 137. maddede cumhuriyet savcıları ve kanun sözcülerinin özlük işleri ve görevlerinde teminat sağlayıcı hükümler kanuna havale edilmiş; cumhuriyet başsavcısı, başkanunsözcüsü, askeri yargıtay başsavcısı yüksek mahkeme hâkimlerinin hükümlerine tabi kılınmıştır (m.137). Madde, 1971 yılında değiştirilmiştir. Maddenin değişik halinde kanun sözcülerinden bahsedilmemektedir.

1982 Anayasası'nda 140. madde hâkim ve savcıları birlikte düzenlemektedir. Hâkimler gibi savcıların da nitelikleri, atanmaları ve özlük işleri kanuna havale edilmiştir. Savcılar da hâkimler gibi altmış beş yaşına kadar görev yaparlar ve kanunda belirtilenden başka resmi veya özel bir görev üstlenemezler.

3.3.1.3. Hâkim Teminatları

1924 Anayasası'na göre hâkimler azledilemez. Bunun tek istisnası kanunun gösterdiği durum ve hallerdir (m.55). 1876 Anayasası'nın 81. maddesi de hâkimlerin azledilemeyeceğini ifade etmekteydi. Ancak hâkimlerin istifa edebilecekleri maddede ayrıca zikredilmişti.

1961 Anayasası'nın 133. maddesine göre hâkimler azlolunamaz. Anayasada belirtilen yaştan önce emekli olmaları yasaktır (m.133/1). Bu yaş 65 yaş olarak belirlenmiştir.

Ancak askeri yargıda bu sınır kanunla belirlenir (m.134/2)²⁵⁷. Hâkimlerin aylıkları, mahkeme veya kadro kaldırılrsa dahi ödenmeye devam eder (m.133/1)²⁵⁸. Azledilemezlik ilkesi, 1876 Anayasası'ndan beri anayasalarımızda yer alan bir ilkedir.

1982 Anayasası'nda da 139. maddeye göre, hâkim ve savcılar azledilemezler. Anayasada belirtilen yaştan evvel emekli olamazlar²⁵⁹. Ancak kendi istekleri üzerine istifa edebilirler. Bir mahkeme veya hâkimlik kadrosunun azli veya kaldırılması aylık, ödenek ve diğer özlük haklarının kesilmesine mazeret değildir. Bu düzenleme 1961 Anayasası'nın aynı konuyu düzenleyen 133. maddesine çok büyük ölçüde benzemektedir. 139. madde savcılarını da zikretmiştir. Ayrıca 139/2'de aylıkların yanında ödenek ve diğer özlük hakları da ifade edilmektedir.

1924 Anayasası'nda hâkimlerin özlük işleri için kurulmuş bağımsız bir yüksek kurul yer almamaktadır. Bu dönemde hâkimlerin özlük işlerine baktığımızda, atamaları yapmaya tek yetkili makamın Adalet Bakanı olduğunu görmekteyiz²⁶⁰.

1961 Anayasası ile Yüksek Hâkimler Kurulu ilk defa meydana getirilmiştir. 144. maddede adliye hâkimlerinin bütün özlük işleri hakkında karar verme yetkisinin bu kurula bırakıldığını görmekteyiz. Madde, 1971 yılında değişikliğe uğramıştır. Değişikliğe göre Kurul, Adliye Mahkemeleri hâkimlerinin özlük işleri hakkında kesin karar vermekle yetkilendirilmiştir²⁶¹. Ne var ki meslekten çıkarma cezası ve disiplin kararlarının bir kez daha incelenmesini hakkında karar verilen hâkim veya Adalet Bakanı'nın yapması mümkündür. 143. maddeye göre YHK, on bir asıl üç yedek üyeden oluşmaktadır ve üyeler Yargıtay Genel Kurulu'nca seçilir²⁶². Kurulun görev süresi dört

²⁵⁷ 1971 yılındaki değişikliklerle askeri hâkimlerin yükselme ve emeklilikleri de kanuna havale edilmiştir.

²⁵⁸ Görevini sağlık sebebiyle yapamayacak vaziyette bulunduğu kesin surette anlaşılanlar, görevden çıkarılmayı sonuçlayan bir suçtan ötürü mahkum olanlar, meslekte kalmalarının uygun olmadığına karar verilenler hakkında ise kanunda gösterilen istisnalar saklı olduğu belirtilmektedir (m. 133/2).

²⁵⁹ Bu yaş, altmış beş olarak belirlenmiştir; askeri yargıda ise bu husus kanunla belirlenir (m.144/4).

²⁶⁰ Fendoğlu, Hasan Tahsin, *Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı*, Ankara, Yetkin Yayınları, 2010, s.194

²⁶¹ Değişiklikle eklenen "Bu kararlar aleyhine başka merciiilere başvurulamaz." cümlesini AYM iptal etmiştir. Bkz: E:1976/43, K:1977/4. Aktaran; Yüzbaşıoğlu, *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, s. 93

²⁶² İlk metinde kurul on sekiz asıl beş yedek üyeden oluşmakta ve üyelerin seçiminde Yargıtay, Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosu ve birinci sınıfa ayrılmış hâkimler rol oynamaktaydı.

sene olarak belirlenmiştir²⁶³. Üyeler, görevleri süresince başka iş yapamaz veya başka bir görev üstlenemez. Yürütmenin bu kurulla bağlantısı noktasında şu fıkra önemlidir; Adalet Bakanı'nın kurulun toplantılarına katılmaya hakkı varsa da oy kullanması söz konusu değildir (m.143/6). 1971 yılında bu fıkra da değiştirilmiştir. Buna göre Adalet Bakanı gerekli gördüğü hallerde kurula başkanlık edebilmektedir.

1961 Anayasası'nda Yüksek Savcılar Kurulu ise 137. maddede 1971 yılında yapılan değişiklik ile ilk defa kurulmuştur. Atanma hariç tüm özlük işlerinin ve disiplin cezalarının görülmesi bu kurula bırakılmıştır. Kurul, Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nun seçtiği üyeler, Adalet Bakanı ve müsteşarı ile Özlük İşleri Genel Müdürü'nden oluşmaktadır.

1982 Anayasası'nda ise Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu yer almaktadır. İlk kez 1961 Anayasası ile hukuk sistemimize dahil olan Yüksek Hâkimler Kurulu ve Yüksek Savcılar Kurulu'nun devamıdır. Fakat iki meslek için bir üst kurul tahsis edilmiştir. Anayasanın da açık ifadesi karşısında HSYK, mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik güvencelerine uygun olarak kurulması ve çalışması gereken bir kuruldur. Kurul, adli ve idari yargıdaki hâkim ve savcılarının mesleğe kabul kararını ve meslekte kalması münasip görülmeyenler hakkında gerekli kararları verir; atamalar, birinci sınıfa ayrılma, nakil işlemleri, görevden uzaklaştırma ve disiplin cezası verme yetkilerini kullanır. Adalet Bakanlığı'nın bir mahkemenin kaldırılması ya da yargı çevresinin değiştirilmesi tekliflerini inceler. Verilen diğer görevleri yerine getirir. Ayrıca kurul, hâkim ve savcılarının mevzuata uygun görev yapıp yapmadığını, görevlerinde veya görevleri sebebiyle suç işleyip işlemediklerini, hal ve davranışlarının mesleğin gereklerine uygun bulunup bulunmadığını müfettişler marifetiyle araştırır (m.150/8-9). Kurulun meslekten çıkarma kararlarının haricinde verdiği kararlara karşı yargı yolunun kapalı bulunduğu anayasada açıkça belirtilmektedir (m.150/10). HSYK, yirmi iki asıl on iki yedek toplam otuz dört üyeden müteşekkildir. Adalet Bakanı ve Adalet Bakanlığı Müsteşarı kurulun doğal üyeleridir. Üç asıl üç yedek üye Yargıtay üyelerinden, iki asıl

²⁶³ İlk metinde kurulun yarısının iki senede bir yenilenmesi ve hâkimlik görevindeyken seçilenlerin tekrar seçilememesi kuralı kabul edilmişken değişiklikle bunlar kaldırılmıştır.

iki yedek üye Danıştay üyelerinden, bir asıl bir yedek üye Türkiye Adalet Akademisi üyelerinden kendi genel kurullarınca seçilir. Yedi asıl ve dört yedek üye birinci sınıf ve bu niteliğini koruyan adli yargı savcı ve hâkimleri tarafından adli yargı hâkim ve savcılarınca, üç asıl iki yedek üye ise aynı nitelikleri haiz idari yargı savcı ve hâkimleri arasından idari yargı hâkim ve savcılar tarafından seçilir. Dört asıl üyeyi cumhurbaşkanı kademeli olarak seçer. Görev süresi dört yıl olup tekrar seçilmek mümkündür. Adalet Bakanı kurulun başkanıdır.

16 Nisan 2017 Referandum'u ile kabul edilen anayasa değişiklikleri sonrasında HSYK'nın yapısı da değişmiştir. Referandum sonucu kabul edilen 6771 sayılı Kanun'un 14. maddesine göre anayasanın 159. maddesi değiştirilmiştir. Yeni düzenlemeye göre kurulun adı Hâkimler ve Savcılar Kurulu'dur. Kurul on üç üyeden oluşmaktadır. Üyeler dört sene için seçilmektedir ve tekrar seçilmek mümkündür. Adalet Bakanı kurulun başkanıdır. Adalet Bakanı Müsteşarı da tabii üyesidir. Bu üyelerden dört tanesini cumhurbaşkanı, yedi tanesini de TBMM seçmektedir. Cumhurbaşkanı seçeceği dört üyenin üçünü birinci sınıf olan ve bu niteliklerini muhafaza eden adli hâkim ve savcılardan bir tanesini de yine bu vasıfları haiz idari hâkim ve savcılardan seçer. TBMM, seçeceği yedi üyenin üçünü Yargıtay üyeleri arasından birini Danıştay üyeleri arasından, üçünü de yükseköğretim kurumlarında hukuk dalında öğretim üyesi olanlar ve avukatlar arasından seçer. Öğretim üyesi ve avukatlarla ilgili seçimde ilgili üç kişilik kontenjanın tümünün avukatlardan ya da tümünün öğretim üyelerinden seçilmesi mümkün değildir. Madde, TBMM'nin seçim prosedüründen de bahsetmektedir. Üyelik başvuruları TBMM Meclis Başkanlığı'na yapılmakta, başvurular buradan Karma Komisyon'a iletilmektedir. Komisyon her üyelik için üçer aday belirlemekte ve TBMM seçimi yapmaktadır. Birinci turda üye tamsayısının üçte iki çoğunluğuna ulaşan aday seçilir. Bu mümkün olmazsa ikinci turda üye tamsayısının beşte üç çoğunluğu aranır. Buna da ulaşılamazsa üçüncü turda en çok oyu alan iki üye için ad çekme usulüne göre seçim yapılır.

3.3.1.4. Duruşmaların Açık ve Kararların Gerekçeli Olması

1924 Anayasası'nda mahkemelerde muhakemeler aslen alenidir. Bunun tek istisnası Muhakeme Usulü Kanunu gereğince muhakemenin gizli yapılmasını gerektiren bir

durumun zuhur etmesidir. Bu durumda mahkeme gizli muhakeme kararı verebilir (m.58). Bu ilke 1876 Anayasası'nın 82. maddesinde yer almaktaydı. 1924 Anayasası'nda kararların gerekçeli olmasını emreden bir hüküm de yer almamaktadır.

1961 Anayasası'na göre her mahkeme kararının gerekçeli olarak yazılması zorunludur (m.135/3). Duruşmalar herkese açık olmakla beraber anayasa, kamu güvenliği ve genel ahlakın kesin olarak gerektirdiği durumlarda gizliliğe de cevaz vermektedir (m.135/1). Küçüklerin yargılanması ayrı tutulmuştur (m.135/2). 1876 Anayasası'nın 82. maddesine göre de davalar alenidir; kanunda zikredilen kimi sebeplerle gizli celse de yapılabilir. Keza 1924 Anayasası da 58. maddesinde benzer bir hüküm sevk etmiştir.

1982 Anayasası'nda 141. maddeye göre mahkeme ilamları gerekçeli olmak zorundadır. Duruşmalar açık olmakla beraber genel ahlak ve kamu güvenliği şayet mutlak olarak zorunlu kılıyorsa duruşmaların kısmen ya da tamamen kapalı olmasına da karar verilebilir. 1961 Anayasası'nın 135. maddesi de bu hükümle aynıydı.

3.3.1.5. Doğal Yargıç İlkesi, Hâkimin Önüne Gelen Davaya Bakma Mecburiyeti ve Delil Serbestisi

1924 Anayasası'nın 60. maddesinde hâkimin önüne gelen davayı reddedememesi ilkesi düzenlenmiştir. Şayet dava mahkemenin görev ve yetkisi dahilinde ise hâkimin o davayı görmesi gerekir. Bunun aksi durumunda, yani davanın mahkemenin görev veya salahiyeti dışında olması durumunda mahkemenin bu konuda vereceği bir karar ile davayı reddetmesi mümkündür. Bu ilke 1876 Anayasası'nın 84. maddesinde bulunmaktadır. 84. maddedeki düzenleme daha detaylıdır; bir davanın görülmesine ya da bunun için gerekli ilk tahkikatına başlandıktan sonra davanın tatil edilemeyeceği veya geciktirilemeyeceği belirtilmektedir. Yalnız, savcının davadan el çekmesi hali ayrı tutulmuş; ceza davalarında hükûmete ait olan hukukun ortadan kalkmayacağı da ifade edilmiştir.

1924 Anayasası'nın 59. maddesine göre de herkes, mahkemeler huzurunda gerekli meşru vasıtaları kendi hukukunu korumak adına kullanmakta serbesttir. Bu ilke 1876 Anayasası'nın 83. maddesinde yer alır ve ifade hemen hemen aynıdır.

1924 Anayasası'nda olağanüstü mahkeme kurulmasını yasaklayan bir hükmün bulunmaması ilgi çekicidir. Bu durumun 1876 Anayasası'na göre bir geri gidış anlamına geldiğini teslim etmek gerekir²⁶⁴. Özbudun, 1924 Anayasası'nda bu yolda bir hüküm bulunsaydı İstiklal Mahkemeleri gibi olağanüstü mahkemelerin ihdasının belki önlenileceğini belirtmektedir²⁶⁵. Anayasaya bu yolda bir hükmün konulması, mecliste vekillerden Abdullah Azmi Efendi tarafından öne sürülmüşse de kabul görmemiştir²⁶⁶.

1961 Anayasası'na baktığımızda, 1876 Anayasası'nda yargı organına ayrılmış kısımda düzenlenen kimi ilkelerin, 1961 Anayasası'nda anayasanın Kişinin Hakları ve Ödevleri kısmında düzenlendiği görülmektedir. Bu konuların yargı kısmında düzenlenmemiş olması, ilgili hususların 1961 Anayasası'nda yer almadığı anlamına gelmez. 1961 Anayasası'nın 1876 Anayasası'na göre yargısal korumalar açısından daha kapsayıcı hükümler getirdiğinde duraksanmamaktadır. Ancak burada, tarihi sürekliliği bulunan kavramlar gösterilmeye çalışılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 32. maddesinde tabii hâkim ilkesi yer alır. 31. madde, mahkemelerin önüne gelen davayı görmekten kaçınamayacağı ilkesi ile delil serbestisi ilkesini içermektedir. Buna göre herkes davacı veya davalı olarak iddia ve savunmasını yaparken tüm meşru vasıta ve yollara başvurabilir. Ayrıca hiçbir mahkeme görev ve yetkisi dahilindeki davaya bakmaktan kaçınmaz. Maddede 1973 yılında yapılan değişiklik kayda değerdir. Tabii hâkim ifadesi kanunen tabi olunan mahkeme ve tabii yargı yolu ifadesi kanuni yargı yolu şeklinde değiştirilmiştir. Düzenlemenin asıl amacı olarak 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 11 ve 13. maddelerinin tabii hâkim ilkesiyle açıkça çelişmesi gösterilmektedir. Bu düzenleme biçimiyle anayasaya aykırılık giderilmek istenmiştir²⁶⁷. 1982 Anayasası'nda Kişi Hak ve Ödevleri kısmında, 1876 Anayasası'nda yargı organına ayrılmış kısımda düzenlenen kimi ilkelerin düzenlendiği görülmektedir. Yargı kısmında bu konuların düzenlenmemiş olması, ilgili hususların

²⁶⁴ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s.67-68

²⁶⁵ Özbudun, *1924 Anayasası*, s.56

²⁶⁶ Okandan, Recai G., "*Hükümlerlik Kudreti ve Buna Dahil Yetkiler Bakımından 20 Nisan 1340 Esas Teşkilat Kanunu'nun Hususiyetleri*" İÜHF, C:28 S:2, s.332-333

²⁶⁷ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri*, s.125-129

1982 Anayasası'nda yer almadığı anlamına gelmez. Önceki bölümde de değindiğimiz gibi burada, tarihi sürekliliği bulunan kavramlar gösterilmeye çalışılmaktadır. Delil serbestisi ve hâkimin davaya bakmaktan kaçınmama ilkeleri, Hak Arama Hürriyeti üst başlıklı 36. maddede yer almaktadır. 37/1'de ise tabii hâkim ilkesini görmekteyiz.

3.3.1.6. Mahkemelerin Bağımsızlığı

1924 Anayasası'na göre mahkemelerin verdiği kararlar, gerek meclis ve gerek İcra Vekilleri Heyeti tarafından değiştirilemez, ertelenemez ve bunların infazına mani olunamaz (m.54/1). Hâkimler yargı yetkisini millet adına kullanırken her türlü müdahalelerden bağıştıktır. Yalnızca kanuna tabidirler (m.54/2). 1876 Anayasası'nın 86. maddesi de mahkemelerin her türlü müdahaleden bağıştık olduğunu teyid etmekteydi.

1961 Anayasası'na göre hâkimler görevlerinde bağımsızdır; anayasaya, kanuna, vicdani kanaatlerine ve hukuka göre karar verirler (m.132/1). Hiçbir mercii, makam, organ veya kişinin mahkemelere ve hâkimlere, onlara anayasa ile verilmiş olan bu yargılama yetkisini millet adına kullanırken emir ve talimat veremez, genelge gönderemez ve hatta tavsiye ve telkinde bulunamaz (m.132/2). Devam eden bir yargılama esnasında bu yargılama hakkında yasama meclislerinde soru sormak, görüşme yapmak, beyanda bulunmak yasaktır. Yargı kararları değiştirilemez veya uygulanması geciktirilemez. Yürütme ve yasama ona uymaya mecburdur (132/3). Hâkimlerin görevlerini yaparken her türlü müdahaleden korunması ilkesi gerek 1876 Anayasası'nda (m.86) ve gerek 1924 Anayasası'nda (m.54/2) yer almaktaydı. 1924 Anayasası, hâkimlerin yalnız kanuna tabi olduğunu vurgulamakla beraber yasama ve yürütmenin yargı kararlarına müdahale edemeyeceğini de belirtmekteydi. 1961 Anayasası'nın düzenlemesinin ise çok daha kapsayıcı ve 1961 Anayasası'ndaki maddenin mahkemelerin bağımsızlığı ilkesini çok daha kuvvetli şekilde vurgulayan bir madde olduğu görülmektedir.

1982 Anayasası'nda 138. maddeye göre hâkimler, yargı görevlerinde bağımsızdır; anayasaya, kanuna, hukuka uygun düşmek kaydıyla vicdanlarına göre karar verirler. Hiçbir makam veya kişinin yargı yetkisinin kullanılmasında emir vermesi, talimat

göndermesi ve hatta tavsiyede bulunması söz konusu değildir. Yasama organı olan meclis, yargılaması devam eden bir dava hakkında görüş açıklayamaz, sual yönelmez. Mahkeme ilamları hiçbir şekilde değişikliğe uğratılamaz ve ilamların uygulanması ertelenemez. Yasama ve yürütme yargı kararları ile bağlıdır. 138. madde 1961 Anayasası'nın 132. maddesi ile hemen hemen aynıdır. Tek fark, 132. maddede hâkimlerin hukuka ve vicdani kanaatlerine göre karar vereceğini ifade eden kısmıdır. 138. maddede hukuka uygun düşmek kaydıyla vicdani kanaatlerine göre karar verecekleri belirtilmektedir.

3.3.1.7. İdarenin Yargısal Denetimi

1924 Anayasası'nın 51. maddesine göre Şura-yı Devlet, idari uyuşmazlık ve davaları çözer. Anayasa'da Şura-yı Devlet'in idari yargı ile görevlendirilmiş ve yargısal yetkilerle donatılmış bir kurum olmasına rağmen yürütme bahsi altında düzenlendiğine dikkat çekmek gerekir.

1961 Anayasası'nın 114. maddesine göre idarenin hiçbir işlem ve eylemi hiçbir halde yargı denetimi kapsamı dışında bırakılamaz. Bu kuvvetli vurgu, 1971 değişiklikleri ile idarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır şeklinde değiştirilmiştir. Bu durum, yargının idare üzerindeki yetkisinin zayıflatılması şeklinde yorumlanmıştır²⁶⁸. Yine 1971 yılında yapılan değişikliğe göre, yargı yetkisinin yürütme görevinin kanunda gösterilen esas ve şekillere uygun tarzda icra edilmesini sınırlandıracak biçimde kullanılması mümkün değildir. Yargı kararları, idari işlem veya eylem şeklinde olamaz (m.114/2).

1982 Anayasası'nda 125. maddenin birinci fıkrasında idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olduğu belirtilmiştir. Anayasada idarenin yargı ile bağlı olduğu belirtilmişse de kimi işlemler bundan ayırık tutulmuştur. Bunlar, YAŞ kararları ve cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemlerdir (m.125/2). Ancak, 2010 yılında 125. maddenin ikinci fıkrasına eklenen cümle ile YAŞ kararlarından terfiye

²⁶⁸ Kili, Suna (Editör), *27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 1998, s.57

ilişkin olan kararlar ile kadrosuzluk sebebiyle emekliye sevk etme kararları hariç kurulun tüm ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolunun açık olacağı kabul edilmiştir.

Yargı yetkisi, idari işlem ve eylemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır. Hiçbir surette yerindelik denetimi yapılamaz. Yürütme görevinin kanunda gösterilen esas ve şekillere uygun tarzda icra edilmesini sınırlayacak, idari işlem veya eylem niteliğinde yahut takdir yetkisini kaldırarak şekilde yargı kararı verilemez (m.125/3). 1961 Anayasası'nın 114. maddesinin ilk hali, idarenin her türlü işlem ve eyleminin yargı denetimi dışında bırakılmayacağını belirtiyordu. Maddenin 1971 yılında değiştirilmiş hali ise idarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolunun açık olduğunu ifade ediyordu. Yine 1971 yılında yapılan değişikliğe göre, yargı yetkisinin yürütme görevinin kanunda gösterilen esas ve şekillere uygun tarzda icra edilmesini sınırlayacak şekilde kullanılması mümkün değildi ve yargı kararlarının, idari işlem veya eylem şeklinde olması yasaklanmıştı (m.114/2).

3.3.2. Mahkemelerin Kuruluşu

1876 Anayasası'nda yer alan Şer'iyeye-Nizamiye Mahkemeleri ayrımı, 1924 Anayasası'nda yer almaz. 1924 yılında çıkarılan "Mahâkim-i Şer'iyenin İlgasına ve Mahâkim Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun" ile Şer'iyeye mahkemeleri ilga edilmiştir²⁶⁹. 1924 Anayasası mahkemelerin teşkilatlanması, görev ve yetkilerinin tespit edilmesi hususlarını kanuna havale etmiştir (m.53)

1961 Anayasası'na göre, mahkemelerin kuruluşu, yargılama usulleri, görev ve yetkileri ile işleyişleri kanuna havale edilmiştir (m.136). Anayasada sivil yargının yanında askeri yargının da düzenlendiği görülmektedir. Bu ikili ayırım, önceki anayasalarımızda yer almamaktaydı.

Askeri yargı, asker kişilerin askeri suçları, asker kişilerin asker kişileri aleyhine veya askeri mahallerde ya da askerlik hizmet ve görevi sırasına bu hizmet ve görevle ilgili

²⁶⁹ Takvim-i Vekayi No:2840, Aktaran: Cin, Halil, Akgündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s.277

işledikleri suçlara ait yargılama yapar (m.138/1). Askeri mahkemelerin asker olmayan kişileri yargılamasına da açık kapı bırakıldığı görülmektedir. Özel kanunlarda belirtilen askeri suçlarda bu mümkündür (m.138/2). Savaş veya sıkıyönetim halinde yetkilerin nasıl düzenleneceği kanuna havale edilmiştir (m.138/3).

Anayasa ayrıca, askeri yargının kuruluşu ve işleyişi, askeri hâkimlerin özlük işleri, hâkimlik teminatı, mahkemelerin bağımsızlığı hususlarının askerlik hizmetinin gereğine göre kanunla düzenleneceğini ifade etmektedir (m.138/5). Askeri mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hâkimlik niteliğine sahip kişilerden seçilmesi şarttır (m.138/4).

1973 yılında anayasada yapılan değişiklikle (1699 sayılı Kanun) Devler Güvenlik Mahkemeleri hukuk sistemimize girmiştir Niteliklerini anayasada bulan cumhuriyet, özgür demokratik düzen ve ülke ve millet olarak devletin bölünmez bütünlüğü aleyhine işlenen suçlarda bu mahkemeler görevlidir. Ancak bunların doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendirmesi gerekir. Savaş ve sıkıyönetim halleri ayrık tutulmuştur. (136/2). DGM'ler için temyiz mercii, Yargıtay'da sadece bu mahkemelerin kararlarını incelemek üzere kurulacak daire veya daireler olacaktır. Genel Kurulu ise Yargıtay Ceza Genel Kurulu'dur (136/5).

DGM'lerde bir başkan dört asıl üye, bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı ve iki yedek üye bulunur. Başkan, iki asıl bir yedek üye ve savcı, birinci sınıfa ayrılmış hâkim ve cumhuriyet savcıları arasından; iki asıl bir yedek üye, birinci sınıf askeri hâkimlerden; savcı yardımcısı ise askeri hâkim ve cumhuriyet savcıları arasından seçilecektir (m.136/3). Bakanlar Kurulu aday göstermekte; savcı ve savcı yardımcılarını Yüksek Savcılar Kurulu, hâkimleri YHK seçmektedir. Askeri hâkimler arasından yapılan atamalar ise özel kanuna havale edilmiştir (m.136/4). Yedek üyelerde askeri ve sivil yargı eşit iken beş asıl üyeden üçünün sivil ikisinin askeri yargı mensubu olduğu görülmektedir. Yarı askeri nitelikteki bu mahkemelerin oluşumunda Bakanlar Kurulu'nun rolü dikkat çekicidir. Bu mahkemeler sürekli mahkemelerdir; örneğin Sıkıyönetim Mahkemeleri gibi geçici değildir. Temyiz merciiinin sivil olması da kayda

değerdir²⁷⁰. 1982 Anayasası'nın 142. maddesine göre mahkemelerin kuruluşu, muhakeme usulleri, görevleri ve yetkileri kanuna havale edilmiştir. 1982 Anayasası'nın ilk halinde sivil ve askeri yargı ayrımı bulunmaktadır. 2017 senesinde referandum yolu ile kabul edilen anayasa değişikliği sonrasında askeri yargı kaldırılmıştır. 6771 sayılı Kanun'un 13. maddesine göre 1982 Anayasası'nın 142. maddesine ikinci fıkra olarak yeni bir düzenleme eklenmiştir. Buna göre Askeri Mahkemeler kaldırılmıştır. Sadece savaş halinde asker kişileri görevleri ile ilgili suçları sebebiyle yargılamakla görevli Askeri Mahkemeler kurulabilir. Bununla beraber Disiplin Mahkemeleri bulunmaya devam edecektir.

Askeri yargı, 1982 Anayasası'nın ilk metninde 145. maddede düzenlenmiştir. Askeri yargıyı askeri mahkemeler ve disiplin mahkemeleri oluşturmaktadır. Savaş hali haricinde siviller askeri yargıda yargılanamaz. Askeri yargı, asker kişilerin, asker kişiler aleyhine veya askerlik hizmet ve görevleriyle alakalı olarak ya da bunlar tarafından işlenen askeri suçları muhakeme eder. Madde, devletin güvenliği, anayasal düzen ve bu düzenin işleyişine yönelik suçlara ait davaların adliye mahkemelerinde görüleceğini açıkça belirtmekteydi. 1961 Anayasası döneminde kurulduğunu gördüğümüz Devlet Güvenlik Mahkemeleri 2004 yılındaki anayasa değişikliği (07.05.2004 tarih ve 5170 sayılı Kanun m.9) ile hukuk sistemimizden kaldırılmıştır.

3.3.3. Yüksek Mahkemeler

Yüksek mahkemeler başlığı altında Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Uyuşmazlık Mahkemesi incelenmiştir. Bu kurumların çoğu anayasal düzeyde 1961 Anayasası ve sonrasında düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'nda yalnızca Divan-ı Âli isimli kurumun düzenlendiğini görmekteyiz.

3.3.3.1. Anayasa Mahkemesi

1924 Anayasası'nda, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyen bir Anayasa Mahkemesi yer almaz. Anayasanın 61-67. maddeleri arasında Divan-ı Âli

²⁷⁰ Bkz: Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s.129-132 Yazar, bu mahkemelerin ihdasında asıl amacın ordunun sıkıyönetim dışında da yargıda etkili olmak istemesi olduğunu belirtiyor.

düzenlenmiştir. Divan-ı Âli 1876 Anayasası'nda anayasanın 92 ve 95. maddeleri arasında yer alıyordu. 1924 Anayasası'nın 61. maddesine göre Divan-ı Âli'nin görevi; vazifeleri ile ilgili konularda olmak üzere Başsavcıyı, Şura-yı Devlet ve Mahkeme-i Temyiz reisleri ve üyeleri ile İcra Vekilleri Heyeti'ni yargılamak şeklinde belirtilmektedir²⁷¹. 1876 Anayasası'nın 92. maddesine göre ise Divan-ı Âli, vekilleri ve Mahkeme-i Temyiz üyeleri ve başkanlarını, padişahın zatı ve hukuku aleyhine ve devleti korkulacak bir duruma koymaya teşebbüs (hal-i muhataraya ilkaya tasaddi) fiillerini yargılamaktaydı.

Divan-ı Âli, TBMM'nin lüzum görerek karar vermesi halinde teşekkül edecektir (m.67). Divan-ı Âli, on biri Mahkeme-i Temyiz ve on tanesi Şura-yı Devlet başkanları ve üyeleri arasından kendi genel heyetleri tarafından gizli oyla seçilen yirmi bir üyeden oluşur. Kurul, bir başkan ve on dört üye ile toplanır. Diğer altı üye yedek üyedir. Divan-ı Âli'nin savcılık görevini Başsavcılık yerine getirir (m. 62-64). Divan-ı Âli muhakemesini yaparken yürürlükteki kanunlara göre muhakeme yapar ve kararını verir. Mahkemenin kararları kesindir (m. 65, 66). 1876 Anayasası'nda da Divan-ı Âli, padişahın iradesi üzerine Meclis-i Ayan'ın dairesinde toplanmaktaydı (m.92). Divan-ı Âli, Divan-ı İttihamiye ve Divan-ı Hüküm olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı (m.93).

1961 Anayasası ile AYM'nin ilk kez kurulduğunu görmekteyiz. 1924 Anayasası döneminde yargı konusundaki hükümlerin zayıflığının yanında kuvvetli bir meclis üstünlüğü düşüncesinin veya çoğunlukçu demokrasi anlayışının tesiri altında bulunan anayasada bu yönde bir gelişme bulunması beklenemeyebilirdi. Ne var ki doktrinde ve kısmen uygulamada bazı mahkemelerin çabalarıyla adli mahkemelerin bu salahiyyete sahip olup olmadığı hususu hakkında önemli bir tartışmanın yaşandığı görülmektedir. Bu konuda doktrinde lehte ve aleyhte görüşler açıklandığı gibi uygulamada da mahkeme kararları farklılık arz etmiştir. Neticede yüksek yargı tarafından mahkemelerin bu yönde bir yetkisinin bulunmadığı yönünde görüş açıklanması sebebiyle içtihat yoluyla bu denetim tesis edilememiştir²⁷². Yasama organının

²⁷¹ Anayasal sisteme siyasi müsteşarlıklar, 61. maddedeki değişiklik ile eklenmişse de aynı sene içinde siyasi müsteşarlıklar kaldırılmış, bu husus maddeden çıkarılmıştır. Bkz: Özbudun, *1924 Anayasası*, s.7

²⁷² Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bu kaynaklara bakılabilir: Okandan, Recai G., *"Kanunların Anayasaya*

anayasaya bağıllığını temin etmek amacıyla bir anayasa mahkemesinin tesisi için 1961 Anayasası'nı beklemek gerekecektir. Tüm dünyada anayasa mahkemelerinin hızla yayılmasının II. Dünya Savaşı'ndan sonra olduğu hatra getirilirse Türk Anayasa Mahkemesi'nin de 1961 Anayasası ile beraber kurulması anlamlı görülecektir²⁷³.

Anayasa Mahkemesi, on beş asıl ve on beş yedek otuz üyeden meydana gelmektedir. Üyeler resmi veya özel başka hiçbir görev alamazlar. Asıl üyelerin dördünü Yargıtay, üçünü Danıştay, birini Sayıştay, üçünü Millet Meclisi, ikisini Cumhuriyet Senatosu, ikisini cumhurbaşkanı seçer (m.145).

Mahkemenin yetkisi 147. madde birinci fıkrada kanunların ve TBMM meclisiçtüzüklerinin anayasaya uygunluğunun denetimini sağlamak olarak belirtilmiştir²⁷⁴. 1971 yılındaki değişiklikle buna anayasa değişikliklerinin de anayasada gösterilen şekil şartlarına uygunluğunu denetleyebileceği eklenmiştir²⁷⁵. Anayasa Mahkemesi'nin KHK'ları denetleyeceği bu maddede geçmese de keyfiyet 64. maddede açıklanmıştır²⁷⁶. Mahkeme, içtüzükler ve kanunların anayasaya aykırılığı savlarını 149. maddede belirtilen iptal davası²⁷⁷ (soyut norm denetimi) veya 151. maddede belirtilen, aykırılığın diğer mahkemelerce ileri sürülmesi²⁷⁸ (somut norm

Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasasmız", İÜHFİM, C:33 S:1-2 s.7-21; Feyzioğlu, Turhan, Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1951, s.255-348

²⁷³ Bkz: Özbudun, Ergun, "Türkiye'de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri", Türkiye'de Demokratikleşme Süreci: Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı, İstanbul, 1. Baskı, 2014, s.143-146 ve tümü.

²⁷⁴ Anayasanın yapımında esas alınan İstanbul ve Ankara tasarıları olarak anılan iki tasarının aksine meclis kararları denetimden hariç tutulmuştur. Bkz: Armağan, Servet, *Anayasa Mahkememizde Kazai Murakabe Sistemi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1967, s.30

²⁷⁵ Bu konudaki tartışmalar için Bkz: Kulak, Coşkun Sercan, "Anayasa Değişikliklerinin Yargısal Denetimi", TBB Dergisi, S:87, 2010, s.237-242

²⁷⁶ Yılmaz, a.g.m. s.551-552

²⁷⁷ 149. maddeye göre, iptali istenen içtüzük veya kanun RG'de ilanından itibaren 90 gün içerisinde, doğrudan doğruya cumhurbaşkanı, TBMM'de grubu bulunan siyasi partiler, son seçimde geçerli oyların en az yüzde onunu alan siyasi partiler, Millet Meclisi veya Senato'nun üye tam sayısının en az altıda biri, kendi varlık ve görev alanları dahilinde kalmak üzere YHK, Yargıtay, Askeri Yargıtay, Danıştay ve Üniversiteler, AYM'ye iptal davası açabilir. 149. madde 1971 yılında değişikliğe uğramıştır. Maddenin ilk halinde TBMM'de üyesi bulunan siyasi partilere de doğrudan dava açma hakkı tanınmıştı.

²⁷⁸ 151. maddeye göre, bir davaya bakmakta olan bir mahkeme, uygulayacağı kanun hükmünün anayasaya aykırı olduğunu düşünüyorsa AYM'ye müracaat edebilir; doğrudan kendisi, tarafların bunu ileri sürmesini beklemeden AYM'ye müracaat edebileceği gibi tarafların anayasaya aykırılık iddiasını ciddi görürse de başvuru yapabilir.

denetimi) yollarıyla inceler²⁷⁹. Bir diğere görevi ise Yüce Divan sıfatıyla, görevleri sebebiyle işledikleri suçlar için, Yargıtay, Askeri Yargıtay, Danıştay, Sayıştay, Yüksek Hâkimler Kurulu başkan ve üyelerini, Cumhuriyet Başsavcısını, Askeri Yargıtay Başsavcısını, Başkanunsözcüsünü, kendi üyelerini, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu üyelerini yargılamasıdır (m.147/1-2-3). Anayasa Mahkemesi'nin kararları kesindir ve iptal kararları geriye yürümez. Kararlar, RG'de derhal yayımlanır ve tüm devlet organlarını bağlar (m.152).

1982 Anayasası'nda da Anayasa Mahkemesi yer almaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşunu düzenleyen 146. madde 2010 senesinde önemli bir değişiklik geçirmiştir (5982 sayılı Kanun 7/5/2010 16. maddesi). Buna göre Anayasa Mahkemesi on yedi üyeden oluşur. Üç üye TBMM tarafından on dört üye cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir²⁸⁰. Anayasa Mahkemesi üyesi olabilmek için anayasa kırk beş yaşını doldurmuş olmayı şart koşmaktadır²⁸¹. Üyeler, asıl görevlerinin dışında resmi-özel hiçbir başka görev üstlenemezler.

Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkilerine baktığımızda kanun, KHK ve içtüzüklerin anayasaya şekil²⁸² ve esas bakımından aykırılığı savlarının incelenmesini görmekteyiz.

²⁷⁹ AYM, yargısal denetimini yapabilmek için yazarın deyimiyle "muharrik kanallara" ihtiyaç duymaktadır. Resen denetim yapamaz. Bkz: Armağan, *Anayasa Mahkememizde Kazai Murakabe Sistemi*, s.30-31

²⁸⁰ Cumhurbaşkanı, dört üyeyi, serbest avukatlar, üst düzey yöneticiler, birinci sınıfta bulunan hâkim ve savcılar ile en az beş senedir görev yapan Anayasa Mahkemesi raportörleri arasından seçer. Üç üyeyi Yargıtay, iki üyeyi Danıştay, bir üyeyi Askeri Yargıtay, bir üyeyi Askeri Yüksek İdare Mahkemesi üyeleri arasından gösterilen adaylardan seçer. Geri kalan üç üyeyi YÖK'ün önerceğı, bazı özelliklere sahip adaylar arasından seçer. Bu üyeler YÖK'ün kendi üyesi olamaz. Üniversitelerin hukuk, iktisat ve siyasal bilgiler alanlarında öğretim görevlisi olarak çalışmaları gerekir. Bu üyelerin en az ikisi hukukçu olmalıdır (m.146/3). TBMM ise üç üyeden ikisini Sayıştay üye başkanı arasından önerilen adaylardan ve bir üyeyi baro başkanlarının serbest olarak çalışan avukatlar arasından önerceğı adaylar arasından seçer (m.146).

²⁸¹ Yüksek öğretim kurumlarında öğretim elemanı olarak görev yapanlar için doçent veya profesör olmak, avukatlar için en az yirmi yıldır avukatlık yapıyor olmak, yüksek kademe yöneticiler için üniversite mezunu olmak ve en az yirmi yıldır kamu hizmetinde fiili olarak çalışıyor olmak, birinci sınıf hâkim ve savcılar için ise (adaylık ile beraber) en az yirmi senedir görev yapmak şartları aranmıştır.

²⁸² Buna göre anayasa değişikliklerinin şekil bakımından denetlenmesi hususu, ivedilikle görüşme, oylamada ve teklifte beklenen çoğunluğa riayet edilip edilmediğı şartları ile sınırlandırılmıştır. Anayasa, 1961 Anayasası döneminde önemli tartışmalara sebebiyet vermiş olan anayasa değişikliklerinin yargısal denetimi hususunu göz önüne alarak yeni anayasada mahkemenin anayasa değişikliklerini sadece şekil bakımından denetleyeceğini açıkça belirtmiş ve şekil denetiminden ne anlaşılması gerektiğini de izah etmiştir. Bkz: Can, Osman, *"Anayasayı Değıştirme İktidarı ve Denetim Sorunu"*, AÜSBFD, C: 62, S: 3, s.112-120

Kanunların, içtüzüklerin ve KHK'ların esas veya şekil yönünden denetimi iptal davası yoluyla olabilir²⁸³. Kanun ve KHK'ların anayasal denetimi yolu somut norm denetimi denilen mahkemelerin başvurusu üzerine de işletilebilir²⁸⁴. Olağanüstü hal ve sıkıyönetim KHK'larının şekil ve esas yönünden denetimden bağışık tutulduğu açıkça ifade edilmektedir (m.148/1). Anayasa, 152. maddenin son fıkrasında Anayasa Mahkemesi tarafından anayasaya aykırılık keyfiyeti esasa girilerek reddedilen bir kanun hakkında on sene içerisinde tekrar bir başvuru yapılamayacağını ifade etmektedir²⁸⁵.

Anayasa Mahkemesi'nin diğer görevleri Yüce Divan sıfatıyla yargılama yapmak ve 2010 senesinde hukuk sistemimize dahil edilen bireysel başvuru konusunda karar vermektedir. Anayasa Mahkemesi, cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu üyelerini, TBMM başkanını, AYM, Yargıtay, Askeri Yargıtay, Danıştay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi başkan, üyeleri ve başsavcılarını, cumhuriyet başsavcı vekilini, Sayıştay ve HSYK başkan ve üyelerini, ayrıca Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarını görevleri sebebiyle işledikleri suçlar için Yüce Divan sıfatıyla yargılayabilir (m.150/6-7). Bireysel başvurunun konusu ise, anayasada korunan ve AİHS kapsamında bulunan bir temel hakkın kamu gücü tarafından ihlal edilmesidir. Bu yola başvurmak için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır (m.150/3). Mahkemenin bir diğer görevi de siyasi partilerin kapatılması davalarına bakmak ve mali denetimini yapmaktır (m.69/2,6). Anayasa Mahkemesi'nin kararları kesindir. İptal kararları geriye yürümez ve gerekçesiz açıklanamaz. Kararlar yayımlandığı andan itibaren gerçek ve tüzel tüm kişileri ve devlet organlarını bağlar (m. 153/1-5-6). Mahkeme, kanun ve KHK'ları kısmen ya da

²⁸³ Cumhurbaşkanı, iktidar ve anamuhafalet partilerinin meclis grupları ile TBMM'nin en az beşte biri tutarında milletvekili kanun, KHK ve içtüzüğün esas veya şekil olarak anayasaya aykırılığı savıyla iptal davası açabilir; buna soyut norm denetimi dendiğini belirtmiştik. Bu yetki kanun, KHK veya içtüzüğün yayımlanmasından itibaren altmış beş gün içinde kullanılmalıdır (m.150). Kanunların şekil bakımından denetlenmesi istemiyle iptal davası açılması konusu hususiyet arz etmektedir. Anayasaya göre bu yolu sadece cumhurbaşkanı ve TBMM üye tam sayısının en az beşte biri kadar milletvekili işletmeye yetkilidir. Bu yetki kanunun yayımlanmasından itibaren on gün içinde kullanılmak zorundadır. Kanunun şekil bakımından denetimi son oylamanın belirlenen çoğunlukla yapılıp yapılmadığı hususu ile sınırlandırılmıştır (m.148/2).

²⁸⁴ 1961 Anayasası'nda şayet AYM'den ilgili zaman içerisinde karar gelmezse mahkeme kendi reyine göre anayasaya aykırılık sorununu çözüp dava hakkında karar veriyor ve bu inter partes (dava ile sınırlı olarak) etki oluşturuyordu. 1982 Anayasası'nın bunu kaldırdığı görülmektedir. Bkz: Tunç, Hasan, "1982 Anayasasının Türk Anayasa Yargısında İtiraz Yoluna Getirdiği Yenilikler", SÜHFD, C:1, S:1, s.108

²⁸⁵ On yıllık süre de 1982 Anayasası ile getirilen yeni bir hükümdür. Eleştirisi için Bkz: Tunç, a.g.m. s.109

tamamen iptal ederken kanun koyucu gibi davranamaz²⁸⁶. İptal kararını erteleyebilir. Bu süreçte meclis bu konudaki yeni düzenlemeyi ivedilikle görüşmelidir (m.153/2-3-4).

1982 Anayasası'nda 2017 senesinde yapılan referandum sonucu kabul edilen değişikliklere göre AYM'nin on yedi olan üye sayısı on beşe indirilmiştir. Askeri yargının kaldırılmasıyla beraber metinde yer alan Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ile ilgili kısımlar metinden çıkarılmıştır (6772 sayılı Kanun m.16). Bu değişiklikler sonrasında Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri'nin AYM tarafından anayasaya uygunluk denetimine tabi tutulacağı kabul edilmiştir. Soyut norm denetimini işletebileceklerde de değişikliğe gidilmiştir. Buna göre cumhurbaşkanı, TBMM'de en çok milletvekiline sahip iki siyasi parti grubu ve TBMM'nin üye tam sayısının en az beşte biri tutarındaki milletvekili bu yola başvurabilir.

3.3.3.2. Yargıtay

1924 Anayasası'nda Yargıtay isminde bir yüksek mahkemeden bahsedilmemektedir. Ancak anayasada doğrudan düzenlenmemekle beraber Divan-ı Âli'nin düzenlendiği kısımda Mahkeme-i Temyiz zikredilmektedir.

1961 Anayasası'nda, Yargıtay adliye mahkemelerinde verilen kararların temyiz ve son merciidir. Kanunla gösterilen kimi durumlarda Yargıtay ilk ve son derece mahkemesi olabilir (m.139/1). Yargıtay üyeleri, YHK tarafından gizli oy usulüyle ve üye tam sayısının salt çoğunluğu ile seçilirler. Yargıtay birinci başkanı, ikinci başkanı ve cumhuriyet başsavcısı ise aynı şekilde Yargıtay Büyük Genel Kurulu'nca seçilir (m.139/2).

1982 Anayasası'nda Yargıtay, adli mahkemelerin temyiz mercii olarak yer almaktadır. Kanunun gösterdiği bazı durumlarda ilk ve son yargılama mercii görevini de üstlenebilir. Yargıtay üyeleri, HSYK (2017 değişikliği sonrası HSK) tarafından birinci

²⁸⁶ Hükmü, kimi kısmi iptal hallerinde, başta amaçlananla sonuçta ortaya çıkanın değiştiği, yani anlamın farklılaştığı durumlar için anlamak gerekir. Bu durumda kanunun tamamının iptalinin gerektiği öne sürülebilir. Hükmün eleştirisi için Bkz: Tunç, *a.g.m.* s.110-111

sınıfa ayrılmış adli hâkim ve savcılar arasından seçilir (m.154/1-2). 1961 Anayasası'nda Yargıtay üyelerinin seçiminde Yüksek Hâkimler Kurulu yetkiliydi (m. 139).

3.3.3.3. Danıştay

1924 Anayasası'nda Danıştay isminde bir yüksek mahkeme yer almaz. Ancak Şura-yı Devlet'ten bahsedilmektedir. Anayasanın 51. maddesine göre Şura-yı Devlet kurulmaktadır. Şura-yı Devlet'e idari dava ve ihtilafları görmek, hükûmetten gönderilen kanun taslakları ve imtiyaz mukavele ve şartnameleri hakkında görüş bildirmek, tüzükleri incelemek²⁸⁷ (m.52) görevleri verilmiştir. Şura-yı Devlet, BMM tarafından önemli hizmetleri geçmiş, ilim, ihtisas tecrübeleri ile seçkin kişiler arasından seçilir. Şura-yı Devlet'in yargısal yetkileri olan bir kurul olmasına rağmen 1924 Anayasası'nda yürütme başlığı altında düzenlendiği görülmektedir.

1961 Anayasası'nda Danıştay, idari üst derece mahkemesidir. Kanunların başka bir idari merciiye tevdi etmediği hususlarda ilk derece mahkemesi görevini de üstlenir (m.140/1). Anayasada Danıştay'ın görevi, idari davaları ve uyuşmazlıkları çözümlenmek, Bakanlar Kurulu'nun yolladığı kanun tasarıları hakkında görüş bildirmek, imtiyaz şartlaşmaları, sözleşmeleri, tüzük tasarılarını incelemek, ayrıca kanunla gösterilen diğer işleri de yapmak şeklinde ifade edilmiştir (m.140/2). Danıştay'ın seçiminde Bakanlar Kurulu ve Danıştay Genel Kurulu aday göstermekte; seçimi Anayasa Mahkemesi yapmaktadır (m.140/3-4). Danıştay'ın görevi olarak sayılan hususların 1924 Anayasası'nda Şura-yı Devlet'in görevleri arasında sayıldığını görmekteyiz (m.51). 1876 Anayasası ise devlet ile kişi arasındaki ihtilafları çözümlenme yetkisini genel mahkemelere bırakmıştı (m.85). 1876 Anayasası'nın ilk halinde Şura-yı Devlet, kanun tasarılarını hazırlamakla görevlendirilmişti (m.53-54). *1982 Anayasası'nda* Danıştay, idari mahkemelerin temyiz mercii ve kanunun gösterdiği belirli davalarda ise ilk ve son derece mahkemesidir. Ayrıca Danıştay, Bakanlar Kurulu ve başbakanın gönderdiği kanun tasarıları hakkında görüş bildirir. Görüşünü iki ay

²⁸⁷ Onar, 1924 Anayasası döneminde Şura-yı Devlet'in kanunlar hakkındaki görüşünün alınması usulünün hemen hemen hiç uygulanmadığını, tüzükleri inceleme yetkisinin de tüzükle düzenlenmesi gereken pek çok hususun kanun ile düzenlenmesi sebebiyle etkisiz kaldığını söylüyor. Bk: Onar, S. Sami, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, C:2, 3. Bası, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1960 s.780 110.dn

içinde bildirmekle yükümlüdür. Kamu hizmetlerine müteallik imtiyaz sözleşmeleri ve şartlaşmaları hakkında da aynı şekilde görüş bildirecektir. Tüzük tasarılarını incelemek de Danıştay'a tevdi edilmiş bir başka görevdir. Danıştay'ın üyelerinin dörtte üçünü birinci sınıfa ayrılmış idari hâkim ve savcılar arasından HSYK (2017 değişikliği sonrasında HSK) seçer. Dörtte birini ise cumhurbaşkanı seçer. Cumhurbaşkanının seçeceği üyelerin vasıflarının ne olacağı hususu kanuna havale edilmiştir (m.155). 1961 Anayasası'nda Danıştay'ın üyelerinin seçiminde Bakanlar Kurulu ve Danıştay Genel Kurulu aday gösteriyor, seçimi AYM yapıyordu (m.140).

3.3.3.4. Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi

Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ismindeki yüksek mahkemelere dair düzenlemeler 1924 Anayasası'nda yer almaz. Ancak bu durum, bu dönemde askeri yargının yargı sisteminde yer almadığı anlamına gelmez. Cumhuriyet döneminde 22 Mayıs 1930 tarihli ve 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu'nun ve yine aynı tarih ve 1631 sayılı Askeri Muhakeme Usulü Kanunu'nun kabul edildiği bilinmektedir. 1631 sayılı Kanun ile Askeri Mahkemelerin görev alanı da düzenlenmiştir²⁸⁸. *1961 Anayasası'nda* ise Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkeme'leri düzenlenmiştir. Askeri Yargıtay, askeri mahkemelerce verilen hükümler için son mercii olarak düzenlenmiştir. Aynı şekilde kanunda gösterilen kimi askeri konularda ilk ve son derece mahkemesi olarak da görev yapabilmektedir (m.141/1). Askeri Yargıtay üyeleriyle başsavcısı, cumhurbaşkanı tarafından Askeri Yargıtay Genel Kurulu tarafından gösterilen adaylar arasından seçilmektedir²⁸⁹.

1971 yılında yapılan değişikliklerle Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kurulmuştur. Bu mahkeme asker kişilerle ilgili idari işlem ve eylemler için yargısal denetimi yerine getirmekle görevlendirilmiştir (m.140/son). Mahkemenin kuruluşundan önce ilgili davalara Danıştay bakmakta idi. Maddede Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin kuruluşu, işleyişi, üyelerinin nitelikleri, atanmaları, disiplin ve özlük işleri, yargılama

²⁸⁸ Erdem, Fazıl H. ve Coşkun, Vahap, "Askeri Yargı ve Askeri Vesayet" Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:14 S:20-21, s.93-95

²⁸⁹ 1971 yılındaki değişikliklerle cumhurbaşkanına gösterilecek adayların niteliğinde bazı değişiklikler yapılmış; kanuna havale edilen konularda mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı kriterlerinin yanına askerlik işlerinin gerekleri de eklenmiştir.

usullerinin hâkimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gerekleri uyarınca kanuna göre düzenleneceği belirtilmektedir. Burada askeri hizmetlerin gerekleri ifadesi açıklıktan uzaktır ve idari yargı denetimini zayıflatmıştır²⁹⁰.

1982 Anayasası'nın ilk metninde de Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi yer almaktadır. Askeri Yargıtay, askeri mahkemelerin temyiz mercii ve kanunda hasredilen kimi hususlarda ilk ve son yargı mercii olarak ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, askeri hizmetlere müteallik ve asker kişileri ilgilendiren askeri idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkları çözmek üzere kurulmuştur. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, askerlik sorumluluğundan doğan uyuşmazlıklarda kişinin asker olması ile ve bahsedilen idari işlem ve eylemin menşeinin askeri makamlar olmasıyla ilgilenmez. İki yüksek mahkeme de cumhurbaşkanınca, gösterilen adaylar arasından seçilir (m.156,157).

3.3.3.5. Uyuşmazlık Mahkemesi

Uyuşmazlık Mahkemesi adı altında bir yüksek mahkemeye 1924 Anayasası'nda rastlamamaktayız. Uyuşmazlık Mahkemesi ilk kez 14.07.1945 tarihinde 4788 sayılı Kanun ile kurulmuştur²⁹¹.

1961 Anayasası'na göre Uyuşmazlık Mahkemesi, adli, askeri ve idari mahkemeler arasındaki görev ve hüküm uyuşmazlıklarını kesin olarak çözmek ile yetkilendirilmiştir (m.142/1). Bu mahkemenin başkanlığını Anayasa Mahkemesi tarafından onun kendi asıl ve yedek üyeleri arasından görevlendirilen bir kişi yapar. Uyuşmazlık Mahkemesi'nin kuruluş ve işleyişi kanuna havale edilmiştir (142/2).

1982 Anayasası'nda da Uyuşmazlık Mahkemesi bulunmaktadır. Yüksek Mahkeme, mahkemeler arasındaki görev uyuşmazlıklarını gidermek maksadıyla ihdas etmiştir. Uyuşmazlık Mahkemesi'nin başkanlığını Anayasa Mahkemesi tarafından görevlendirilen bir üye yerine getirir. Şayet bir başka mahkeme ile Anayasa

²⁹⁰ Bkz: Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s.132-133 Yazar, bu mahkemenin kuruluşunun askerin yargıdaki gücünü genişlettiğini belirtiyor.

²⁹¹ Anıl, Ayten, "*Uyuşmazlık Mahkemesi'nin Kuruluşu ve İşleyişi*", AÜSBFD, 1992, S:47/1-2, s.45

Mahkemesi arasında görev uyuşmazlığı zuhur ederse burada Anayasa Mahkemesi'nin kararı esas alınır (m. 158).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

Kanun-i Esasi ile ilk kez anayasal döneme girilmiştir. İmparatorluğun sonuna kadar bu Anayasa ile yönetim sağlanmıştır. Anayasanın hukuken yürürlükten kaldırılması ise 1924 Anayasası ile meydana gelmiştir. Türk anayasa tarihinin başlangıcında bulunan bu belge bugün hâlâ anayasal kurumlarımızın tarihini araştıranlar açısından önemli bir kaynak olmak konumunu korumaktadır. Ancak üzerinde yapılan kamu hukuku çalışmalarının sayısı hâlâ pek fazla değildir. Üstelik birinci el kaynaklardan da fazla faydalanılmamaktadır. Bu tezde bu soruna değinerek literatüre bir katkı sağlamaya çalıştık.

Birinci bölümün ilk kısmında Kanun-i Esasi'nin hükûmet sistemi ve bu Anayasa'da yargı organının nasıl düzenlendiğini inceledik. Hükûmet sistemini incelerken öncelikle Kanun-i Esasi'de yasama ve yürütme organlarının nasıl düzenlendiğini gördük. Yasama, Kanun-i Esasi'de çift meclisli bir parlamento şeklinde düzenlenmiştir. Bunlardan biri Heyet-i Ayan ve diğeri Heyet-i Mebusan'dır. Heyet-i Ayan'ı Padişah kendi atamakta Heyet-i Mebusan ise seçim ile göreve gelmektedir. Anayasa'nın ilk haline göre kanun teklif etme yetkisi hem vekillere hem meclislere verilmiştir. Ancak meclislerin kanun teklif etme yetkisi kendi görev alanları kaydı ile sınırlandırılmıştır. Taslakların hazırlanması Şura-yı Devlet'e bırakılmıştır. Heyet-i Mebusan'da kabul edilen metnin Heyet-i Ayan tarafından da uygun bulunması gerekmektedir. Heyet-i Ayan, din işleri, padişahın hukuku, hürriyet, Kanun-i Esasi hükümleri, devletin bütünlüğü, memleketin emniyeti, vatanın savunma ve muhafaza sebepleri ve genel âdâb şeklinde pek çok konuda denetim yapmaktadır. Meclislerden birinde reddedilen tasarı o yasama yılı içinde tekrar gündeme getirilememektedir. Yasama sürecinin başında padişahın izin yetkisi bulunmakla beraber yasama sürecinin sonunda da padişahın mutlak veto yetkisi yer alır. Bu durum 1876 Anayasası'nın ilk halinde yasamada padişahın güçlü konumda bulunduğunu göstermektedir.

Kanun-i Esasi'nin yaşadığı çeşitli değişiklikler göz önüne alındığında 1908 senesindeki II. Meşrutiyet'in ardından yapılan anayasa tadillerinin anayasada önemli değişiklikler meydana getirdiği anlaşılmaktadır. 1909 değişiklikleri sonrasında yasamada padişahın belirleyici rolü azalmıştır. Meclisler için getirilen kendi görev alanları kaydı kaldırıldığı gibi taslakların Şura-yı Devlet'te hazırlanması usulünden de vazgeçilmiştir. İki meclisten birinde reddedilen bir tasarinin o yasama döneminde tekrar yürürlüğe konamayacağı kaydı anayasadan çıkarılmıştır. 1909 değişikliği ile padişahın kanunları tasdik ve yürürlüğünü ilan yetkisi anayasaya eklenmiştir. Padişahın mutlak veto yetkisi de kaldırılmıştır. Padişah kendisine gönderilen tasarımı iki ay içerisinde ya onaylamalı ya parlamentoya iade etmelidir. Bu durumda her iki meclisin tasarımı 2/3 çoğunluk ile kabul etmesi gerekmektedir. Şu halde padişahın veto yetkisinin güçleştirici vetoya dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

Anayasa'nın 36. maddesi ile muvakkaten kanun çıkarma yetkisi düzenlenmiştir. Parlatentonun toplantı halinde olmadığı bir dönemde olağanüstü bir durumun ortaya çıkması ve devleti veya genel emniyeti zarar görmekten korumak için kaçınılmaz bir zaruret meydana gelmesi durumunda bu yola başvurulur. 36. maddeye göre ilgili konuda vaz edilmesi gereken kanunun görüşülmesi için meclisin çağrılmasına ve toplanmasına vakit müsait bulunmaması gerekir ve muvakkat kanunlar Kanun-i Esasi hükümlerine aykırı olamaz. Bu durumda Heyet-i Vükela'nın aldığı kararlar Padişah tarafından onaylandıktan sonra Heyet-i Mebusan toplanıp görüşene kadar geçici olarak kanun hükmündedir. 1909 değişiklikleri ile bu muvakkat kanunların Meclis-i Mebusan'a ilk oturumda tevdi edilmesi zorunluluğu getirilmiştir.

Kanun-i Esasi, milletvekilleri için sorumsuzluk ve dokunulmazlığı da kabul etmiştir. Bununla beraber dokunulmazlığın Heyet-i Ayan üyeleri için kabul edilmediği anlaşılmıştır. Sorumsuzluk ve dokunulmazlık gibi hususların anayasada yer alması kayda değerse de milletvekillerinin göreve başlarken ettikleri yeminde padişaha da yemin ettiklerini ifade etmek gerekmektedir²⁹².

²⁹² Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.139

Anayasanın ilk halinde, padişaha meclisin açılışını yapmak, meclisi tatil ve belirli şartlar altında feshetmek, meclisin çalışma süresini uzatmak ya da kısaltmak, devletçe görülecek lüzum üzerine meclisi zamanından önce açmak yetkileri tanınmıştır. 1909 değişikliği ile meclisin çalışma süresinin kısaltılması yetkisi kaldırılmış, meclisin her sene toplanması garanti altına alınmış, fesih yetkisinin şartları değiştirilerek Meclis-i Ayan'ın muvafakati aranmış ve fesih zorlaştırılmıştır. İlgili düzenlemeler 1914 ve 1916 yıllarında tekrar değişmişse de bu değişimler esası farklılaştıracak ve hükümet sistemi üzerinde farklılık oluşturacak tarzda olmamıştır. Bunlar, fesih yetkisinin şartları, tecil ve meclisin çalışma süreleri hakkındadır.

Kanun-i Esasi'nin ilk halinde yürütmede de padişahın belirleyici rolü bulunmaktadır. Padişah vekilleri doğrudan kendisi atamakta ve azletmektedir. Ayrıca padişahın yetkilerine baktığımızda nizamname hazırlama yetkisi, şeri hükümlerin ve kanunların icrası yetkisi, uluslararası andlaşma yapma yetkisi gibi yürütmeye ilişkin yetkileri bulunmaktadır. 1909 değişiklikleri sonrasında ise padişahın sadrazamı seçmesi, sadrazamın vekilleri belirlemesi ve padişahın onaylaması şeklinde bir usul kabul edilmiştir. 1909 değişiklikleri ile Anayasa'nın karşı-imza kuralını kabul ettiği de görülmektedir. Anayasa'nın ilk halinde vekillerin meclise karşı bir sorumluluğundan bahsedilmemişken 1909 değişiklikleri ile vekillerin meclise karşı bireysel ve kolektif sorumlulukları kabul edilmiştir. Meclis-i Mebusan güvensizlik oyu vererek vekilleri görevden alabilmektedir. Reis-i Vükela hakkında verilen güvensizlik oyu tüm heyetin görevden düşmesi anlamına gelmektedir.

Kanun-i Esasi'nin yargı alanında getirdiği hükümler de azımsanmayacak kadar önemlidir. Anayasanın yargıya ilişkin koyduğu temel ilkeler, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığını sağlamaya yönelik önemli düzenlemelerdir. Anayasada yargı şeklinde ayrı bir bölüm bulunmaması Mehakim üst başlığı altında düzenlemeler bulunmaktadır. Anayasada, hâkim teminatları, davaların aleniyeti, delil serbestisi, mahkemelerin görevi dahilindeki davayı görme mecburiyeti, doğal yargıç ilkesi, olağanüstü mahkeme yasağı ilkeleri yer almaktadır. Anayasadaki düzenlemelerde yargının bağımsızlığı adına çok önemli hükümler bulunmakla beraber Kanun-i Esasi'nin ilk halinde padişahın sürgün yetkisi gibi çok büyük ölçüde eleştirileri üzerine toplayan hükümlere de

rastlanabilir. Ancak bunlar da 1909 değişiklikleri ile kaldırılmıştır. 1909 değişiklikleri ile bu noktada da bir dönüşüm olduğu görülmüştür.

Anayasada mahkeme teşkilatının düzenlenişine bakacak olursak idari mahkemelerin bulunmadığını, adli mahkemelerin Şer'i ve Nizami Mahkemeler şeklinde ikiye ayrıldığını görmekteyiz. İdari davaların da genel mahkemelerde görülmesi kabul edilmiştir. Görev alanlarına bakacak olursak zaman içerisinde Şer'i Mahkemeler'in görev alanının daraldığı ve Nizami Mahkemeler'in görev alanının genişlediği müşahade edilmektedir. Anayasa'da Divan-ı Âli isminde bir yüksek mahkeme de yer almaktadır. Bu mahkeme vekiller ile Mahkeme-i Temyiz başkanları ve üyelerini yargılar. Padişahın zatı ve hukuku hilafına hareket ve devletin bir zarar görmesine teşebbüs edenlerin yargılamasını yapmakla görevlendirilmiştir. Anayasada ayrıca doğrudan düzenlenmeyen ancak çeşitli yerlerde zikredilen Divan-ı Temyiz ve İstinaf da yer almaktadır.

Anayasa'nın ilk hali için parlamenter bir sistem demek mümkün değilken 1909 değişiklikleri sonrasında Anayasa'nın parlamenter sistemin temel gereklerini kabul ettiği görülmektedir. Sistem içerisinde meclisin giderek daha güçlü hale geldiği, padişahın yetkilerinin giderek azaldığı, vekillerin yürütme içerisinde giderek öne çıktığı anlaşılmaktadır. Kanun-i Esasi'nin hükümet sistemi üzerinde yapılan bu incelemeler bizi parlamenter sistemin temel kurumlarının Türk Anayasacılığında çok eskilere dayandığı sonucuna götürmektedir. Bu kurumların anayasacılığımızda köklü bir geçmişi, önemli pratikleri ve ciddi bir birikimi bulunmaktadır.

1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Milli Mücadele dönemlerinde uygulanan bir metindir. Bu sebeple 1921 Anayasası hakkındaki incelemeleri de birinci bölüm altına aldık. Burada 1921 Anayasası'nın hükümet sistemi ve yargı organı konusu incelenmiştir. 1921 Anayasası hakkında yapılan incelemeler öncelikle BMM'nin açılışından 1921 Anayasası'nın ilanına kadarki dönem, daha sonra 1921 Anayasası ve anayasanın geçirdiği değişiklikler şeklinde alt başlıklara ayrılmıştır.

1921 Anayasası'nın 1876 Anayasası'ndan farklı olarak bir meclis hükûmeti sistemi kabul ettiği görülmektedir. Gerek yasama gerek yürütme yetkileri mecliste toplanmaktadır. 1921 Anayasası'nın ikinci maddesi bunu göstermektedir. Ancak gerek uygulama ve gerek anayasada yapılan sonraki değişikliklerde meclis hükûmeti sisteminden önemli ölçüde sapmalar yaşandığı anlaşılmıştır. 14 Nisan 1923 tarihli Heyet-i Umumiye kararında İcra Vekilleri Heyeti başkanının vekillerle beraber müşterek sorumluluğu ve vekillerle meclis arasında istişare merkezi olduğu kabul edilmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ile beraber cumhurbaşkanlığı ihdas edilmiş ve hükûmetin kuruluş şekli de değiştirilmiştir. Buna göre cumhurbaşkanı meclis içerisinde başvekil seçmekte, başvekil vekilleri belirlemekte ve cumhurbaşkanına sunmaktadır. Cumhurbaşkanı da meclisin onayına arz eder. Ayrıca uygulamaya bakıldığında, İcra Vekilleri Heyeti yasamada etkili olmuştur. Özbudun'un yaptığı hesaplama göre kanunlaşan 104 metnin 83'ü (%79.8) İcra Vekilleri Heyeti'nin tasarısıdır²⁹³.

Öte yandan 1921 Anayasası yargı organını düzenlememiştir. Tüm yetkilerin mecliste toplanması düşüncesinin yargı yetkisinin de mecliste toplanması şeklinde anlaşıldığı görülmektedir. İstiklal Mahkemeleri bunun bir örneğidir. 1921 Anayasası ile 1876 Anayasası'nın aynı dönemde yürürlükte bulunması şeklindeki anayasa tarihimizdeki ilginç sorun da keza bu başlık altında incelenmiştir.

İkinci bölümde ise Cumhuriyet dönemi Türk Anayasaları'nın, yani 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları'nın hükûmet sistemleri ve bu anayasaların yargıyı düzenleyişleri, 1876 Kanun-i Esasi ile karşılaştırılmıştır. Burada zikredilen Anayasalar hakkındaki incelemeler, karşılaştırmalarla sınırlıdır. Yoksa konunun derinlemesine bir incelemesi değildir. Karşılaştırmalar sonucunda, Kanun-i Esasi ile hukuk sistemimize dahil olan kavramların Türk Anayasacılığında çok eskilere dayandığı gösterilmek istenmiştir. Bu anlamda Kanun-i Esasi'nin Türk anayasa tarihi açısından önemli bir belge olduğunu belirtmek hedeflenmiştir. Tezin ana gövdesine eklenen bu bölüm günümüzdeki tartışmalara da ışık tutacak nitelikte, hükûmet sistemlerimizin nasıl bir seyir izlediğini

²⁹³ Özbudun, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hukuki Niteliği*, s.500

kısaca ortaya koymakta, kavramların anayasalarda nasıl bir süreklilik içerisinde devam ettiğini göstermektedir. 1921 Anayasası ile başlayan meclis hükûmeti deneyimi parlamenter sisteme doğru evrilmeye başlamış; bu değişim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile yapılan değişikliklerde daha belirgin görülmüştür. 1924 Anayasası incelendiğinde bu dönüşümün çok daha belirginleştiği anlaşılabilir. 1924 Anayasası karma bir hükûmet sistemi benimseyerek meclis hükûmeti sisteminden parlamenter sisteme geçişi daha ileriye taşımıştır. 1924 Anayasası'nın yargıya ilişkin getirdiği hükümler ise 1876 Anayasası'na kıyasla çok geridedir. Olağanüstü mahkemeleri yasaklayan bir hükmün bulunmaması ve çoğu yerde kanunlara yapılan atıflar yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığını zedeler niteliktedir.

1961 Anayasası hükûmet sistemi olarak saf bir parlamenter sistem benimsemiştir. 1961 Anayasası'nın yargıya ilişkin getirdiği hükümler çok daha detaylı ve kapsayıcıdır. Aynı husus 1982 Anayasası açısından da zikredilebilir. Konumuz bakımından 1876 Anayasası'ndan bu yana devam eden kavramlar görülebilir. 1982 Anayasası ise hükûmet sistemi açısından cumhurbaşkanının yetkilerini arttırmak suretiyle parlamenter sistemden bir sapma meydana getirmişse de kabul ettiği hükûmet sistemi parlamenter sistem olarak kalmıştır. 2007 yılında cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ile parlamenter sistemden biraz daha uzaklaşmış olduğu söylenebilir.

1982 Anayasası'nda 2017 senesinde yapılan kapsamlı anayasa değişikliği sonrasında artık Anayasa'nın kabul ettiği hükûmet sisteminin parlamenter sistem olmadığı görülmektedir; bu durum ise Türk Anayasacılığının genel seyrinden bir kopuşu ifade etmektedir. Daha önce denenmediği tarzda sui generis bir hükûmet sisteminin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Çok yeni olan bu düzenlemeye çalışmada kısaca değinmekle yetinilmiştir.

Tezin nihayetinde parlamenter sistemin temel kurumlarının Türk Anayasacılığında çok eskilere dayandığı görülmektedir. Bu kurumların anayasacılığımızda köklü bir geçmişi ve ciddi bir birikimi vardır. Kanun-i Esasi üzerinde yapılan çalışmalar bunu göstermektedir. Anayasal kurumlarımız çok eskilere dayanmaktadır.

Kanun-i Esasi'de 1909 değişiklikleri ile parlamenter sisteme uygun bir hükümet sistemi oluşturulmuştur. İkinci bölümde kısaca bakıldığına göre Türk anayasacılığında genel seyir de Kanun-i Esasi'de 1909 değişiklikleri ile kabul edildiği gibi parlamenter sistemden yanadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

Abadan, Yavuz, Savcı, Bahri, Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1959

Ahmed Şuayb, Hukuk-ı İdare: Birinci Kısım, İstanbul, Dersaadet Hürriyet Matbaası, İstanbul, 1326-1328

Ahmet Şuayb, Hukuk-ı İdare: İkinci Sınıf Dersleri, İstanbul, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1327 (1911)

Akgündüz, Ahmet, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sayıştay: Divan-ı Muhasebat, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012

Akyol, Taha, Atatürk'ün İhtilal Hukuku, İstanbul, Doğan Kitap, 1. baskı, Şubat 2012

Aldıkaçtı, Orhan, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı 1978

Aldıkaçtı, Orhan, Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı, İstanbul, Kor Müessesesi, 1960

Armağan, Servet, Anayasa Mahkememizde Kazai Murakabe Sistemi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1967

Armağan, Servet, 1961 Anayasası ve Bakanlar Kurulu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1978

Arsel, İlhan, Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları, Ankara, 1962

Aydın, Mesut, Gensoru, Ankara, Orient Yayıncılık, 2010

Babanzade İsmail Hakkı, Hukuk-ı Esasiye, İstanbul, Müşterel-ül Menfaa Osmanlı Matbaası, İkinci Tab, 1329

Balcıoğlu, Ayça Büşra ve Balcıoğlu, Fernaz, Hukuk-ı Esasiye: Babanzade İsmail Hakkı, Ankara, Erguvani Yayınları, 2014

Başgil, A. Fuat, Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri, 1. Cilt 1. Fasikül, İstanbul, Baha Matbaası, 1957

- Celaleddin Arif, Hukuk-ı Esasiye İkinci Sınıf Dersleri, İstanbul, Dersaadet Ahmed Saki Bey Matbaası, 1325(1909)
- Ceylan, Ayhan, Osmanlı Taşra İdari Tarzı Olarak Eyalet-i Mümtaze ve Mısır Uygulaması, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2014
- Cin, Halil, Akgündüz, Ahmet, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011
- Çelik, Burak, Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 2002
- Demirel, Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995
- Ekinci, E. Buğra, Osmanlı Mahkemeleri, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2004
- Elöve, Mustafa, Anayasa Hareketlerimiz Şeması, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1960
- Erdoğan, Mustafa, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Ankara, Liberte Yayınları, 2012
- Eroğul Cem, Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri, Ankara, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1977
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, Anayasal Derinlik, Ankara, Yetkin Yayınları, 2012
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2010
- Feyzioğlu, Turhan, Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1951
- Güzinzade Hasan Rıza bin Mehmed, Şerh-i Kanun-i Esasi, Dersaadet (İstanbul), Dar-ül Hilafet-ül Aliyye, 1326 (1910)
- Hüseyin Galib, Kamus-ı Hukuk, İstanbul, Cemal Efendi Matbaası, 1305 (1889)
- Goloğlu, Mahmut, Milli Mücadele Tarihi- III:1920 Üçüncü Meşrutiyet: Birinci Büyük Millet Meclisi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010
- Gönenç, Levent, Yasaların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi ve Anayasa Yargısı, TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri, 2010
- Gözler, Kemal, Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi, Bursa, Ekin Yayınevi, 2001
- Gözler, Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Bursa, Ekin Yayınevi, 2000

- Güneş, İhsan, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012
- İbnü'r-Refet Mehmed Memduh, Hukuk-ı Esasiye ve Şerh-i Kanun-i Esasi-i Osmani, Dersaadet (İstanbul), 1910
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, Son Sadrazamlar, C:2, İstanbul, Dergah Yayınları, 3. Baskı, 1982
- İbrahim Hakkı, Hukuk-ı İdare, 1. Cilt, İstanbul, 1307(1891-1892)
- Kapani, Münci, Kamu Hürriyetleri, Ankara, Yetkin Yayınları, 1993
- Karahanogulları, Onur, Türkiye'de İdari Yargı Tarihi, İnternet Paylaşımı, Ankara, 2005
- Kerse, Ahmet, Türkiye'de 1961 Anayasasına Göre Cumhurbaşkanı, İstanbul, Sümer Matbaası, 1973
- Kili, Suna (Editör), 27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 1998
- Kubalı, Hüseyin Nail, Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, İstanbul, Tan Matbaası, 1960
- Kuzu, Burhan, 1876 Kanun-i Esasisinde Suç Muhakemesine İlişkin Hükümlerin Sonraki Anayasalarımızla Karşılaştırmalı Olarak Açıklanması, İstanbul, Bayrak Matbaacılık, 1988
- Mahmud Celeleddin Paşa, Mir'ât-ı Hakikat, (Hazırlayan: İsmet Miroğlu), C:1-2-3, İstanbul, Berekat Yayınevi, 1983
- Mardin, Şerif, The Genesis of Young Ottoman Thought, Syracuse University Press, Syracuse New York, 2000
- Mehmed Cemil, Sulhte ve Harbte Hukuk-ı Düvel, İstanbul, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1339 (1923)
- Mehmed Faik, Medar-ı Kanun-i Esasi, Kahire, Osmanlı Matbaası, 1324 (1908)
- Mumcu, Ahmet, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Ankara, Turhan Kitabevi, 2012
- Muslihiddin Adil, Mukayeseli Hukuk-ı İdare Dersleri, Birinci Kitap, Selanik, Rum İli Matbaası, 1911
- Okandan, Recai G., Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Birinci Kitap, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977

- Okşar, Mustafa, 1982 Anayasası Çerçevesinde Bakanlar Kurulu, Ankara, Yetkin Yayınları, 2013
- Onar, Erdal, Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizdeki Öncüler, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2003
- Onar, Sıddık Sami, İdare Hukukunun Umumi Esasları, C:1-2, 3. Bası, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1960
- Özbudun, Ergun, 1921 Anayasası, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2008
- Özbudun, Ergun, 1924 Anayasası, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012
- Özbudun, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Ankara, Yetkin Yayınevi, Gözden geçirilmiş 15. baskı, 2014
- Özer, Yusuf Ziya, Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1939
- Özgişi, Tunca, Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012
- Parla, Taha, Türkiye'de Anayasalar, İstanbul, Metis Yayınları, 2016
- Rumpf, Christian, Türk Anayasa Hukukuna Giriş, (çev. Burak Oder), Ankara, Friedrich-Naumann Vakfı, 1995
- Saltıkçı, Veli Hukuk-ı Esasiye: Kısmı Sani (ikinci Kısım), Dersaadet (İstanbul), Nefaset Matbaası, 1336 (1920)
- Sarıca, Ragıp, Türkiye'de İcra Uzununun Tanzim Salahiyeti, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1943
- Soysal, Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul, Gerçek Yayınları, 9. Baskı, 1992
- Tanör, Bülent, Yüzbaşıoğlu, Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, İstanbul, Beta Basım Yayın, 2009
- Tanör, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 20. Baskı, 2011
- Tanör, Bülent, Türkiye'de Kongre İktidarları, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. baskı, 2009
- Toma Andonyadis, Kamus-ı Kavanin, C:1, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1894

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) İkinci Kitap: Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk (1918-1938), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001

Yazıcı, Serap, Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. baskı, 2013

Yazıcı, Serap, Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri, Ankara, Yetkin Yayınları, 1977

Yeşilirmak, Ali, Doğrudan Görüşme, Arabuluculuk, Hakem-Bilirkişilik ve Tahkim, İstanbul, 12 Levha Yayınları, 2011

METİNLER

Abdülhakimoğulları, Erdal (Editör), Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı, Ankara, Adalet Yayınevi, 2013

Gözler, Kemal, Türk Anayasaları, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 1999 Erişim Linki: <http://www.anayasa.gen.tr/turkanayasaları.htm>, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, Kemal Gözler

Gözübüyük, Şeref A., Kili, Suna, Türk Anayasa Metinleri (1876-1980), Ankara, 1982. Erişim Linki: <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876ilkmetinler/1876-ilkhal-turkce.pdf>, TBMM Başkanlığı Anayasalar Sitesi, TBMM

Yüzbaşıoğlu, Necmi, Anayasa Hukukunun Temel Metinleri, İstanbul, Beta Basım Yayın, 7. baskı, Nisan 2011.

Arıburnu, Kemal (Hazırlayan), Milli Mücadele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar: Esbab-ı Mucibeleri ve Meclis Görüşmeleriyle, C:1, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1957

MAKALELER

Aldıkaçtı, Orhan, "1961 Anayasasında Devlet Başkanı Kararnamelerinin İmzalanması (m.98,2)", İÜMHAD, Cilt:1 Sayı:2, s. 30-46

Anayurt, Ömer, "1924 Anayasasında Meclis-Yürütme İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C:13, S:39, Kasım 1997, s.673-694

Anıl, Ayten, "Uyuşmazlık Mahkemesi'nin Kuruluşu ve İşleyişi", AÜSBFD, 1992, S:47/1-2, s.45-50

Arsel, İlhan, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Tecrübesi", AÜHFD, C:10 S:1-4, s.194-211

- Aslan, Seyfettin ve DüNDAR, Tahir, "*Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri*", Mukaddime, C:5 S:1, s.27-44
- Aybay, Rona, "*Yasama Meclislerinin İktüzükleri*", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976), Ankara, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayii, 1976, s.283-314
- Başgil, Ali Fuad, "*Teşrii Masuniyet Meselesi (Teşkilatı Esasiye Kannunu'muzun 17. Maddesi Üzerine Etüd)*" İÜHFM C:7 S:1 s.3-39
- Başgil, Ali Fuad, "*Türkiye Teşkilat Hukukunda Nizamname Mefhumu ve Nizamnamelerin Mahiyeti ve Tabi Olduğu Hukuki Rejim*", Cemil Birsell'e Armağan, İstanbul, Kenan Basımevi ve Klışe Fabrikası, 1939, s.19-100
- Bayrak, Burcu, "*1924 Anayasası Meclis Görüşmeleri*", Memleket Siyaset Yönetim Dergi, Sayı:26 Sene: 2016, s.189-218
- Bıykoğlu, T., "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclis'nin Hukuki Yapısı ve İhtilalci Karakteri" Belleten, C:XXIV, Sayı:95, 1960 s.637-662
- Buzpınar, Turfan Ş. "*Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi*", TALD, C:2 S:1, 2004, s.113-131
- Can, Osman, "*Anayasayı Değerştirme İktidarı ve Denetim Sorunu*", AÜSBFD, C: 62, S: 3, s.101-139
- Celal Nuri, "*Havaic-i Kanuniyyemiz: Kavanin-i Esasiyyemiz*", İctihad, 11 Nisan, 1329, C:4, S:61, s.1329-1332
- Demirel, Ahmet, "*Nutuk'ta Birinci Meclis*", Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları Tarih Vakfı 20. Yıl Sempozyumu (Yayına Hazırlayan: Bülent Bilmez), 2013, İstanbul
- Erdem, Fazıl H. ve Coşkun, Vahap, "*Askeri Yargı ve Askeri Vesayet*", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:14 S:20-21, s.87-136
- Eroğul, Cem, "*1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değerşiklikleri*", Akşin, Sina, Balcı, Sarp, Ünlü, Barış (Editörler), 100. Yılında Jön Türk Devrimi, İstanbul, 2010, s.85-139
- Eroğul Cem, "*Meclislerin İşbirliği Yaparak Yerine Getirdikleri Görevlerde ve Kullandıkları Yetkilerde Cumhuriyet Senatosu'nun Payı*", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976), Ankara, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayii, 1976, s.187-196
- Gözler, Kemal, "*Türkiye'de Bir Bilinmeyen: İsdar*", Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan, Ankara, 2013, C:2, s. 897-950

- Gözler, Kemal, "*Türkiye'de Hükûmet Sistemi Tartışmaları Üzerine Bir Deneme*", Türkiye Günlüğü, Sayı: 125, Kış 2016, s.17-21 Erişim Linki: <http://www.anayasa.gen.tr/hukumet-sistemi-tartismalari.htm>, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, Kemal Gözler
- Halıcı, Şaduman, "*Birinci TBMM'de Mesleki Temsil Tartışmaları*", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C:15 S:31, 2015/Güz, s.81-106
- Karakoç, İrem, "*1876 Tarihli Kanuni Esasi'de Yürütme Organı*", DEÜHFD, C:8 S:2 2006, s.115-149
- Koçak, Cemil, "*Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:1, 2011, İstanbul, s.72-82
- Kulak, Coşkun Sercan, "*Anayasa Değişikliklerinin Yargısal Denetimi*", TBB Dergisi, S:87, 2010, s. 228-261
- Mehmed Arif, "*Hakk-ı İstizah -Hakkı Sual*", İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, İkinci Sene Birinci Cild, İstanbul 1326, s.414-426
- Mehmed Arif, "*Meclis-i Milli Azasının Muafiyet-i Kanuniyesi- 1*", İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, Birinci Sene İkinci Cild, İstanbul, 1325, s. 253-270
- Mehmed Arif, "*Meclis-i Milli Azasının Muafiyet-i Kanuniyesi- 2*", İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, Birinci Sene İkinci Cild, İstanbul, 1325, s.341-359
- Mehmed Arif , "*Meclis-i Milli Azasının Muafiyet-i Kanuniyesi- 3*", İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, Birinci Sene İkinci Cild, İstanbul, 1325, s.412-420
- Mehmed Arif , "*Tahkikat-ı Teşriyye*", İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, İkinci Sene Birinci Cild, İstanbul, 1326 s.577-583
- Mehmed Cemil, "*Kanun-i Esasimize Göre Muahedat Akdi*", Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, C:II, S.11, Eylül 1338 s.8-26
- Mehmed Cavid, "*Kanun-i Esasimizin Maliye Kanunu Hakkındaki Mevaddı*", Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, 10 Kanuni Evvel 1324 (23 Aralık 1908) C:1, S:1 s.25-33
- Mumcu, Ahmet, "*Osmanlı Devletinde 1876 Anayasasına Değın Temel Hak ve Özgürlükler İle 1876 Anayasasının Temel Yapısı*", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976), Ankara, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayii, 1976, s.31-47

- Okandan, Recai G. "20 Nisan 1340 Anayasası'na Göre Hakkı Kaza", İÜHFM, C:32 S:2-4, s.411-428
- Okandan, Recai G., "Hükümrânlık Kudreti ve Buna Dahil Yetkiler Bakımından 20 Nisan 1340 Esas Teşkilat Kanununun Hususiyetleri", İÜHFM, C:28 S:2, s. 332-333
- Okandan, Recai G., "Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız", İÜHFM, C:33, S:1-2, 1967, s.3-21
- Okandan, Recai G., "Milli Hakimiyet, Milli İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilat Hukukumuzda Girişi", İÜHFM, C:27 S:1-4, s.21-33
- Onar, Erdal, "Meclis Araştırması", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976), Ankara, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayii,1976, s.327-350
- Ortaylı İlber, "II. Abdülhamit Döneminde Anayasal Rejim Sorunu", Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, İstanbul, 1. Baskı, 2008, s.244-250
- Özbudun, Ergun, "Türkiye'de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri", Türkiye'de Demokratikleşme Süreci: Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı, İstanbul, 1. Baskı, 2014, s.131-146
- Özbudun, Ergun, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hukuki Niteliği", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C:1, S:1, Mart 1985 s.475-503
- Özbudun, Ergun, "Yasama Sorumsuzluğu ve Yasama Dokunulmazlığı: Hukuki Mahiyetleri ve Farkları", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S:59, 2005, s.109-115
- Tunç, Hasan, "1982 Anayasasının Türk Anayasa Yargısında İtiraz Yoluna Getirdiği Yenilikler", SÜHFD, C:1, S:1, s.107-112
- Turan, Mehmet, "Meclis Hükûmeti (Konvansiyon Kuramı)" AÜSBFD, 1991, C:46, Sayı:1, s.453-463
- Uluşahin, Nur, "Türkiye'de Mevcut Hükûmet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler", Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt:3 No:1 2011, s.29-38
- Yazıcı, Serap, "1982 Anayasası ve Cumhurbaşkanlığı", Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan, Cilt: 1 (der: A. Merih Öden, Levent Gönenç, Selin Esen, Ali Ersoy Kontacı, Deniz Polat, Ali Erdem Doğanoglu), Ankara, 2013, s. 231-255
- Yıldız, Abdülkadir, "Başkanlık Sistemi ve Türkiye", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ocak 2015, Cilt:5, Sayı:1 s.1-14
- Yılmaz, Misket, "Türk Hukukunda Kanun Hükmünde Kararname", Prof. Dr. Bülent Nuri Esen'e Armağan, Ankara, Sevinç Matbaası, 1977, s.505-561

TEZLER

Dere, Ahmet, *Senedi İttifak'tan 1876 Kanuni Esasi'sine Osmanlı Anayasal Gelişmeleri ve Tanzimat Edebiyatçılarının Kanuni Esasi'nin Hazırlanmasına Katkıları*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2014

Kaya Kılıç, Selda, *1876 Kanun-i Esasi'sinin Hazırlanması ve Meclisi Mebusan'ın Açılması*, AÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, 1991

Türker, Cihan, *Kanun-i Esasi'de Yargı Fonksiyonu*, Marmara SBE Kamu Hukuku, İstanbul, 2010, YL Tezi

SÖZLÜKLER

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügati*, Ankara, Aydın Kitabevi, 7. ofset baskı, 1986

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, Kapı Yayınları, 5. basım, Eylül 2011

İNTERNET KAYNAKLARI

Kanun-i Esasinin tadil olunan mevaddı hakkında encümen tarafından kaleme alınan esbab-ı mucibe Layihası, Erişim Linki:
<http://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876-1/1meclisimebusanlayihasi.pdf>

TBMM Başkanlığı Anayasalar Sistesini, Erişim Linki:
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/1876.aspx>

Anayasa Değişikliği Teklifi'nin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Metni, Türkiye Barolar Birliği, Erişim Linki:
http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx

Düstur, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, Erişim Linki:
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/71>

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Acar, İbrahim H. *"Nişan"*, TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Linki:
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c33/c330112.pdf>

Akün, Ömer Faruk *"Ahmed Vefik Paşa"*, TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Linki:
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c02/c020138.pdf>

Akyıldız, Ali, *"Meclis-i Vükela"*, TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Linki:
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c28/c280143.pdf>

Akyıldız, Ali, “*Meclis-i A’yân*”, TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Linki:
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=280243&idno2=c280138#4>

Çetinsaya, Gökhan ve Buzpınar, Tufan Ş. “*Midhat Paşa*”, TDV İslam Ansiklopedisi,
Erişim Linki: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c30/c300008.pdf>

Duymaz, Recep, “*Celal Nuri İleri*”, TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Linki:
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c07/c070147.pdf>

Haral, Günay, “*Kutsiyet*”, TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Linki:
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c26/c260320.pdf>

İlkin, Selim, “*Cavid Bey, Mehmet*”, TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Linki:
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c07/c070096.pdf>

İlgürel, Mücteba, “*Ahmed I*”, TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Linki:
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c02/c020017.pdf>

Kenanoğlu, M. Macit, “*Nizamiye Mahkemeleri*” TDV İslam Ansiklopedisi Erişim,
Linki: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c33/c330133.pdf>

Kurşun, Zekeriya, “*Said Paşa, Küçük*” TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Linki:
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c35/c350397.pdf>

Küçük, Cevdet, “*Abdülhamid II*” TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Linki:
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c01/c010272.pdf>

Özcan, Azmi, “*Hilafet*”, TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Linki:
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c17/c170254.pdf>

MECLİS ZABITLAR:

TBMM Z.C. Devre:1 C:1 s.6-39

TBMM Z.C. Devre:1 C:1 s. 52-60

TBMM Z.C. Devre:1 C:1 s.156-182

TBMM Z.C. Devre:1 C:1 s.184-187

TBMM Z.C. Devre:1 C:5 s.291-292

TBMM Z.C. Devre:1 C:5 s.415, 417

TBMM Z.C. Devre:1 C:6 s.347-348

TBMM Z.C. Devre:1 C:7 s.327-334

TBMM Z.C. Devre:1 C:7 s. 335-336

TBMM Z.C. Devre:1 C:21 s.278-307

TBMM Z.C. Devre:1 C:29 s.129

TBMM Z.C. Devre:2 C:3 s. 90-99

Erişim Adresi: https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html, TBMM Resmi İnternet Sitesi, TBMM.

A. KANUN-I ESASİ

7 Zilhicce 1293 (1876)

Memâlik-i Devleti Osmaniye

Madde 1- Devlet-i Osmaniye memâlik ve kıtaat-ı hâzırayı ve eyâlât-ı mümtâzeyi muhtevi ve yek vücud olmağla, hiçbir zamanda, hiçbir sebeble tefrik kabul etmez.

Madde 2- Devlet-i Osmaniye'nin payitahtı İstanbul şehridir ve şehir-i mezkurun sair bilâd-ı Osmaniye'den ayrı olarak bir gûne imtiyaz ve muafiyeti yoktur.

Madde 3- Saltanat-ı Seniye-i Osmaniye, Hilâfet-i kübra-yı İslâmiye'yi haiz olarak, sülale-i âl-i Osman'dan usul-i kadimesi vechile ekber evlada aittir.

Madde 4- Zat-ı Hazret-i Padişahi hasbel hilâfe din-i İslâm'ın hâmisi ve bilcümle tebea-i Osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır.

Madde 5- Zat-ı hazret-i Padişahi'nin nefsi-i hümayunu mukaddes ve gayr-i mesuldür.

Madde 6- Sülale-i âl-i Osman'ın hukuk-ı hürriyye ve emvâl ü emlâk-i zatiye ve madâmelhayat tahsisat-ı maliyeleri, tekafül-i umumi tahdındadır.

Madde 7- Vükelanın azl ve nasbı ve rütbe menasib tevcihi ve nişan itası ve eyalât-ı mümtazenin şerait-i imtiyaziyelerine tevfikân icra-yı tevcihatı ve meskûkat darbı ve hutbelerde namının zikri ve düvel-i ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilanı ve kuvve-i berriye ve bahriyenin kumandası ve hareket-ı askeriye ve ahkâm-ı şer'iyeye ve kanuniyenin icrası ve devair-i idarenin muamelatına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazaat-ı kanuniyenin tahfifi veya affı ve Meclis-i Umumi'nin akd ve tatili ve ledeliktiza Heyet-i Mebusan'ın, azası yeniden intihab olunmak şartile feshi, hukuk-ı mukaddese-i Padişahi cümlesindedir.

²⁹⁴ Ekler kısmında Kanun-i Esasi'nin ilk metni ve değişiklikleri yer almaktadır. Anayasanın ilk metni şu kaynaktan alınmıştır Bkz: Gözübüyük, Şeref A., Kili, Suna, *Türk Anayasa Metinleri (1876-1980)*, Ankara, 1982. Erişim Linki: <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876ilkmetinler/1876-ilkhal-turkce.pdf>. (Erişim Tarihi: 21.06.17) Ancak tespit edilen bazı okuma yanlışlıkları düzeltilmiştir.

Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umumiyesi

Madde 8- Devleti- Osmaniye tâbiyetinde bulunan efradın cümlesine, herhangi din ve mezhepten olur ise olsun, bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.

Madde 9- Osmanlıların kâffesi hürriyet-i şahsiyelerine malik ve aharın hukuk-ı hürriyetine tecavüz etmemekle mükellefdir.

Madde 10- Hürriyet-i şahsiye, her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse, kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile mücazat olunamaz.

Madde 11- Devlet-i Osmaniye'nin dini, din-i İslâm'dır. Bu esası vikaye ile beraber asayiş-i halkı ve âdâb-ı umumiyeyi ihlâl etmemek şartile memâlik-i Osmaniye'de maruf olan bilcümle edyânın serbesti-i icrası ve cemaat-ı muhtelifeye verilmiş olan imtiyazat-ı mezhebiyenin kemakân cereyanı, devletin tahd-i himayetindedir.

Madde 12- Matbuat, kanun dairesinde serbesttir.

Madde 13- Tebaa-i Osmaniye, nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve felahat için her nevi şirketler teşkiline mezundur.

Madde 14- Tebaa-i Osmaniye'den bir veya bir kaç kişinin, gerek şahıslarına ve gerek umuma müteallik olan kavanin ve nizamata muhalif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine arz-ı hal verdikleri gibi Meclis-i Umumi'ye dahi müddei sıfatile imzalı arz-ı hal vermeğe ve memurînin ef'alinden iştikâyaya salahiyetleri vardır.

Madde 15- Emr-i tedris serbestdir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartile her Osmanlı, umumi ve hususi tedrise mezundur.

Madde 16- Bilocümle mektebler, devletin taht-ı nezaretindedir. Tebaa-i Osmaniye'nin terbiyesi, bir siyak-ı ittihad ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve milel-i muhtelifenin umur-ı itikadiyelerine müteallik olan usul-i talimiyeye hâlel getirilmeyecektir.

Madde 17- Osmanlıların kâffesi, huzur-ı kanunda ve ahvâl-i diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezaifinde mütesavidir.

Madde 18- Tebaa-i Osmaniye'nin hidemat-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.

Madde 19- Devlet memuriyetinde, umum tebaa ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip olan memuriyetlere kabul olunurlar.

Madde 20- Tekalif-i mukarrara, nizam-ı mahsusasına tevfikân kaffe-i tebaa beyninde, herkesin kudreti nisbetince tarh ve tevzi olunur.

Madde 21- Herkes usulen, mutasarrıf olduğu mal ve mülkten emindir. Menafii umumiye için lüzumu sabit olmadıkça ve kanunu mucibince değer bahası peşin verilmedikçe, kimsenin tasarrufunda olan mülk alınamaz.

Madde 22- Memâlik-i Osmaniye'de, herkesin mesken ve menzili taarruzdan masundur. Kanunun tâyin eylediği ahvâlden maada bir sebeble, hükümet tarafından cebren hiç kimsenin mesken ve menziline girilemez.

Madde 23- Yapılacak usul-i muhakeme hükmünce, hiç kimse kanunen mensub olduğu mahkemededen başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz.

Madde 24- Müsadere ve angarya ve cerime memnudur. Fakat muharebe esnasında usulen tayin olunacak tekâlif ve ahvâl bundan müstesnadır.

Madde 25- Bir kanuna müstenid olmadıkça vergi ve rüsumat nâmı ile ve nâm-ı âharla hiç kimseden bir akçe alınamaz.

Madde 26- İşkence vesair her nevi eziyet, katiyen ve külliyyen memnudur.

Vükelâ-yı Devlet

Madde 27- Mesned-i sadaret ve meşihat-ı İslamiye, taraf-ı Padişahi'den emniyet buyurulan zatlara ihale buyurulduğu misullû, sair vükelanın memuriyetleri dahi ba-irade-i şahane icra olunur.

Madde 28- Meclis-i Vükela, Sadrazamın riyaseti tahtında olarak akd olunup dahili ve harici umur-ı mühimmenin merciidir. Müzakeratından muhtac-ı istizan olanların kararları irade-i seniye ile icra olunur.

Madde 29- Vükeladan her biri dairesine ait olan umurdan icrası mezuniyeti tahtında bulunanları usulüne tevfikân icra ve icrası mezuniyeti tahtında olmayanları sadrazama arz eder. Sadrazam dahi o makule mevaddan müzakereye muhtac olmayanların muktezasını icra veyahud taraf-ı hazret-i Padişahiden istizan ederek ve muhtac-ı müzakere bulunanları Meclis-i Vükela'nın müzakeresine arz eyleyerek, müteallık

buyurulacak irade-i seniye mucibince iktizasını ifa eyler. Bu mesalihin envağ ve derecatı nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır.

Madde 30- Vükela-yı Devlet memuriyetine müteallik ahvâl ve icraatdan mesuldür.

Madde 31- Mebusan âzâsından biri veyahud birkaçı Heyet-i Mebusan'ın dahil-i daire-i vazifesi olan ahvâlden dolayı Vükelâ-yı Devlet'den bir zat hakkında mesuliyeti mucip şikayet beyan ettiği halde evvela Heyet-i Mebusan'ın nizam-ı dahilisi mucibince ve misillü mevaddın heyete havalesi lazım gelüp gelmeyeceğini müzakereye memur olan şubede tetkik olunmak üzere şikayet-i müşir, Heyet-i Mebusan Reisi'ne verilecek takrir Reis tarafından nihayet üç gün zarfında o şubeye gönderilür ve bu şube tarafından tahkikat-ı lazime icra ve iştika olunan zat tarafından izahat-ı kafiye istihsal olunduktan sonra şikayetin şâyân-ı müzakere olduğuna dair ekseriyetle tertib olunacak kararname Heyet-i Mebusan'da kiraat olunarak ve ledeliktiza şikayet olunan zat davetle bizzat veya bilvasıta vereceği izahat istima kılınarak aza-yı mevcudenin sülûsân-ı ekseriyet-i mutlakasile kabul olunur ise, muhakeme talibini müşir mazbatası Makam-ı Sadarete takdim ile ledelarz müteallik olacak irade-i seniye üzerine keyfiyet Divan-ı Âli'ye havale olunur.

Madde 32- Vükelâdan ittiham olunanların usul-i muhakemeleri kanun-ı mahsus ile tayin edilecektir.

Madde 33- Memuriyetlerinden haric ve sırf zatlarına ait her nevi deavide vükelanın sair efrad-ı Osmaniye'den asla farkı yoktur. Bu misillü hususatın muhakemesi aid olduğu mehakim-i umumiyyede icra olunur.

Madde 34- Divan-ı Âli'nin daire-i ittihamı tarafından müttehem olduğuna karar verilen vükela tebriye-i zimmet edinceye kadar vekaletten sâkit olur.

Madde 35- Vükelâ ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf olunan maddelerden birinin kabulünde Vükelâ tarafından ısrar olunup da mebusan cânibinden ekseriyet-i ârâ ile ve tafsilen esbab-ı mucibe beyanıla katiyen ve mükerreren reddedildiği halde, vükelânın tebdili veyahud müceddeden müddet-i kanununiyesinde intihab olunmak üzere Heyet-i Mebusan'ın feshi münhasıran yed-i iktidar-ı Hazret-i Padişahi'dedir.

Madde 36- Meclis-i Umumi münakid olmadığı zamanlarda devleti bir muhataradan veyahud emniyet-i umumiyyeyi halelden vikaye için bir zaruret-i mübreme zuhur ettiği ve bu babda vazına lüzum görünecek kanunun müzakeresiyçün Meclisin celb ve cemine vakit müsaid olmadığı halde Kanun-ı Esasi ahkamına mugayir olmamak üzere Heyet-i Vükela tarafından verilen kararlar Heyet-i Mebusan'ın içtimaiyla verilecek karara kadar ba irade-i seniye, muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetindedir.

Madde 37- Vükeladan her biri her ne zaman murad eder ise heyetlerin ikisinde dahi bulunmak veyahud maiyetindeki rüesa-yı memurından birini tarafından vekaleten bulundurmak ve irad-ı nutukda azaya takaddüm etmek hakkını haizdir.

Madde 38- İstizah-ı madde için vükeladan birinin huzuruna Meclis-i Mebusan'da ekseriyetle karar verilerek davet olundukda ya bizzat bulunarak veyahud maiyetindeki rüesa-yı memurından birini göndederek irad olunacak suallere cevap verecek veyahud lüzum görür ise mesuliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek selahiyetini haiz olacaktır.

Memurîn

Madde 39- Bilocümle memurîn, nizamen tayin olunacak şerait üzere ehil ve müstahak oldukları memuriyetlere intihab olunacaktır ve bu veçhile intihab olunan memurlar kanunen mucib-i azil hareketi tahakkuk etmedikce veya kendisi istifa eylemedikce veyahud devletçe bir sebep-i zaruri görülmedikce azil ve tebdil olunamaz ve hüsn-i hareket ve istikamet ashâbından olanlar ve devletçe bir sebep-i zaruriye mebni infisâl edenler nizâm-ı mahsusunda tayin olunacağı vechile terekkiyata ve takaüd ve mazuliyet maaşlarına nâil olacaklardır.

Madde 40- Her memuriyetin vezaifi nizâm-ı mahsus ile tayin olunacağından her memur kendü vazifesi dairesinde mesuldür.

Madde 41- Memurun âmirine hürmet ve riayeti lazımeden ise de itaati kanunun tayin ettiği daireye mahsustur. Hilâf-ı kanun olan umurda âmire itaat mesuliyetten kurtulmağa medar olamaz.

Meclis-i Umumi

Madde 42- Meclis-i Umumi, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan nâmlarıyla başka başka iki heyeti muhtevidir.

Madde 43- Meclis-i Umumi'nin iki heyeti beher sene teşrin-i sâni ibtidasında tecemmu eder ve ba irade-i seniye açılır ve Mart ibtidasında yine ba irade-i seniye kapanur ve bu heyetlerden biri diğerinin müctemi bulunmadığı zamanda münakid olamaz.

Madde 44- Zat-ı hazret-i Padişahi, devletce görünecek lüzum üzerine Meclis-i Umumi'yi vaktinde dahi açar ve müddet-i muayyene-i ictimainı da tenkis veya temdid eder.

Madde 45- Meclis-i Umumi'nin yevm-i küşadında zat-ı hazret-i Padişahi veyahud taraflarından bilvekâle Sadrazam hazır olduğu ve Vükelâ-yı Devletle iki heyetin âzâ-yı mevcudesi birlikte buldukları halde resm-i küşad icra olunup sene-i cariye zarfında Devletin ahval-i dahiliye ve münasebat-ı hariciyesine ve sene-i âtiyede ittihazına lüzum görülecek tedabir ve teşebbüsata dâir bir nutk-ı hümayun kiraat olunur.

Madde 46- Meclis-i Umumi âzâlığına intihab veya nasb olunan zevat meclisin yevm-i küşadında Sadrazam huzurunda ve o gün hazır bulunmayan olur ise mensub olduğu heyet müctemi olduğu halde reisleri huzurunda zat-ı hazret-i Padişahiye ve vatanına sadakat ve Kanun-ı Esasi ahkâmına ve uhdesine tevdi olunan vazifeye riayetle hilâfından mücanebet eyliyeceğine tahlif edilür.

Madde 47- Meclis-i Umumi âzâsı rey ve mütalaa beyanında muhtar olarak bunlardan hiçbir bir gûne vaad ve vaid ve talimat kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek Meclisin müzakeratı esnasında beyan ettiği mütalaalardan dolayı bir vechile ittiham olunamaz; meğer ki Meclisin Nizamname-i Dahilisi hilâfında hareket etmiş ola. Bu takdirde nizamname-i mezkur hükmünce muamele görür.

Madde 48- Meclis-i Umumi azasından birinin hıyanet ve Kanun-ı Esasi'yi nakz ve ilgaya tasaddi ve irtikab töhmetlerinden biri ile müttehem olduğuna mensub olduğu heyet âzâ-yı mevcudesinin sülûsan-ı ekseriyet-i mutlakasıyla karar verilir veyahud kanunen hapis ve nefyi mucib bir ceza ile mahkum olur ise azalık sıfatı zâil olur ve bu ef'âlin muhakemesile mücazâtı aid olduğu mahkeme tarafından rüyet ve hükmolunur.

Madde 49- Meclis-i Umumi azasından her biri reyini bizzat ita eder ve her birinin müzakerede bulunan bir maddenin red ve kabulüne dair rey vermekten ictinaba hakkı vardır.

Madde 50- Bir kimse zikrolunan her iki heyetin ikisine birden aza olamaz.

Madde 51- Meclis-i Umumi heyetlerinden ikisinde dahi müretteb olan azanın nisfından bir ziyade hazır bulunmadıkca müzakereye mübaderet olunamaz ve kâffe-i müzakerat sülûsân ekseriyetiyle meşrut olmayan hususatda hazır olunan azanın ekseriyet-i mutlakasıyla karargir olur ve tesavi-i ârâ vukunda reisin reyini iki addedilür.

Madde 52- Bir kimse şahsına müteallik davasından dolayı Meclis-i Umumi'nin iki heyetinden birine arz-ı hal verdiği halde eğer evvela aid olduğu memurîn-i devlete veyahud o memurların tâbi buldukları mecrie müracaat etmediği tebeyyün ederse arz-ı hali reddolunur.

Madde 53- Müceddeden kanun tanzimi veya kavanin-i mevcudeden birinin tadili teklifi vükelâya ait olduğu gibi Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'ın dahi kendü vazife-i muayyeneleri dairesinde bulunan mevad için kanun tanzimini veyahud kavanin-i mevcudeden birinin tadilini istidaya salâhiyetleri olmakla evvelce Makam-ı Sadaret vasıtasıyla taraf-ı Şahaneden istizan olunarak irade-i seniye müteallık buyrulur ise aid olduğu dairelerden verilecek izahat ve tafsilat üzerine layihalarının tanzimi Şûra-yı Devlet'e havale olunur.

Madde 54- Şûra-yı Devlet'de bilmüzakere tanzim olunacak kavanin layihaları Heyet-i Mebusan'da badehû Heyet-i Ayan'da tetkik ve kabul olunduktan sonra icra-yı ahkâmına irade-i seniye-i hazret-i Padişahi müteallık buyrulur ise düstûrül amel olur ve işbu heyetlerin birinde katiyen reddolunan kanun layihası o senenin müddet-i içtimaiyesinde tekrar mevki-i müzakereye konulamaz.

Madde 55- Bir kanun layihası evvela Heyet-i Mebusan'da badehû Heyet-i Ayan'da bend bend okunup ve her bendine rey verilüp ekseriyet-i ârâ ile karar verilmedikçe ve badel karar heyet-i mecmuası için dahi be-tekrar ekseriyetle karar hasıl olmadıkça kabul olunmuş olmaz.

Madde 56- Bu heyetler Vükelâdan veya onların göndereceği vekillerden veya kendi azalarından olmayan veyahud resmen davet olunmuş memurînden bulunmayan hiç kimseyi gerek asaleten ve gerek bir cemaat tarafından vekaleten bir madde ifadesiçün gelmiş olduğu halde asla kabul edemez ve ifadelerini istima eyleyemez.

Madde 57- Heyetlerin müzakeratı lisan-ı Türki üzere cereyan eder ve müzakere olunacak layihaların suretleri tab ile yevm-i müzakereden evvel azaya tevzi olunur.

Madde 58- Heyetlerde verilecek reyler ya tayin-i esami veyahud işaret-ı mahsusa veyahud rey-i hafi ile olur. Rey-i hafi usulünün icrası aza-yı mevcudenin ekseriyet-i ârâsı ile karar verilmeğe mütevakkıftır.

Madde 59- Her Heyetin inzibat-ı dahilisini münhasıran kendi reisi icra eder.

Heyet-i Âyan

Madde 60- Heyet-i Âyan'ın reisi ve azası nihayet mikdarı Heyet-i Mebusan azasının sülüsü mikdarını tecavüz etmemek üzere doğrudan doğruya taraf-ı hazret-i Padişahi'den nasb olunur.

Madde 61- Heyet-i Âyan'a aza tayin olunabilmek için âsâr ve ef'ali umumun vüsuk ve itimadına şâyân ve umur-ı devletde hidemat-ı memduhası mesbuk ve mütearif zevatdan olmak ve kırk yaşından aşağı bulunmamak lazımdır.

Madde 62- Heyet-i Âyan azalığı kayd-ı hayat iledir. Bu memuriyetlere vükelalık ve valilik ve ordu müşirliği ve kadiaskerlik ve elçilik ve patriklik ve hahambaşılık memuriyetinde bulunmuş olan mazulînden ve berri ve bahri ferikândan ve sıfat-ı lazimeyi cami' sair zevatdan münasibleri tayin olunur. Kendü talebleriyle devletce sair memuriyetlere tayin olunanlar azalık memuriyetinden sâkit olur.

Madde 63- Heyet-i Âyan'ın azalık maaşı şehriye on bin kuruşdur. Başka bir nam ile Hazine'den muvazzaf olan azanın maaş ve tayini eğer onbin kuruşdan dûn ise ol miktara iblağ olunur ve eğer onbin kuruş veya ziyade ise ibka olunur.

Madde 64- Heyet-i Âyan Heyet-i Mebusan'dan verilen kavanin ve muvazene layihalarını tetkik ile eğer bunlarda esasen umur-ı diniyeye ve zat-ı hazret-i Padişahi'nin hukuk-ı seniyesine ve hürriyete ve Kanun-ı Esasi ahkâmına ve devletin tamamıyet-i mülkiyesine ve memleketin emniyet-i dahiliyesine ve vatanın esbab-ı müdafaa ve muhafazasına ve âdâb-ı umumiyeye hâlel verir bir şey görür ise mütalaasını ilavesiyle ya katiyen red veyahud tadil ve tashih olunmak üzere Heyet-i Mebusan'a iade eder ve kabul ettiği layihaları tasdik ile Makam-ı Sadaret'e arzeler ve Heyete takdim olunan arz-ı halları bittedkik lüzum görür ise ilave-i mütalaa ile beraber Makam-ı Sadaret'e takdim eder.

Heyet-i Mebusan

Madde 65- Heyet-i Mebusan miktarı azası tebaa-i Osmaniye'den her elli bin nüfus-ı zükûrda bir nefer olmak itibariyle tertib olunur.

Madde 66- Emr-i intihab rey-i hafi kaidesi üzerine müessesdir. Suret-i icrası kanun-ı mahsus ile tayin olunacaktır.

Madde 67- Heyet-i Mebusan azalığı ile hükûmet memuriyeti bir zat uhdesinde ictima edemez. Fakat Vükeladan intihab olunanların azalığı mücazdır. Vesair memurînden biri mebusluğa intihab olunur ise kabul edüp etmemek yed-i ihtiyârındadır. Fakat kabul ettiği halde memuriyetinden infisal eder.

Madde 68- Heyet-i Mebusan için azalığa intihabı caiz olmayanlar şunlardır: Evvela tebaa-i Devlet-i Âliye'den olmayan; sâniyen, nizam-ı mahsusu mucibince muvakkaten hizmet-i ecnebiye imtiyazını haiz olan; sâlisen, Türkçe bilmeyen; râbian otuz yaşını ikmal etmeyen; hâmisen hîn-i intihabda bir kimsenin hizmetkarlığında bulunan; sâdisen iflas ile mahkum olup da iade-i itibar etmemiş olan; sâbian su-i ahvâl ile

müştehir olan; sâminen mahcuriyetine hüküm lâhik olup da fekk-i hacr edilmeyen; tâsian hukuk-ı medeniyeden sâkit olmuş olan; âşiren tâbiyet-i ecnebiye iddiasında bulunan kimselerdir. Bunlar mebus olamaz. Dört seneden sonra icra olunacak intihablarda mebus olmak için Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır.

Madde 69- Mebusan intihab-ı umumisi dört senede bir kere icra olunur ve her mebusun müddet-i memuriyeti dört seneden ibaret olup fakat tekrar intihab olunmak caizdir.

Madde 70- Mebusların intihab-ı umumisine heyetin mebde-i içtimai olan teşrin-i sânidan lâakal dört mâh mukaddem başlanılır.

Madde 71- Heyet-i Mebusan azasının herbiri kendini intihab eden dairenin ayrıca vekili olmayub umum Osmanlıların vekili hükmündedir.

Madde 72- Muntehipler intihab edecekleri mebusları mensub oldukları daire-i vilayet ahâlisinden intihab etmeğe mecburdur.

Madde 73- Ba irade-i seniye Heyet-i Mebusan fesihle dağıtıldığı halde nihayet altı ayda müctemi olmak üzere umum mebusanın müceddeden intihabına başlanılacaktır.

Madde 74- Heyet-i Mebusan azasından biri vefat eder veya esbab-ı hacriye-i meşruadan birine duçar olur veya bir uzun müddetde meclise devam etmez veyahud istifa eder veya mahkumiyet veya kabul-i memuriyet cihetiyle azalıktan sakıt olursa yerine nihayet gelecek içtimaa yetişmek üzere usulü veçhile diğeri tayin olunur.

Madde 75- Münhal olan mebusluk makamlarına intihab olunacak azanın memuriyeti gelecek intihab-ı umumi zamanına kadardır.

Madde 76- Mebuslardan her birine beher sene içtimai için hazineden yirmi bin kuruş verilecek ve şehriye beş bin kuruş maaş itibarıyla memurîn-i mülkiye nizamına tevffikan azimet ve avdet harcırahı ita kılınacaktır.

Madde 77- Heyet-i Mebusan riyasetine heyet tarafından ekseriyetle üç ve ikinci ve üçüncü riyasetlere üçer nefer ki ceman dokuz zat intihab olunarak huzur-ı şâhâneye arzile bunlardan birisi riyasete ve ikisi reis vekaletlerine ba-irade-i seniye tercih ve memuriyetleri icra kılınur.

Madde 78- Heyet-i Mebusan'ın müzakeratı alenidir. Fakat bir madde-i mühimmeden dolayı müzakeratı hafi tutulmak vükela canibinden veyahud Heyet-i Mebusan'ın azasından on beş zat tarafından teklif olundukda heyetin içtima ettiği mahal azanın maadasından tahliye edilerek teklifin red veya kabulyçün ekseriyet-i ârâya müracaat edilür.

Madde 79- Heyet-i Mebusan'ın müddet-i içtimaiyesinden azadan hiç biri heyet tarafından ithama sebep-i kâfi bulunduğuna ekseriyetle karar verilmedikce veyahud bir cünha veya cinayet icra ederken veya icrayı müteakib tutulmadıkca tevkif ve muhakeme olunamaz.

Madde 80- Heyet-i Mebusan kendüye havale olunacak kavanin layihalarını müzakere ile bunlardan umur-ı maliyeye ve Kanun-ı Esasi'ye taalluk eder maddeleri red veya kabul veyahud tadil eder ve mesârif-i umumiye muvazene kanununda gösterildiği vechile Heyet-i Mebusan'da tafsilatıyla tetkik olunduktan sonra miktarına vükela ile birlikte karar verilür ve buna karşuluk olacak vâridatın keyfiyeti ve kemmiyeti ve suret-i tevzi ve tedariki kezalik vükela ile birlikte tayin edilür.

Mehakim

Madde 81- Kanun-ı mahsusuna tevfikân taraf-ı devletten nasb olunan ve yedlerine berat-ı şerif verilen hâkimler lâyenazildir; fakat istifaları kabul olunur. Hâkimlerin terekkiyatı ve meslekleri ve tebdil-i memuriyetleri ve tekaüdları ve bir cürüm ile mahkumiyet üzerine azil olunmaları dahi kanun-ı mahsusu hükümüne tabidir ve hâkimlerin ve mehâkim memurlarının matlub olan evsafını işbu kanun irae eder.

Madde 82- Mahkemelerde her nevi muhakeme alenen cereyan eder ve ilamatın neşrine mezuniyet vardır. Ancak kanunda müsarrah esbaba mebni mahkeme muhakemeyi hafi tutabilür.

Madde 83- Herkes huzur-ı mahkemede hukukunu muhafaza için lüzum gördüğü vesait-i meşruayı istimal edebilür.

Madde 84- Bir mahkeme vazifesi dahilinde olan davanın her ne vesile ile olursa olsun rüyetinden imtina edemez ve bir kere rüyetine veyahud rüyeti için iktiza eden tahkikat-ı evveliyeye başlandıktan sonra tatil veya taviki dahi caiz olamaz; meğerki müddei davadan keff-i yed etmiş ola. Şu kadar ki cezaya müteallık deavide hükûmete aid olan, hukuk nizamı vechile yine icra olunur.

Madde 85- Her dava aid olduğu mahkemede rüyet olunur. Eşhas ile hükûmet beynindeki davalar dahi mehâkim-i umumiyeye aiddir.

Madde 86- Mahkemeler her türlü müdahelatdan âzâdedir.

Madde 87- Deavi-i şer'iyeh mehakim-i şer'iyede ve deavi-i nizamiye mehakim-i nizamiyede rüyet olunur.

Madde 88- Mahkemelerin sunuf ve vezaif ve salahiyetinin derecat ve taksimatı ve hükkâmın tavzifi kavanine müsteniddir.

Madde 89- Her ne nâm ile olursa olsun bazı mevadd-ı mahsusayı rüyet ve hükmetmek için mehakim-i muayyene haricinde fevkalâde bir mahkeme veyahud hüküm vermek salâhiyetini haiz komisyon teşkili katiyen caiz değildir. Fakat kanunen muayyen olduğu vechile tayin-i müvella ve tahkim caizdir.

Madde 90- Hiçbir hâkim hâkimlik sıfatıyla devletin maaşlı bir başka memuriyetini uhdesinde cem edemez.

Madde 91- Umur-ı cezaiyede hukuk-ı âmmeyi vikayeye memur müdde-i umumiler bulunacak ve bunların vezaif ve derecatı kanun ile tayin kılınacaktır.

Divan-ı Âli

Madde 92- Divan-ı Âli otuz azadan mürekkeptir. Bunların onu Heyet-i Âyan ve Şûra-yı Devlet ve onu Mahkeme-i Temyiz ve İstinaf rüesa ve azasından kura ile tefrik ve tayin olunarak Heyet-i Âyan dairesinde lüzum göründükçe ba irade-i seniye akd olunur. Vazifesi Vükelâ ile Mahkeme-i Temyiz rüesa ve azasının ve zat ve hukuk-ı şahane aleyhinde harekete ve devleti bir hal-i muhataraya ilkaya tasaddi eyliyenlerin muhakemesidir.

Madde 93- Divan-ı Âli ikiye münkasem olup biri Daire-i İttihamiye ve biri Divan-ı Hükümdür. Daire-i İttihamiye dokuz azadan ibaret olup bunun üçü Heyet-i Âyan ve üçü Divan-ı Temyiz ve İstinaf ve üçü Şûra-yı Devlet azasından Divan-ı Âli'ye alınacak aza içinden kura ile intihap olunur.

Madde 94- Bu daire şikayet olunan zevatın müttehem olup olmadığına sülûsan-ı ekseriyet ile karar verir ve Daire-i İttihamiye'de bulunanlar Divan-ı Hüküm'de bulunamaz.

Madde 95- Divan-ı Hüküm, yedisi Heyet-i Âyan ve yedisi Divan-ı Temyiz ve İstinaf ve yedisi Şûra-yı Devlet rüesa ve azasından olmak üzere Divan-ı Ali azasının yirmi bir neferinden mürekkep olarak Daire-i İttihamiye tarafından muhakemesi lazım olduğuna karar verilmiş davalar hakkında aza-yı murettebenin sülûsan-ı ekseriyeti ile

katiyen ve kavanin-i mevzuasına tatbikan hükmeder ve hükümleri kabil-i istinaf ve temyiz değildir.

Umur-ı Maliye

Madde 96- Tekâlif-i Devletin hiçbir bir kanun ile tayin olunmadıkca vaz ve tevzi ve istihsâl olunamaz.

Madde 97- Devletin bütçesi varidat ve mesarifat-ı takribiyesini mübeyyin kanundur. Tekalif-i Devletin vaz u tevzi ve tahsil emrinde müstenid olacağı kanun budur.

Madde 98- Bütçe yani Muvazene-i Umumiye Kanunu Meclis-i Umumi'de madde be-madde tetkik ve kabul olunur. Varidat ve mesarifat-ı muhammenin müfredatını cami olmak üzere ona merbut olan cetveller, nizamen tayin olunan numunesine tevfikân aksam ve fusul ve mevadd-ı müteaddideye münkasım olarak bunların müzakeresi dahi fasıl fasıl icra edilür.

Madde 99- Muvazene-i Umumiye Kanunu müteallık olduğu senenin dühulünde mevki-i icraya konulabilmek için layihası Heyet-i Mebusan'a Meclis-i Umumi'nin küşadı akabinde ita olunur.

Madde 100- Bir kanun-ı mahsus ile muayyen olmadıkça emval-i devletten muvazene haricinde sarfiyat caiz olamaz.

Madde 101- Meclis-i Umumi'nin münakid bulunmadığı esnada esbab-ı mücbire-i fevkalâdeden dolayı muvazene haricinde masraf ihtiyarına lüzum-ı kavi tahakkuk eder ise mesuliyeti Heyet-i Vükela'ya aid olmak ve Meclis-i Umumi'nin küşadı akabinde ana dair kanun layihası Meclis-i Umumi'ye verilmek üzere o masrafın tesviyesi için iktiza eden mebalîğın taraf-ı haziret-i Padişahi'ye arz ve istizan ile sadır olacak irade-i seniye üzerine tedarik ve sarfı caiz olur.

Madde 102- Muvazene Kanunu'nun hükmü bir seneye mahsusdur. O senenin haricinde hükmü cari olamaz; ancak bazı ahvâl-i fevkalâdeden dolayı Meclis-i Mebusan muvazeneyi kararlaştırmaksızın fesholunduğu halde hükmü bir seneyi tecavüz etmemek üzere bir kararname ile Vükela-yı Devlet ba-irade-i seniye sene-i sabika muvazenesinin cereyan-ı ahkâmını Meclis-i Mebusan'ın gelecek ictimainâ kadar temdid ederler.

Madde 103- Muhasebe-i Katiye Kanunu müteallık olduğu senenin varidatından istihsal olunan mebalîğ ile yine o senenin masarifatına vuku bulan sarfiyatın mikdar-ı

hakikisini mübeyyin olarak bunun şekil ve taksimatı dahi Muvazene-i Umumiye Kanunu'na tamamıyla mutabık olacaktır.

Madde 104- Muhasebe-i Katiye Kanunu'nun layihası müteallık olduğu senenin hitamından itibaren nihayet dört sene sonra Meclis-i Umumi'ye ita olunur.

Madde 105- Emval-i Devletin kabz ve sarfına memur olanların muhasebelerini rüiyet ve devairden tanzim olunan sal muhasebelerini tetkik ederek hulasa-i tetkikat ve netice-i mütalaatını her sene bir takrir-i mahsus ile Heyet-i Mebusan'a arz eylemek üzere bir Divan-ı Muhasebat teşkil olunacaktır. Bu divan her üç ayda bir kere ahvâl-i maliyeyi riyaset-i vükela vasıtasıyla ba-takrir taraf-ı hazret-i Padişahi'ye dahi arz eder.

Madde 106- Divan-ı Muhasebatın azası on iki kişiden müretteb olacak ve her biri Heyet-i Mebusan'dan ekseriyetle azlinin lüzumu tasdik olunmadıkca memuriyetinde kayd-ı hayat ile kalmak üzere ba-irade-i seniye nasb olunacaktır.

Madde 107- Divan-ı Muhasebat azasının evsafı ve vezayifinin tafsilatı ve suret-i istifa ve tebdil ve terakki ve tekaüdü ve aklâmının keyfiyet-i teşkili bir nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır.

Vilâyât

Madde 108- Vilâyâtın usul-i idaresi, tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezayif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.

Madde 109- Vilâyet ve liva ve kaza merkezlerinde olan idare meclisleriyle senede bir defa merkez-i vilâyetde içtima eden Meclis-i Umumi azasının suret-i intihabı bir kanun-ı mahsus ile tevsi olunacaktır.

Madde 110- Vilâyât Mecâlis-i umumiyesinin vezayifi yapılacak kanun-ı mahsusunda beyan olunacağı vechile turuku meâbir tanzimi ve itibar sandıklarının teşkili ve sanayi ve ticaret ve felahatın teshili gibi umur-ı nafiaya müteallık mevad hakkında ve umuma aid maarif ve terbiyenin intişarı yolunda müzakerata şamil olmakla beraber, tekalif ve mürettebat-ı miriyenin suret-i tevzi ve istihsalinde ve muamelat-ı sairede kavanin ve nizamat-ı mevzua ahkâmına muhalif gördükeri ahvâlin müteallık olduğu makam ve mevkilere tebliğiyle tashih ve ıslahı zımında arz-ı iştika etmek salahiyetini dahi muhtevi olacaktır.

Madde 111- Müsakkafat ve müstagillat ve nukud-ı mevkufe hasılatının şurut-ı vakfiyesi ve teamül-i kadimi vechile meşrut lehine ve hayrat ve müberrata sarf olunmak üzere vasiyet edilen emvalin vasiyetnamelerinde muharrer olduğu üzere

musalehine sarfına ve emval-i eytamın nizamname-i mahsusı vechile suret-i idaresine nezaret etmek üzere her kazada her milletin bir cemaat meclisi bulunacak ve bu meclisler tanzim edilecek nizam-ı mahususası vechile her milletin müntehap efradından mürekkep olacaktır ve mecalis-i mezkure mahalleri hükûmetlerini ve Vilâyet Mecâlis-i Umumiyesi'ni kendülerine merci bilecektir.

Madde 112- Umur-ı belediye Dersaadet ve taşralarda bilintihab teşkil olunacak Devair-i Belediye Meclisleri ile idare olunacak ve bu dairelerin suret-i teşkil ve vezaifi ve azasının suret-i intihabı kanun-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.

Mevadd-ı Şettâ

Madde 113- Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhur edeceğine müeyyid âsâr ve emârât görüldüğü halde hükûmet-i seniye'nin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idare-i örfiye) ilanına hakkı vardır. (İdare-i örfiye) kavanin ve nizam-ı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup (idare-i örfiye) tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır. Hükûmetin emniyetini ihlal ettikleri idare-i zabitanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanların memalik-i mahruse-i şâhânedan ihraç ve tebid etmek münhasıran zat-ı hazret-i Padişahi'nin yed-i iktidarındadır.

Madde 114- Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecat ve teferruatı, nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.

Madde 115- Kanun-ı Esasi'nin bir maddesi bile hiçbir sebep ve bahane ile tatil veya icradan ıskat edilemez.

Madda 116- Kanun-ı Esasi'nin mevadd-ı mündericesinden bazılarının icab-ı hal ve vakte göre tağyir ve tadiline lüzum-ı sahih ve kati görüldüğü halde zikri âtî şerâit ile tadili caiz olabilir. Şöyle ki; ya Heyet-i Vükela veya Heyet-i Âyan veya Heyet-i Mebusan tarafından işbu tadile dair bir teklif vuku bulduğu halde evvela Meclis-i Mebusan'da aza-yı mürettebenin sülûsan ekseriyetiyle kabul olunur ve bu kabul Meclis-i Âyan'ın kezalik sülûsân ekseriyetiyle tasdik edildikten sonra irade-i seniye dahi o merkezde sudur eder ise tadilat-ı meşruha düsturülamel olur ve Kanun-ı Esasi'nin tadili teklif olunan bir maddesi bervechi meşruh müzakerat-ı lazimesinin icrasıyla irade-i seniyesinin suduruna kadar hüküm ve kuvvetini gaib etmeksizin meriyülcra tutulur.

Madde 117- Bir madde-i kanuniyenin tefsiri lazım geldikde umur-ı adliyyeye müteallık ise tayin-i manası Mahkeme-i Temyize ve idare-i mülkiyyeye dair ise Şûra-yı Devlet'e ve işbu Kanun-ı Esasi'den ise Heyet-i Âyan'a aittir.

Madde 118- Elyevm düsturülamel bulunan nizamât ve teamül ve âdât ilerüde vaz olunacak kavanin ve nizamât ile tadil veya ilga olunmadıkca meriyülicra olacaktır.

Madde 119- Meclis-i Umumiye dair olan fi 1 Şevval sene 93 tarihli talimat-ı muvakkatenin cereyan-ı ahkâmı yalnız birinci defa ictima edecek Meclis-i Umumi'nin müddet-i inikadiyesi hitamına kadar olup andan sonra hükmü cari değildir.

B.KANUN-I ESASİ'DE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER²⁹⁵

7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin Bazı Mevadd-ı Muaddelesine Dair Kanun 5 Şaban 1327- 3 Ağustos 1325- 16 Ağustos 1909

Heyet-i Âyan Kararnamesi

Kanun-i Esasi'nin lüzum-ı tadiline Meclis-i Mebusanca sülûsan-ı ekseriyetle karar verilüp ve mevadd-ı muaddelesi bend bend yine sülûsân-ı ekseriyetle kabul olunup layiha-i kanuniye şeklinde Meclis-i Âyan'a tevdi kılınmış ve Meclis-i Âyan'ca dahi Kanun-ı Esasi'nin lüzum-ı tadiline sülûsân-ı ekseriyetle karar verilerek layiha-i kanuniyesi encümen-i mahsusuna havale olunmuş idi. Ancak devre-i ictimaiyenin âhiri olmak ve Meclis-i Mebusan'dan tevdi olunan lavayih-ı kanuniye tekessür etmek sebebiyle Kanun-ı Esasi'nin baştan başa tetkikatına vakit müsait olamamış ve meşrutiyet-i idare ve hakimiyet-i milliyenin teyyüdü için kanun-ı mezkur mevaddının en mühim ve müstacel olanlarının tetkiki ve mübhem ve nâkıs görünenlerin tazvih ve ikmal ile işbu devre-i içtimaiyeye aid kavanin sırasında ilan olunması kavaid-i meşrutiyetin cidde ve fiilen teessüs etdiğini enzar-ı âmmede isbat etmek için elzem görülmüş ve mevadd-ı sairenin tedkikatı devre-i ictimaiye-i âtiyeye bırakılmıştır. Her iki heyetde tadilen kabulüne karar verilen üçüncü, altıncı, yedinci, onuncu, on ikinci, yirmi yedinci, yirmi sekizinci, yirmi dokuzuncu, otuzuncu, otuz beşinci, otuz altıncı, otuz sekizinci, kırk üçüncü, kırk dördüncü, elli üçüncü, elli dördüncü, yetmiş altıncı; yetmiş yedinci; sekseninci, yüz on üçüncü ve yüz on sekizinci maddeleri asılları ile suret-i muaddelerini havi layiha-yı kanuniye leffen takdim kılınmış ve yüz on dokuzuncu madde tayyedilmiş ve yeniden üç madde ilave olunup Kanun-ı Esasi'nin tedkikat ve tadilatı ikmal olundukda fasl-ı mahsuslarına nakl ve derc olunmak üzere mevadd-ı selase-i mezkure şimdilik yüz on dokuzuncu ve yüz yirminci ve yüz yirmi birinci madde olarak kabul olunmuş ve layiha-yı mezkurenin bil-istizan tasdik-i âliye iktiran etdikten sonra ceride-i resmîye ile ilan olunarak mevki-i tatbika vaz edilmek üzere kuvve-i icraiyyeye tebliği kararlaştırılmıştır.

Mevadd-ı Muaddele

Madde 3- Saltanat-ı Seniye-i Osmaniye Hilafet-i Kübra-yı İslamiyet'i haiz olarak Sülale-i Âl-i Osman'dan usul-i kadimesi vechile ekber evlada aiddir. Zat-ı hazret-i Padişahi hîn-i cüluslarında Meclis-i Umumi'de ve meclis müctemi değilse ilk içtimainda Şer'-i şerif ve Kanun-ı Esasi ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğine yemin eder.

Madde 6- Sülale-i Âl-i Osman'ın hukuk-ı hürriye ve emvâl ve emlâk-i zatiye ve kanun-ı mahsus mucebince madamel-hayat tahsisat-ı maliyeleri tekâfül-i umumi tahdındadır.

²⁹⁵ Anayasada yapılan değişiklikler TBMM'nin kendi sitesinden alınmıştır Bkz: <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1876.aspx> (Erişim Tarihi: 21.06.2017) Metinde tespit edilen bazı yanlışlıklar giderilmiştir. Ancak ilgili sitede verilen değişiklik tarihleri ve Düstur bilgileri diğer mevzuat kaynaklarının verdiği bilgilerle uyumlu değildir. Bu uyumsuzluklar *Düstur* kontrol edilerek giderilmiştir. Bkz: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/71> (Erişim Tarihi: 21.06.17) Yararlanılan diğer kaynaklar için Bkz: Abdülhakimoğulları, *Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı*; Gözler, *Türk Anayasaları*

Madde 7- Hutbelerde namımın zikri ve meskukat darbı, kanun-ı mahsusuna tevfikân rütbe ve menasib tevcihi, nişan itası Sadrazam ve Şeyhülislam'ın intihab ve tayini ile Sadrazamın teşkil ve arz edeceği vükelanın tasdik-i memuriyetleri, icabında vükelanın alel-usul azl ve tebdili, kavanin-i umumiyenin tasdiki ile ilan-ı meriyeti, devair-i hükûmetin muamelatına ve kavaninin suver-i icraiyesine müteallık nizamnameler tanzimi, her nevi kavanin teklifi, ahkâm-ı şer'îye ve kanuniyenin muhafaza ve icrası, eyâlât-ı mümtazenin şerâit-i imtiyaziyelerine tevfikân icra-yı tevcihatı, kuva-yı beriye ve bahriyenin kumandası, harp ilanı, musalaha akdi, mücazat-ı kanuniyenin tahfif ve affı, Meclis-i Umumi'nin tasvibiyle afv-ı umumî ilanı, Meclis-i Umumi'nin miadında küşad ve tatili, Meclis-i Umumi'nin ahvâl-i fevkalâdede vaktinden evvel içtima daveti, otuz beşinci madde mucebince Meclis-i Mebusan'ın üç ay zarfında intihab olunup içtima etmek şartı ve Heyet-i Âyan'ın muvafakatı ile ledel-iktiza feshi, alel-umum muahedât akdi hukuk-ı mukaddese-i Padişahi'dendir. Ancak sulhe ve ticarete ve terk ve ilhâk-ı araziye ve tebaa-i Osmaniye'nin hukuk-ı asliye ve şahsiyesine taalluk eden ve devletce masarufı mucib olan muahedatın akdinde Meclis-i Umumi'nin tasdiki şarttır. Meclis-i Umumi'nin münakid olmadığı zamanda Heyet-i Vükela'nın tebeddülü vukuunda keyfiyet-i tebeddülden mütevellid mesuliyet heyet-i lahkaya aid olacaktır.

Madde 10- Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse Şer' ve Kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile tevkif ve mücâzât olunamaz.

Madde 12- Matbuat kanun dairesinde serbestdir. Hiçbir vechile kable't-tab teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz.

Madde 27- Mesned-i sadaret ve Meşihat-ı İslamiye emniyet buyrulan zevata ihale buyrulduğu misillü teşkil-i vükelaya memur olan Sadrazamın tensib ve arzıyla sair vükelanın memuriyetleri dahi ba-irade-i şahane icra olunur.

Madde 28- Meclis-i Vükela Sadrazamın riyaseti tahdında olarak akd olunup dahili ve harici umur-ı mühimmenin merciidir. Müzakeratından muhtac-ı tasdik olan kararlar ledelarz irade-i seniye ile icra olunur.

Madde 29- Vükeladan her biri dairesine aid olan umurdan icrası mezuniyeti tahtında bulunanları usule tevfikân icra ve icrası mezuniyeti tahtında olmayanları Sadrazam inha eder. Sadrazam dahi o makule mevaddan müzakereye muhtac olmayanları doğrudan doğruya ve muhtac-ı müzakere bulunanları Meclis-i Vükelada bade'l-müzakere muhtac-ı tasdik olduğu takdirde arz eder ve muhtac-ı tasdik olmayanlar hakkında Heyet-i Vükela kararını tebliğ eyler. Bu mesâlihin enva' ve derecatı kanun-ı mahsusla tayin olunacaktır. Şeyhülislam, muhtac-ı müzakere olmayan mevaddı doğrudan doğruya arz eder.

Madde 30- Vükela, hükûmetin siyaset-i umumiyesinden müştereken ve daire-i nezâretlerine aid muamelatdan dolayı münferiden Meclis-i Mebusan'a karşı mesuldürler. Taraf-ı hazret-i Padişahi'den tasdike muhtac olan mukarraratın mâmulünbih olması için Sadrazam ile daire-i müteallıkası nazırı taraflarından kararnamelere vaz'-ı imza edilerek kararın mesuliyeti deruhte olunmak ve anların imzası balâsına taraf-ı hazret-i Padişahi'den dahi vaz'-ı imza buyrulmak şarttır. Heyet-i Vükela'ca ittihaz olunan kararlar umum vükelanın imzalarını havi olacak ve o imzaların balâsına muhtac-ı tasdik olduğu takdirde kezalik taraf-ı hazret-i Padişahi'den vaz'-ı imza buyrulacaktır.

Madde 35- Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf vukunda vükela reyinde ısrar edüp de mebusan canibinden katiyen ve mükerreren red edildiği halde vükela ya mebusanın kararını kabule veya istifaya mecburdur. İstifa takdirinde yeni gelen Heyet-i Vükela heyet-i sabıkanın fikrinde ısrar eder ve Meclis esbab-ı mucibe beyanı ile yine reddederse yedinci madde mucebince intihabata başlanılmak üzere zat-ı hazret-i Padişahi meclisi feshedebilir; fakat heyet-i cedide-i mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Mebusan'ın rey ve kararının kabulü mecburi olacaktır.

Madde 36- Meclis-i Umumi münakid olmadığı zamanlarda devleti bir muhataradan veyahud emniyet-i umumiyeyi halelden vikaye için bir zaruret-i mübreme zuhur etdiği ve bu babda vazına lüzum görünecek kanunun müzakeresi için meclisin celb ve cemine vakit müsaid olmadığı halde Kanun-ı Esasi ahkâmına mugayir olmamak üzere Heyet-i Vükela tarafından verilen kararlar Heyet-i Mebusan'ın ictimayıyla verilecek karara kadar bâ-irâde-i seniyye muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetinde olup ilk ictimada Heyet-i Mebusan'a tevdi edilmek lazımdır.

Madde 38- İstizah-ı madde için vükeladan birinin huzuruna Meclis-i Mebusan'da ekseriyetle karar verilerek davet olundukda ya bizzat bulunarak yahud maiyetindeki rüesa-yı memurînden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek yahud lüzum görür ise mesuliyeti üzerine alarak cevabının tehirini talep etmek hakkını haiz olacaktır. Netice-i istizahta Heyet-i Mebusan'ın ekseriyet-i ârâsı ile hakkında adem-i itimad beyan olunan nazır sakit olur. Reis-i vükela hakkında adem-i itimat beyan olunduğu halde Heyet-i Vükela hep birden sükût eder.

Madde 43- Meclis-i Umumi'nin iki heyeti beher sene Teşrin-i sâni ibtidasında bila-davet tecemmu eder ve ba-irade-i seniyye açılır ve Mayıs ibtidasında yine ba-irade-i seniye kapanır. Bu heyetlerden biri diğerinin müctemi bulunmadığı zamanlarda münakid olamaz.

Madde 44- Zat-ı hazret-i Padişahi görülecek lüzum üzerine resen yahud mebusanın ekseriyet-i mutlakası tarafından vuku bulacak taleb-i tahririye binaen Meclis-i Umumi'yi vaktinden evvel açar ve Heyet-i Umumiye'nin kararı ile veya resen müddet-i muayyene-i ictimayı temdid edebilir.

Madde 53- Müceddeden kanun tanzimini veya kavanîn-i mevcudeden birinin tadilini teklife Vükela ve Âyan ve Mebusan'dan her birinin hakkı vardır. İki meclisten her biri müceddeden veya tadilen kaleme aldığı kanun layihalarını diğer heyete gönderir. Orada dahi kabul olunduktan sonra tasdik-i hazireti Padişahi'ye arz olunur.

Madde 54- Tanzim olunacak kavanin layihaları Meclis-i Mebusan ve Ayanca tetkik ve kabul olunarak ledelaz tasdik ile icra-yı ahkâmına irade-i seniye-i hazireti Padişahi taalluk ederse düsturül-amel olur. Arz olunan kanunlar iki mâh zarfında ya tasdik olunur yahut tekrar tetkik edilmek üzere bir kere iade edilir. İade olunan kanunun tekrar müzakeresinde ekseriyet-i sülûsân ile kabul şarttır. Müstaceliyetine karar verilmiş olan kanunlar on gün zarfında ya tasdik veya iade olunur.

Madde 76- Mebuslardan her birine beher sene ictimai için Hazine'den otuz bin kuruş verilecek şehri beş bin kuruş maaş itibariyle memurin-i mülkiye nizamına tevfikân azimet ve avdet harcırahı ita kılınacaktır. Müddet-i kanuniyeden fazla ictima vuku bulunduğu suretde şehri beş bin kuruş itibariyle tahsisat-ı munzama verilecektir.

Madde 77- Heyet-i Mebusan riyaseti ile birinci ve ikinci reis vekaletlerine heyet tarafından her sene içtimasında ekseriyetle birer zat intihab ve intihab-ı vakı huzur-ı Padişahi'ye arz olunur.

Madde 80- Masarifat-ı umumiye muvazene kanununda gösterildiği vechile Heyet-i Mebusan'da tafsilatı ile tetkik olunduktan sonra mikdarına vükela hazır olduğu halde mebusanca karar verilir. Buna karşılık olacak varidatın keyfiyet ve kemiyeti ve suret-i tevzi ve tedariki vükela huzuruyla tayin edilir.

Madde 113- Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhur edeceğini müeyyid âsâr ve emârât görüldüğü halde hükümet-i seniye'nin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten idare-i örfiye ilanına hakkı vardır. İdare-i örfiye, kavanin ve nizam-ı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup idare-i örfiye tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır.

Madde 118- El-yevm düsturül-amel bulunan nizam ve teamül ve âdât ilerüde vaz olunacak kavanin ve nizam ile tadil veya ilga olunmadıkca meriyül-icra olacaktır. Kavanin ve nizamın tanziminde muamelat-ı nasa erfak ve ihtiyacat-ı zamana evfak ahkâm-ı fikhiye ve hukukiye ile âdâb ve muamelat esas ittihaz kılınacaktır.

119'uncu madde tay olunmuştur. (Yeniden üç madde ilave olunup Kanun-ı Esasi'nin tetkikat ve tadilatı ikmal olunduktan sonra fasl-ı mahsuslarına nakl ve derc olunmak üzere mevadd-ı selase-i mezkure şimdilik yüz on dokuz ve yüz yirmi ve yüz yirmi bir rakamı ile bervech-i âti tahrir edilmiştir) :

Madde 119- Postahanelerde mevdu evrak ve mekatib müstantik veya mahkeme kararı olmayınca açılmaz.

Madde 120- Kanun-ı mahsusuna tebeiyet şartı ile Osmanlılar hakk-ı ictimaya malikdir. Devlet-i Osmaniye'nin temamiyet-i mülkiyesini ihlal ve şekl-i meşrutiyet ve hükûmeti tağyir ve Kanun-ı Esasi ahkâmı hilâfında hareket ve anâsır-ı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hâdim veya ahlâk ve âdâb-ı umumiyeye mugayir cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi alelittlak hafi cemiyetler teşkili de memnudur.

Madde 121- Heyet-i Âyan müzakeratı alenidir fakat bir madde-i mühimmeden dolayı müzakerat hafi tutulmak vükela canibinden veya Heyet-i Âyan azasından beş zat tarafından teklif olundukda heyetin ictima ettiği mahal azanın maadasından tahliye edilerek teklifi red veya kabul için ekseriyet-i ârâya müracaat olunur.

**Kanun-ı Esasi'nin 5 Şaban 1327 Tarihli 7, 35 ve 43'üncü Mevadd-ı Muaddelesini
Muadil Kanun
2 Recep 1332- 15 Mayıs 1330 (1914)**

7'nci Maddenin Fıkra-i Muaddelesi:

"... Otuz beşinci madde mucebince Heyet-i Mebusan'ın ledeliktiza feshi ve müddet-i teciliye ve tatiliyenin mecmuu müddet-i ictimaiye-i seneviyenin nisfini tecavüz etmemek ve o sene-i ictimaiye zarfında müddetini ikmal eylemek üzere tecil ve tatili ... hukuk-ı mukaddese-i Padişahidendir."

35'inci Madde-i Muaddele:

"Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf olunan maddelerden birinin kabulünde vükela tarafından ısrar olunup da mebusan canibinden ekseriyet-i ârâ ile ve mükerreren reddedildiği halde vükelanın tebdili veyahud müceddeden ve dört ay zarfında intihab ve ictima olunmak üzere Heyet-i Mebusan'ın feshi hukuk-ı Padişahi cümlesindedir. Fakat Heyet-i cedide-i mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Mebusan'ın rey ve kararının kabulü mecburi olacaktır."

43'üncü Madde-i Muaddele:

"Meclis-i Umumi'nin iki heyeti beher sene Teşrin-i sâni ibtidasında ve tecil vuku bulmuş ise müddet-i teciliyenin inkizasında bilâdavetin ictima eder ve bâ-irâde-i seniye küşad edilir. Müddet-i ictima altı aydır ve bu müddetin hitamında meclis yine bâ-irâde-i seniye kapanır. Bu heyetlerden biri diğerinin bulunmadığı zamanlarda münakid olamaz. Meclis-i Mebusan fesh edildiği halde dört ay sonra ictima edecek olan heyet-i cedidenin ictimai bir içtima-ı fevkalâde hükmünde olup müddeti iki aydır ve kâbil-i temdit olup tecile tabi değildir ve altmış dokuzuncu maddede muharer olan dört seneden ibaret müddet-i memuriyeti Teşrin-i sâni ibtidasında başlar."

Kanun-ı Esasi'nin yetmiş üçüncü maddesi mülğadır.

7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin 102'nci Maddesi ile 2 Recep 1332 Tarihli 7. ve 43. Mevadd-ı Muaddesini Muaddil Kanun 26 Rebiülevvel- 29 Kânunusâni 1330 (1914)

Madde 7- ... Meclis-i Umumi'nin miadında açılıp kapatılması, gerek vaktinden evvel gerek suret-i fevkalâdede içtima daveti temdid-i müddeti, üç ayı tecavüz ve tekerrür etmemek üzere tecili ve sene-i ictimaiyesi zarfında müddetini ikmal eylemek üzere meclisin muayyen bir zaman için tatili, otuz beşinci madde mucibince Heyet-i Mebusan'ın ledeliktiza feshi, alelumum muahedât akdi hukuk-ı mukaddese-i Padişahi'dendir.

Madde 43- Meclisi Umumi'nin iki heyeti beher sene Teşrin-i sâni ibtidasında ve tecil vuku bulmuş ise müddet-i teciliyenin inkızasında bilâ-davetin ictima ve bâ-irâde-i seniye küşad edilir. Müddet-i ictima dört aydır ve bu müddetin hitamında...

Madde 102- Muvazene kanununun hükmü bir seneye mahsustur. O senenin haricinde hükmü cari olamaz ve bu hüküm tecil ve tatil ile ihlal edilemez. Ancak, Meclis-i Mebusan muvazeneyi kararlaştırmaksızın fesh olunduğu halde....

Kanun-ı Esasi'nin 5 Şaban 1327 Tarihli 76. Madde-i Muaddesini Muaddil Kanun 4 Cemaziyülevvel 1334- 25 Şubat 1331 (1916)

Madde 76- Meclis-i Mebusan azasından her birine her sene ictima için elli bin kuruş tahsisat ve şehri dört bin kuruş üzerinden azimet ve avdet harcırâhı verilür. Müddet-i ictimain temdidi ve meclisin fevkalâde ictimai halinde ayruca tahsisat verilmez. Fesihten sonra içtima eden meclis azâsına tahsisatin nisfı verilür.

Kanun-ı Esasi'nin 26 Rebiülevvel 1333 Tarihli 7. Madde-i Muaddesinin Tâdili ile 2 Recep 1332 Tarihli 35. Madde-i Muaddesinin Tayy Hakkında Kanun 4 Cemaziyülevvel 1334- 25 Şubat 1331 (1916)

Madde 7-dört ay zarfında bilintihab ictima etmek üzere ledeliktiza Heyet-i Mebusan'ın feshi hukuk-ı mukaddese-i Padişahi'dendir.

Madde 35- Tayyedilmiştir.

**7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin 72. Maddesinin Muaddil Kanun
15 Cemaziyülevvel 1334- 7 Mart 1332- 20 Mart 1916**

Madde 72- Muntehibler evsaf-ı matlubeyi haiz her Osmanlı'yı mebus intihab edebilirler. Ancak bir kimse aynı zamanda üçden ziyade daire-i intihabiyede namzedliğini vaz edemez.

**Kanun-ı Esasi'nin 69. Maddesini Muaddil Kanun
8 Cemaziyülahir 1336- 21 Mart 1334 (1918)**

Madde 69- Mebusan intihab-ı umumisi dört senede bir kere icra olunur. İntihab olunan mebusların müddet-i mebusiyeti dört seneden ibaret olup fakat tekrar intihab olunmak caizdir. Ancak dördüncü sene-i ictimaiye ordu-yı hümayunun umumi seferberliğini müstelzim muhabereye müsadif olduğu halde her iki meclisde aded-i mürettebin sülüsaniyle müzakeresine ibtidar ve aded-i mürettebin ekseriyet-i mutlakasıyla kabul edilecek bir kanun ile müddet-i mezkure temdid olunabilir.